

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑΝ ΤΩΝ ΥΠΟ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ ΠΑΡΕΧΟΜΕΝΩΝ ΕΝΟΡΚΩΝ ΕΓΓΥΗΣΕΩΝ

ΥΠΟ
ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΥ

I.

Ὅσακις ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ ἀπεφάσιζε τὴν λήψιν μέτρων ὑπαγορευομένων ἐκ λόγων σκοπιμότητος, εἴτε ἐν ὄψει τῶν ἐπιδιώξεων τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ κράτους, εἴτε καὶ χάριν τοῦ ἰδίου αὐτοῦ συμφέροντος, ἢ μετ' ἐπιτάσεως, ἰδίως ἐν τοῖς προοιμίοις τῶν πάσης φύσεως νομοθετημάτων, το-
νιζομένη ἰδιότης τούτου ὡς φορέως τῆς ἰδέας τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς φιλανθρωπίας¹ δὲν παρεῖχεν εἰς τοὺς ἐκ τῶν ἐν λόγῳ μέτρων ὠφελουμένους ἢ ἄλλως ἐνδιαφερομένους ἐπαρκῆ ἐξασφάλισιν κατὰ τοῦ κινδύνου, νὰ μεταβάλλῃ οὗτος γνώμην εὐθὺς ὡς πα-
ρέλθουν αἱ εἰδικαὶ συνθῆκαι, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν ὁποίων προῆλθεν εἰς τὴν ἀπόφασίν του. Εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας, δοθέντος ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ὡς ἀνόμος ἔμψυχος² ὑπὸ οὐδεμιᾶς κοσμικῆς ἐξουσίας ἠδύνατο νὰ δεσμευθῇ, μόνη λύσις ἀπέμενε ἡ ὑπὸ τούτου παροχῇ ὀρισμένων ἐγγυήσεων, ὁ εἰς κυμαινόμενον βαθμόν, πάντως εἰς τὰς πλείστας τῶν περιπτώσεων ἀδιαμφισβήτητος, θρησκευτικὸς³ χαρακτήρ τῶν ὁποίων

1) Βλ. τὰς σχετικὰς παραπομπὰς εἰς τὰς πηγὰς παρὰ H. H u n g e r, Prooimion. Elemente der byzantinischen Kaiseridee in den Arengen der Urkunden (Wiener byzantinistische Studien, 1), Wien 1964, σ. 114 ἐπ.

2) Βλ. A. S t e i n w e n t e r, Νόμος ἔμψυχος. Zur Geschichte einer politischen Theorie ἐν Anzeiger d. Akad. d. Wiss. in Wien, Phil.—hist. Kl. τ. 83 (1946) σ. 250 ἐπ. ἰδίᾳ 257 ἐπ., H. H u n g e r ἐνθ' ἄν. σ. 117 ἐπ. Ἐπίσης H.—G. B e c k, Senat und Volk von Konstantinopel (Sitzungsberichte d. Bayer. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Kl. 1966 ἀρ. 6), München 1966, σ. 51 σημ. 111.

3) Ἡ κατὰ τὴν ἐνάσκησιν τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας ὑποταγὴ τοῦ αὐτοκράτορος εἰς τοὺς κανόνας τοῦ θείου δικαίου ὑπῆρξεν ἀναμφισβήτητος. Ἐνδεικτικὰ τῆς περὶ τούτου ἀντιλήψεως τῶν Βυζαντινῶν εἶναι τὰ ἐν ἀρχῇ τοῦ εἰς τὸν Κεκαυμένον (ὑπὸ τοῦ G. M o r a v c s i k, Byzanti-noturcica, τ. I², Berlin 1958, σ. 225, 351, ἀντιθέτως κατὰ B. T a t a k i s, La philosophie

ἀπετέλει, εἰ καὶ οὐχὶ ἄνευ ἐξαιρέσεων, ἰσχυρὸν ἀνασταλτικὸν παράγοντα εἰς τὴν πραγματοποίησιν ἐνδεχομένων προθέσεων τοῦ περὶ μὴ τηρήσεως τῶν δοθεισῶν ὑποσχέσεων. Ἡ μεταξὺ τῶν ἐγγυήσεων τούτων ἐντονώτερον θρησκευτικὸν χαρακτῆρα φέρουσα ἦτο ἡ τὸν τύπον τοῦ ὅρκου περιβαλλομένη ἐπίκλησις τοῦ Θεοῦ καὶ προσφυγὴ πρὸς τοῦτο.

Ὁ ὅρκος, καίτοι κατ' ἐπανάληψιν ἀποδοκιμασθεὶς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας⁴ καὶ ἀπαγορευθεὶς ὑπὸ τῆς Πολιτείας⁵, οὐδέποτε ἔπαυσε διαδραματίζων σημαντικὸν ρόλον εἰς τὸν νομικὸν βίον τῶν Βυζαντινῶν. Εὐρυτάτη χρῆσις τοῦ ἐγένετο κατὰ τὴν ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης. Πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς διαδικασίας ἐβεβαίουν οἱ διάδικοι ἐνόρκως, ὅτι δὲν ἐπεδίωξαν τὸν διὰ παροχῶν ἢ ὑποσχέσεων παροχῶν ἐπηρεασμὸν τῆς κρίσεως τοῦ δικαστηρίου καὶ ὅτι δὲν θὰ πράξουν τοῦτο κατὰ τὴν πρόοδον τῆς δίκης⁶. Ἐπὶ πλεόν δὲ ὁ μὲν ἐνάγων ὅτι δὲν ἐκίνει τὴν δίκην συκοφαντῶν τὸν ἀντίδικόν του, ὁ δὲ ἐναγόμενος ὅτι δὲν ἡμύνετο μόνον ἐκ λόγων φιλονικείας⁷. Ὁρκὸν ἔδιδον καὶ οἱ συνήγοροι τῶν διαδίκων ὑποσχόμενοι τὴν εὐσυνείδητον ἐκπλήρωσιν

byzantine ἐν É. Bréhier, Histoire de la philosophie, fasc. suppl. II, Paris 1959, σ. 159 ἀποτελεῖ ἔργον τοῦ Νικουλιτζᾶ) ἀποδιδόμενου Λόγου νομοθετητικοῦ πρὸς βασιλέα, ἔκδ. B. Wassiliewsky - V. Jernstedt, σ. 93¹⁻⁶) ἀναφερόμενα: «Ἐπεὶ λέγουσί τινες ὅτι ὁ βασιλεὺς νόμῳ οὐχ ὑπόκειται, ἀλλὰ νόμος ἐστὶ, τὸ αὐτὸ κἀγὼ λέγω· πλὴν ὅσα ἂν ποιῇ καὶ νομοθετῇ καλῶς ποιεῖ καὶ πειθόμεθα τούτῳ, εἰ δὲ εἴπῃ· πίε δηλητήριον, πάντως οὐ μὴ ποιήσης τοῦτο. εἰ δὲ εἴπῃ· εἰσελθε εἰς τὴν θάλασσαν καὶ διαπέρασον αὐτὴν κολύμβου, οὐδὲ τοῦτο ἔχεις ποιῆσαι. καὶ ἐκ τούτου γινώθι ὅτι ὁ βασιλεὺς ἄνθρωπος ὢν νόμοις εὐσεβέσις ὑπόκειται». Ἡ αὐτὴ ἀρχὴ ἀντικατοπτρίζεται καὶ εἰς φράσιν τοῦ «Βασιλικοῦ νόμου περὶ τῶν προσφευγόντων ἐν ἐκκλησίᾳ» τῆς 23ης Μαρτίου 431 ἐκδοθέντος ὑπὸ τοῦ E. Schwartz ἐν παραρτ. II παρὰ Fr. von Woess Das Asylwesen Ägyptens in der Ptolemäerzeit und die spätere Entwicklung (Münchener Beiträge zur Papyrusforschung κλπ., 5), München 1923, σ. 269⁵: «ἀρκεῖτω τοῖς προσφεύγουσιν ἡ τοῦ θεοῦ βοήθεια, ὅ τὰ τε ὅπλα καὶ οἱ νόμοι καὶ ἡ βασιλεία ὑποτάσσεται». Βλ. καὶ A. Micheli, Die Kaisermacht in der Ostkirche (843 - 1204), Darmstadt 1959, σ. 138 ἐπ. (= Ostkirchliche Studien τ. 4 [1955] σ. 25 ἐπ.). Πρβλ. καὶ R. Guillard, Le droit divin à Byzance ἐν Études Byzantines, Paris 1959, σ. 207 ἐπ.

4) Μαρτθ. ε' 34 - 37, καν. 29 Βασιλ. Ἐν τούτοις δι' ἐτέρων κανόνων ἐρρυθμίσθησαν ποικίλα ἐκ τῆς δόσεως ὅρκου προκύπτοντα ζητήματα. Οὕτω βλ. καν. 25 Ἀποστ., 10 καὶ 17 Βασιλ.

5) Βασικὴ εἶναι ἡ ἐν Νεαρχῇ τῆς αὐτοκρατείας Εἰρήνης (Kaiserreg. 358 = J.G-R. I σ. 45 - 49) περιεχομένη ἀπαγόρευσις τοῦ ὅρκου. Βλ. πλείονα περὶ τοῦ θέματος παρὰ H.-G. Beck, Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich, München 1959, σ. 77 καὶ N. Oikonomides, Le serment de l'impératrice Eudocie (1067). Un épisode de l'histoire dynastique de Byzance ἐν Revue des Études Byzantines τ. 21 (1963) σ. 111.

6) N. 124, 1 ἔτ. 544 (= Βασ. 7, 4, 5).

7) N. 49, 3 ἔτ. 537 (= Βασ. 7, 14, 21).

τῶν καθηκόντων των⁸. Οὐδὲ οἱ δικασταὶ ἦσαν ἐξηρημένοι τῆς πρὸς ὀρκοδοσίαν ὑποχρεώσεως, ἥτις ἀνανεομένη κατὰ διαστήματα ἐπέζησε μέχρι τῶν ὑστάτων χρόνων τῆς αὐτοκρατορίας⁹. Κατὰ τὴν διαγνωστικὴν διαδικασίαν ἀπετέλει ὁ ὅρκος τὸ ὑστατον ἀποδεικτικὸν μέσον, εἰς τὸ ὁποῖον κατέφευγον διὰ τὸν σχηματισμὸν δικανικῆς πεποιθήσεως οὐχὶ μόνον οἱ κοσμικοὶ¹⁰, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ δικασταί¹¹, καὶ δὴ οἱ τελευταῖοι οὗτοι πολὺ συχνότερον ἢ ὅσον θὰ ἀνέμενέ τις. Τὸν ὅρκον συναντῶμεν καὶ εἰς ἄλλας ἐκδηλώσεις τοῦ δημοσίου βίου ἐν Βυζαντίῳ, ἐπὶ παραδείγματι ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ ὅρκου πίστεως πρὸς τὸν αὐτοκράτορα¹², ἀλλὰ καὶ εἰς σχέσεις ἐμπιπτούσας εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου, ὡς λ.χ. κατὰ τὴν κατάρτισιν συμβάσεων¹³.

Ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ ἐρευνῶνται αἱ ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος παρεχόμεναι πάσης φύσεως ἐγγυήσεις. Ἀναλόγως τοῦ ἀποδέκτου δύνανται αὗται νὰ διακριθοῦν εἰς δύο κατηγορίας: Εἰς τὰς διδομένας πρὸς πρόσωπα τελοῦντα ἔναντι τοῦ αὐτοκράτορος εἰς σχέσιν ὑποταγῆς δυνάμει τῶν κανόνων τοῦ ἐσωτερικοῦ δι-

8) Cod. Just. III 1, 14 § 4 ἐτ. 530 (= Βασ. 7, 6, 14). Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ καθ' ὑπερβολὴν προσφυγὴ εἰς τὸν ὅρκον προεκάλεσε τὴν ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀπάμβλυσιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος δικαζόντων τε καὶ δικαζομένων, εἰς τρόπον ὥστε νὰ καταστῇ οὗτος τύπος κενὸς περιεχομένου. Ὅθεν, ὡς μᾶς πληροφορεῖ ἀνώνυμός τις σχολιαστής, οἱ δικαστικοὶ οὗτοι ὅρκοι φθίνοντος τοῦ IB' αἰῶνος ἢ ἀρχομένου τοῦ ΙΓ', καταργηθείσης δι' ἀχρησίας τῆς σχετικῆς διατάξεως, ἔπαυσαν ἀπαιτούμενοι «διὰ τὴν περὶ τοὺς ὅρκους δῆθεν ψευδοεulάθειαν» (J. Darrouzès, *Fragments d'un commentaire canonique anonyme [fin XIIe debut XIIIe siècle]* ἐν *Revue des Études Byzantines* τ. 24 [1966] σ. 35, 39).

9) Cod. Just. III 1, 14 § 3 ἐτ. 530, Ν. 97 τοῦ Λέοντος ΣΤ' (ἐκδ. P. Noailles - A. Dain, Paris 1944, σ. 317), Ν. τοῦ Ἀνδρονίκου Β' ἐτ. 1296 (Kaiserreg. 2188 = J.G-R. I σ. 558), Ν. τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' ἐτ. 1334 (Kaiserreg. 2805 = J.G-R. I σ. 582). Βλ. σχετικῶς καὶ Ν. Μάτση, *Τὸ οἰκογενειακὸν δίκαιον κατὰ τὴν νομολογίαν τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως τῶν ἐτῶν 1315 - 1401*, Ἀθῆναι 1962, σ. 16 σημ. 1.

10) Βλ. F. Dölger, *Der Beweis im byzantinischen Gerichtsverfahren* ἐν *La Preuve* (Recueils de la Société Jean Bodin, τ. XVI), Bruxelles 1965, σ. 604 ἐπ.

11) Τὰ ἐκ τῆς πρώιμου βυζαντινῆς περιόδου γνωστὰ παραδείγματα βλ. παρὰ Σ. Τρωιάνῳ, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ δικονομία μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἰουστινιανοῦ*, Ἀθῆναι 1964, σ. 109 ἐπ.

12) Βλ. N. Svoronos, *Le serment de fidelité à l'empereur byzantin et sa signification constitutionnelle* ἐν *Revue des Études Byzantines* τ. 9 (1951) σ. 106 - 142.

13) Σχετικὰ παραδείγματα ἀναφέρει ὁ N. Oikonomides ἐνθ' ἂν. σ. 113 σημ. 42. Βλ. σχετικῶς καὶ E. Seidl, *Der Eid im römisch-ägyptischen Provinzialrecht*, I (Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte, 17), München 1933, σ. 114.

καίου, ἤτοι πρὸς ὑπηκόους τῆς αὐτοκρατορίας, καὶ εἰς διδομένας πρὸς ἄλλοδαπούς, δῖα ξένους ἡγεμόνας καὶ δὴ χάριν τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς τηρήσεως τῶν ὅρων διανοῦς συμβάσεως.

Αἱ ἐγγυήσεις τῆς πρώτης κατηγορίας δύνανται βάσει τῶν σχέσεων, ἐν τῷ πλαίσίῳ τῶν ὁποίων παρέχονται, νὰ ὑποβληθοῦν εἰς περαιτέρω διακρίσεις. Αὗται, γινόμεναι χάριν συστηματικῆς κατατάξεως, ἔχουν θεωρητικὴν μόνον σημασίαν, δὲν προκύπτουν δὲ ἀμέσως ἐκ τῶν πηγῶν, ἐνθα πρὸς δῆλωσιν τῶν ἐγγυήσεων τούτων γίνεται ἀδιακρίτως χρῆσις τῶν ὅρων «λόγος»¹⁴, «συνηθέστατα» δέ, ἰδίως ἐπὶ ἀμνηστίας, «λόγος ἀπαθείας», «πίστεις»¹⁵, «ἐγγύη»¹⁶ ἢ «πληροφορία»¹⁷. Ἡ πρὸς τοὺς ὑπηκόους παροχὴ ἐγγυήσεων γενικῶς, ἰδιαίτερα δὲ ἡ δόσις ὅρκου, ἥτις, ὡς ἤδη ἐτονίσθη, ἀπετέλει τὴν συχνότερον ἀπαντῶσαν μορφὴν ἐγγυήσεως, ἐθεωρεῖτο παρὰ χώρησις τοῦ αὐτοκράτορος πραγματοποιουμένη πάντοτε ἐν ὄψει τοῦ δι' αὐτῆς ἐπιδιωκομένου σκοποῦ καὶ κατόπιν σταθμίσεως τῆς μελλούσης νὰ προκύψῃ γενικωτέρας ἢ μὴ ὠφελείας¹⁸.

14) Θεοφ. 390²⁹, 399², 479²¹, Νικηφ. Ἰστ. 51²⁸, 55¹⁰, Γεωρ. μον. 795³, 797¹³, ΨΣυμ. Μαγ. 631³, 633⁷, Λέων Γραμμ. 172¹⁹, 173¹³, 202²⁰, 217^{4,16}, 219¹⁸, Σουλ.-Κεδρ. I 787²⁰, II 33⁸, Ἀλεξιάς VI 4, 4: II 49²⁸, Ἰωήλ 51¹⁸, Θεοδ. Σκουτ. 120²⁶. Ὡς πρὸς τὴν σημασίαν τῆς λέξεως «λόγος» βλ. F. Dölger, Epikritisches zu den Facsimiles byzantinischer Kaiserurkunden ἐν Byzantinische Diplomatie, Ettal 1956, σ. 87 (= Archiv für Urkundenforschung τ. 13 [1933] σ. 56). Τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι ἡ γένεσις τοῦ ὅρου ἀνατρέχει εἰς χρόνον προγενέστερον ἐκείνου, κατὰ τὸν ὁποῖον κατέστη ἡ Ἑλληνικὴ προσιτὴ εἰς τὴν βυζαντινὴν νομικὴν ἐπιστήμην, δικαιολογεῖ πολλὰς ἐπιφυλάξεις ὡς πρὸς τὴν προτεινομένην ἐρμηνείαν. Βλ. S. Brassloff, Zu den Quellen der byzantinischen Rechtsgeschichte. IV. Das kirchliche Asylrecht in Ägypten ἐν Zeitschrift der Sav.-Stiftung f. Rechtsgeschichte, Rom. Abt. τ. 25 (1904) σ. 313, Fr. von Woess ἐνθ' ἀν. σ. 184 ἐπ., 235 ἐπ. Βλ. ἐπίσης N. 17, 6. 128, 13. Ed. Just. II pr. § 1. X 1. XIII 10 pr. §§ 1-3, 11 § 3, 20. Πρβλ. καὶ λ. λόγος ἐν C. Du Cange, Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis, τ. I-II, Lugduni 1688 (ἀν. τυπ. Graz 1958), στ. 824-5.

15) Λέων διακ. VI 2: 96², Ζωναρᾶς XIV 14: III 301¹⁶, XIV 27: III 333², XV 28: III 413^{14,18}, Ἀλεξιάς I 9, 3: I 35¹⁸.

16) Γενεσ. I 9²³.

17) Ζωναρᾶς XIV 28: III 333¹⁸, XV 2: III 337²³, Ἀλεξιάς II 5, 8: I 79¹.

18) Λίαν χαρακτηριστικοὶ εἶναι οἱ λόγοι, τοὺς ὁποίους ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ΣΤ'. Καντακουζηνὸς θέτει ἐν τῇ Ἱστορίᾳ του (I 47: I 83¹⁶) εἰς τὸ στόμα τοῦ Ἀνδρονίκου Γ'. ὁμιλοῦντος πρὸς τὸν Μέγαν Λογοθέτην περὶ τοῦ Θεοδώρου Β'. Λασκάρεως: «ὁ βασιλεὺς δὲ ἄσμενός τε προσεδέξατο τὴν πρεσβείαν καὶ τοὺς ὅρκους ἐδίδον, δεσπότης ὢν, ὥσπερ ὁ ἐπὶ χεῖρα τελῶν ἡξίου. οὐκ αὐτὸς δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸ τούτου πολλοὶ ὠφελείας ἐνεκά τινος ὁμομώκεισαν τοῖς ὑπηκόοις». Δὲν στερεῖται ὅμως ἐνδιαφέροντος καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀποψις τῆς Ἐκκλησίας, ὡς

II.

Ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς περιστατικῶν, κατὰ τὰ ὅποια ἐζητήθη ὑπὸ ὑπηκόων ἡ παροχὴ αὐτοκρατορικῆς ἐγγυήσεως — ἀπαίτησις, ἡ ὁποία ἱκανοποιεῖτο κατὰ κανόνα ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν πραγμάτων — συναντᾶται ἐπὶ τῶν περιπτώσεων τῆς ἀμνηστίας.

Ρητὰς διατάξεις περὶ τῶν προϋποθέσεων καὶ τῆς διαδικασίας ἀπονομῆς χάριτος δὲν συναντῶμεν εἰς τὸ βυζαντινὸν δίκαιον, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν ἡγνῶει παντελῶς τὸν θεσμὸν τοῦτον. Οὕτω διὰ Νεαρᾶς διατάξεως τοῦ Νικηφόρου Γ'. Βοτανειάτου ἐκδοθείσης ἐν ἔτει 1079¹⁹, ἀποτελούσης, ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο, ἐπανάληψιν ὁρισμοῦ τῶν αὐτοκρατόρων Γρατιανοῦ, Οὐαλεντινιανοῦ καὶ Θεοδοσίου²⁰ περιληφθέντος ἐν τοῖς Βασιλικοῖς²¹, ἀπηγορεύθη ἡ πρὸ τῆς παρελεύσεως τριακονθημέρου ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς καταδικαστικῆς ἀποφάσεως ἐκτέλεσις θανατικῆς ποινῆς ἢ ποινῆς ἀκρωτηριασμοῦ, μήπως «μεταμέλῳ ληφθεὶς ὁ κρατῶν φιλόανθρωπόν τι περὶ τὸν ἄνθρωπον ἀποφίγηται καὶ καταπράξῃται»²². Ἐκ τῶν ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν, φιλολογικῶν ἰδίᾳ, πηγῶν ἀναφερομένων σχετικῶν παραδειγμάτων²³, καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ μέτρου τούτου δὲν ἦτο τι τὸ ἀσύνηθες.

Διατάξεις ἀφορῶσαι εἰς τὴν παροχὴν ἀμνηστίας δὲν ἐθεσπίσθησαν, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων. Τὸν θεσμὸν ὅμως τοῦτον, ὅστις ἀποτελεῖ

αὕτη διευκρίνησις ἐν ἀποφάσει τῆς ἐνδημούσης συνόδου ἐκδοθείση ἐν ἔτει 1357 ἐξ ἀφορμῆς ὅρκου τοῦ Ἰωάννου ΣΤ'. καὶ Ματθαίου Καντακουζηνῶν (Kaiserreg. 3017): «ἔδει μὲν γὰρ μηδὲ ὅρκων ὅλως γίνεσθαι χρεῖαν, μηδὲ ὁμνῆναι τοὺς χριστιανούς ὅλως, κατὰ τὴν Χριστοῦ ἐντολήν· ἐπεὶ δὲ καὶ τοῦτο τοῖς βασιλεῦσιν ἐκ μακρῶν εἴθισται χρόνων διὰ τὰς τιμῶν ἐπιβουλάς καὶ τὰς συμπιπτούσας ἀνάγκας, ἡ τοῦ θεοῦ ἐκκλησία τούτους ἐπέχει μὴ δυναμένη, κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην τοῖς οἰκείοις ἀφορισμοῖς καὶ τοῖς ἱερατικοῖς δεσμοῖς ἐμπεδοῖ τοὺς γεγονότας ὅρκους δικαίως καὶ κατὰ σκοπὸν τῆς θείας νομοθεσίας, τοῖς τε ἁγίοις βασιλεῦσι τὸ ἀσφαλὲς περιποιουμένη καὶ τοῖς τοῦ Χριστοῦ νόμοις τὸ σέβας καὶ τὸ ἄλυστον ἀπονέμουσα...» (MM I ἀρ. CXCIV σ. 449²⁸⁻³⁴).

19) Kaiserreg. 1047 = J.G—R. I σ. 283 ἐπ.

20) Cod. Just. IX 47, 20 ἔτ. 382.

21) 60, 51, 57. Βλ. εἰς τὰ ὑπὸ τὴν διάταξιν σχόλια καὶ τοὺς ἐτέρους συναφεῖς ὁρισμούς τοῦ Κώδικος.

22) Ἡ παροχὴ χάριτος ἀπετέλει ἀποκλειστικὸν προνόμιον τοῦ αὐτοκράτορος. Βλ. Βαλσαμῶνα ὑπὸ καν. 74 Βασιλ. (Συντ. Δ' σ. 236) ἀντιδιαστέλλοντα ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐκκλησιαστικούς καὶ κοσμικούς δικαστάς. Βλ. καὶ Νομοκάνονα εἰς ΙΔ'. τίτλους, τίτλ. Θ' κεφ. λθ' (Συντ. Α' σ. 230 ἐπ.).

23) Βλ. π.χ. Ἀλεξιάς XII 7,1:III 75⁸ (Kaiserreg. 1233, ἔτ. 1106/7), XV 9,5: III 225²⁸ (Kaiserreg. 1272, ἔτ. 1117).

μεγαλυτέρας ἐκτάσεως διατάραξιν τῆς διὰ τῆς ἱκανοποιήσεως τῆς ποινικῆς ἀξιώσεως τῆς πολιτείας ἐπιτυγχανομένης ἰσορροπίας ἐν τῇ ἐννόμῳ τάξει, ἥ ἡ διὰ τῆς ἀπονομῆς χάριτος προκαλουμένη²⁴, ἀνεγνώρισεν ἐμμέσως τὸ βυζαντινὸν δίκαιον διὰ τῆς ἀποδοχῆς καὶ διατηρήσεως κατὰ τὰς γενομένας κωδικοποιήσεις τῶν σχετικῶν πρὸς τοῦτον ρωμαϊκῆς προελεύσεως διατάξεων²⁵, ὧν τὸ περιεχόμενον ἡρμηνεύθη ὑπὸ τῶν σχολιαστῶν διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν ἀπαραιτήτων νέων στοιχείων. Ἐκ τῶν σχολίων τούτων προκύπτει, ὅτι τόσον ἡ ἀπονομή χάριτος²⁶ ὅσον καὶ ἡ παροχή ἀμνηστίας ἀνῆκον καθ' ὅλην τὴν βυζαντινὴν περίοδον εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν ἀρμοδιότητα τοῦ αὐτοκράτορος. Ἀλλαις λέξεσιν ὁ κύριος φορεὺς τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας ἐπεφύλαξεν εἰς ἑαυτὸν τὴν εἰς ἐξαιρετικὰς περιπτώσεις λῆψιν τῶν δύο τούτων μέτρων, ὡς ἂν αὕτη ἐπεβάλλετο ἐκ γενικωτέρων λόγων, ὧν τὴν συνδρομὴν αὐτὸς μόνον ἠδύνατο νὰ διαπιστώσῃ, ἐκτιμῶν τὰς περιστάσεις ἐν τῷ συνόλῳ των. Ὡς δὲ καὶ περὶ τῆς χάριτος παρετηρήθη, τὰ ἐν ταῖς πηγαῖς παραδείγματα χορηγήσεως ἀμνηστίας, ἡ καθ' ἕκαστον ἀπαρίθμησις τῶν ὁποίων ἔπεται κατωτέρω, παρέχουν ἀψευδῆ μαρτυρίαν ὡς πρὸς τὴν συχνότητα τῆς προσφυγῆς εἰς τὸ μέτρον τοῦτο.

Πρὸς ὑποδήλωσιν τῆς ἐννοίας τῆς ἀμνηστίας²⁷ χρησιμοποιοῦνται ὑπὸ τῶν συγγραφέων ποικίλοι ὅροι: «ἀπάθεια»²⁸, «συμπάθεια»²⁹, «ἄφεςις»³⁰, «ἀφροντισία»³¹, «ἀμέριμνον»³² ἀλλὰ καὶ «ἀμνηστία»³³. Ὁ τελευταῖος οὗτος ὅρος ἀπαντᾷ συνήθως

24) T h. M o m m s e n, Römische Strafrecht, Leipzig 1899 (ἀνατομ. Graz 1955), σ. 456.

25) Βασ. 60, 1, 16 - 18.21.26 (= D. 48, 16, 7 - 10.12.17).

26) Βλ. τὸ κείμενον τῆς ἀνωτέρω Νεαρχῆς τοῦ Νικηφόρου Γ'. Βοτανειάτου (σημ. 19). Τὴν ὑπὸ μόνου τοῦ αὐτοκράτορος ἄσκησιν τοῦ δικαιώματος τούτου τονίζει καὶ ὁ L. Bréhier, Les institutions de l'empire byzantin, Paris 1949, σ. 242.

27) Περὶ τῆς ἐν τῷ ρωμαϊκῷ καὶ ἀρχαίῳ ἐλληνικῷ δικαίῳ ὁρολογίας βλ. W. Waldstein Untersuchungen zum römischen Begnadigungsrecht. Abolitio, indulgentia, venia (Commentationes aenipontanae XVIII), Innsbruck 1964, σ. 21 ἐπ. Εἰς τὴν «ἀβολιτίονα» τῶν σχολιαστῶν (Βασ. 60, 1, 16.18.21) δὲν εἶναι δυσχερὲς νὰ ἀναγνωρίσῃ τις τὴν ρωμαϊκὴν «abolitio».

28) Θεοφ. 119¹¹, 399², Θεοφ. Συνεχ. 13: 9¹⁵, Γεωρ. μον. 795³, Ψ' Συμ. Μαγ. 631⁸, Σκυλ. - Κεδρ. II 33⁸, Λέων Γραμμ. 202¹⁰, 217⁴, Ἀλεξιάς VI 4, 4: II 49²⁸.

29) Σκυλ. - Κεδρ. II 434¹.

30) Γενεσ. I 9²³, Σκυλ. - Κεδρ. II 633⁴, Ζωναρῆς XVIII 3: IV 188¹⁵.

31) Ἀλεξιάς II 5, 8: I 79⁸, III 2, 2: I 107⁸, III 12, 1: I 139⁷. Βλ. περὶ τοῦ τύπου τούτου Χ. Χαριτωνίδου, Παρατηρήσεις κριτικαὶ καὶ γραμματικαὶ εἰς Ἄνναν Κομνηνὴν (Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 15, 1), ἐν Ἀθήναις 1949, σ. 7.

32) Ζωναρῆς XVIII 19: IV 230¹⁰.

33) Λέων διακ. VII 2: 115¹⁸, Σκυλ. - Κεδρ. II 267¹⁸, 633⁴, Ἀτταλ. 298¹⁸, Ζωναρῆς XVI 14: IV 45²², XVII 6: IV 109³², XVIII 3: IV 188¹⁵.

ὡς «ἀμνηστία κακῶν», ἢ «τοῦ τολμήματος», ἢ «τοῦ πλημμελήματος», ἢ «τῶν πραχθέντων» κλπ.

Τὰ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης μελέτης ἀναφερόμενα ζητήματα προκύπτουν τόσον ἐκ νομικῶν, ὅσον καὶ ἐκ πραγματικῶν λόγων μόνον κατὰ τὴν παροχὴν ἀμνηστίας, οὐχὶ δὲ καὶ κατὰ τὴν ἀπονομὴν χάριτος³⁴. Πᾶσαι αἱ ἐν ταῖς πηγαῖς μνημονευόμεναι περιπτώσεις ἀφοροῦν εἰς τὴν ἀμνήστευσιν ἀδικημάτων τῆς αὐτῆς κατηγορίας, ἥτοι συνωμοσίας, στάσεως ἢ προδοσίας. Κατ' αὐτὰς ἡ ἐμμονὴ εἰς τὴν ἱκανοποίησιν τῆς ποινικῆς ἀξιώσεως τῆς πολιτείας, ἥτις, ἄλλωστε, ἐκ πραγματικῶν λόγων δὲν ἦτο κατὰ κανόνα ἐφικτή, ἐφ' ὅσον εἴτε συνεχίζετο ἡ στάσις, εἴτε ὁ δράστης διῆλθε τὰ σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας καταφυγὼν εἰς τι τῶν ὁμόρων καὶ οὐχὶ πάντοτε φιλικῶς πρὸς τὸ Βυζάντιον διακειμένων κρατῶν, ἡδύνατο νὰ ἀποβῇ πολὺ περισσότερον ἐπιζημία ἢ ἡ ἀπὸ ταύτης παραίτησις. Δεδομένου δὲ ὅτι ἡ ἀντικειμενικὴ ὑπόστασις τῶν εἰς ἃ ἡ ἀμνηστία ἀφεώρα ἀδικημάτων ἐξηκολούθη πραγματουμένη καὶ καθ' ὃν ἔτι χρόνον ἐξεδίδετο ἡ περὶ αὐτῆς αὐτοκρατορικὴ πρᾶξις, ἡ τελευταία αὕτη ἀπετέλει ἐν τῇ πραγματικότητι τὸ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος παρεχόμενον ἀντάλλαγμα διὰ τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο περὶ στάσεως, ἢ διὰ τὴν εἰς τὸ Βυζάντιον ἐπιστροφὴν τοῦ ἀποστάτου. Οὐχὶ σπανίως ἡ ἀμνηστία συνωδεύετο καὶ ὑπὸ ὑποσχέσεως ἀποδόσεως εἰς τὸν ὑπαίτιον τῆς τελέσεως τῶν ὡς ἄνω ἀδικημάτων καὶ τῶν ἃ πρότερον κατεῖχεν ἀξιωμάτων ἢ παροχῆς νέων³⁵.

Ἐὰν ὅμως οἱ καθ' οἷονδῆποτε τρόπον συμμετασχόντες εἰς τὴν τέλεσιν τῶν ἀδικημάτων τούτων συνεμορφοῦντο πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ αὐτοκράτορος, καθίστων τὴν θέσιν των λίαν ἐπισφαλῆ, γνωστοῦ ὄντος ὅτι οὗτος δὲν ἐτήρει πάντοτε τὰς ἐπαγγελίας του, ὡς προκύπτει καὶ ἐκ τῶν ἐν τῇ οἰκείᾳ θέσει ἀναφερομένων παραδειγμάτων. Εὐλογον ὅθεν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀμνηστευομένων ὅπως, πρὸς περιορισμὸν τῆς τοιαύτης ἀβεβαιότητος, τὸ εὐεργετικὸν δι' αὐτοὺς μέτρον εἴτε περιβληθῇ τύπον

34) Μόνη εἰς ἐμὲ γνωστὴ ἐξαίρεσις εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Νικηφ. Γρηγ. XVI 2: II 799¹⁹ μαρτυρουμένη δόσις ὅρκου ἐπὶ τινος περιπτώσεως παροχῆς χάριτος. Δεδομένου ὅμως ὅτι ὁ ὅρκος ἐκεῖνος ἀφεώρα καὶ εἰς ἕτερα ζήτήματα, εἶναι πιθανὸν νὰ συνεδέετο στενότερον πρὸς τὰ τελευταῖα ταῦτα καὶ νὰ μὴν ἀπετέλει τὴν ἐξασφάλισιν τῆς περὶ παροχῆς χάριτος ὑποσχέσεως. Συνήθως ὅρκους ἀπῆτει ὁ παρέχων τὴν χάριν αὐτοκράτωρ παρὰ τοῦ δεχομένου ταύτην πρὸς ἐξασφάλισίν του ἔναντι τοῦ ἐνδεχομένου τῆς ὑπὸ τούτου τελέσεως νέας ἐγκληματικῆς ἐνεργείας. Βλ. π.χ. Νικηφ. Γρηγ. VIII 4: I 298¹⁸⁻²¹, IX 8: I 432²³ - 433¹. Ἀντιθέτως ἡ ἐπὶ ἀμνηστίας παροχὴ τοιούτου ὅρκου συνίστα σπανιώτατον φαινόμενον. Τὸ μόνον, καθ' ὅσον γνωρίζω, παράδειγμα ἀφορᾷ εἰς τὸν ὅρκον πίστεως, τὸν ὁποῖον ὁ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδώρου Β'. Λασιάρως περὶ τὸ ἔτος 1257 ἀμνηστευθεὶς Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἔδωκε πρὸς ἐκεῖνον (Νικηφ. Γρηγ. III 2: I 59¹⁵⁻¹⁸).

35) Βλ. π.χ. Ἀτταλ. 298¹⁸, Ζωναρᾶς XVIII 19: IV 230¹¹, Καντακ. IV 40: III 292¹⁰⁻¹⁶.

δυσχερῇ καθιστώντα τὴν ἀνάκλησιν, εἴτε ἐνισχυθῇ δι' ἐγγυήσεων ἀποκλειουσῶν, θεωρητικῶς τοῦλάχιστον, τὴν ὑπαναχώρησιν. Ὡς ἤδη ἐγράφη, μεταξὺ τῶν ἐγγυήσεων τούτων τὴν πρωτίστην θέσιν κατεῖχεν ὁ ὄρκος.

Ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν ἱστορικῶν καὶ χρονογράφων ἀναφέρονται αἱ ἀκόλουθοι περιπτώσεις παροχῆς ἢ προσφορᾶς³⁶ ἀμνηστίας³⁷. Περὶ ἐκάστου τῶν περιστατικῶν τούτων ἀνευρίσκομεν ἐν ταῖς πηγαῖς πολλάκις πλείονας τῆς μιᾶς διηγήσεις, αἵτινες συχνότατα δὲν συμπίπτουν ἀπολύτως κατὰ τὸ περιεχόμενον καὶ δὴ ὡς πρὸς τὸν τύπον, ὑπὸ τὸν ὁποῖον παρεσχέθη ἡ ἀμνηστία, ἢ τὰς προσθέτους ἐγγυήσεις, αἱ ὁποῖαι τὴν συνώδευον. Εἰς τὴν ἐπακολουθοῦσαν ἀπαρίθμησιν γίνεται μνεῖα ὅλων τῶν ἐκδογῶν.

1. Ἐπὶ Φωκᾶ (602 - 610) πρὸς τὸν ἐπαναστατήσαντα στρατηγὸν Ναρσῆν. Δίδεται ὄρκος ἐκ μέρους τοῦ αὐτοκράτορος ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ ἢ ἀνεψιοῦ αὐτοῦ Δομεντζιόλου (Θεοφ. 292²⁸ - 293¹, Ζωναρᾶς XIV 14: III 301¹⁸⁻¹⁹). Ἡ πρᾶξις δὲν περιελήφθη ἐν Kaiserreg.

2. Ἐπὶ Λέοντος Γ' (717 - 741) πρὸς τὸν ἐπαναστατήσαντα στρατηγὸν Σικελίας Σέργιον. Δίδεται «λόγος ἀπαθείας» ὑπὸ τοῦ Πατρικίου Παύλου, πιθανῶς κατόπιν ἐντολῆς τοῦ αὐτοκράτορος. Περὶ τοῦ τελευταίου τούτου ὅμως οὐδεμία μνεῖα γίνεται ἐν ταῖς πηγαῖς (Θεοφ. 399², Νικηφ. Ἰστ. 55⁹⁻¹⁰, Ζωναρᾶς XV 2: III 337²⁸⁻²⁹). Ἡ πρᾶξις δὲν κατεχωρίσθη εἰς Kaiserreg.

3. Ἐπὶ Νικηφόρου Α'. πρὸς τὸν στρατηγὸν τῶν Ἀνατολικῶν Βαρδάνην. Αἱ πηγαὶ ὁμιλοῦν εἴτε γενικῶς περὶ «λόγων ἀπαθείας» (Σκυλ.-Κεδρ. II 33⁸, Λέων Γραμμ. 202¹⁹⁻²⁰), εἴτε περὶ «λόγου ἐνυπογράφου ἐξ ἰδιοχείρου αὐτοῦ», δηλ. τοῦ αὐτοκράτορος, φέροντος καὶ τὰς ὑπογραφὰς τοῦ πατριάρχου Ταρρασίου (Grumel 370) καὶ πάντων τῶν πατρικίων (Θεοφ. 479²¹), εἴτε τέλος καὶ περὶ τῆς δόσεως «σταυρικοῦ συμβόλου» (Γενεσ. I 9²⁸) ἢ «χρυσοῦ σταυριδίου» (Θεοφ. Συνεχ. I 3: 9¹⁸⁻¹⁷) (Kaiserreg. 362, ἔτ. 803 27 Ἰουλ. - 8 Σεπτ.).

4. Ἐπὶ Θεοφίλου πρὸς τὸν στρατηγὸν Μανουὴλ καταφυγόντα εἰς τοὺς Ἀραβας.

36) Ἡ διαστολή δὲν εἶναι ἀπαρχίτητος διὰ τὴν παροῦσαν ἔρευναν, διότι αὕτη ἀναφέρεται εἰς μόνην τὴν ἐνέργειαν τοῦ αὐτοκράτορος, ὅστις προέβαινεν εἰς τὴν ἐκδοσιν τῆς σχετικῆς πράξεως, τελοῦσης, ὡς εἶναι εὐνόητον, ὑπὸ ἀναβλητικὴν αἴρεσιν ἀνάλογον πρὸς τὰς ἐκάστοτε συνθήκας.

37) Εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας δὲν περιελήφθη ἡ ἐπὶ Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου (1282 - 1328) μεταξὺ τοῦ πρωτοβεστιαρίτου Λιβαδαρίου ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν ὑπὸ τὸν Χορτάτζην Κρητῶν ἀφ' ἐτέρου συναφθεῖσα συμφωνία, ὡς ἐγγυήσεις τῆς ὁποίας ἐδόθησαν ὄρκοι «φρίκης μεστοί» καὶ ἀντηλλάγησαν ἐγκόλπια (Παχυμ. II 225¹²⁻¹⁴), δοθέντος ὅτι περιεχόμενον ταύτης δὲν ἀπετέλει ἡ πρὸς τοὺς τελευταίους παροχὴ ἀμνηστίας, ἀλλ' ἡ ὑπόσχσεις τοῦ πρωτοβεστιαρίτου, νὰ προβῇ εἰς τὰς δεούσας παρὰ τῷ αὐτοκράτορι παραστάσεις, ἵνα ἐπιτύχῃ ταύτην.

Φαίνεται ότι πλὴν τῆς ἐκδόσεως χρυσοβούλλου (Θεοφ. 119¹⁰⁻¹⁰, Σκυλ.-Κεδρ. II 427¹, Ζωναρᾶς XV 28: III 413¹⁴⁻¹⁶ ἀντιθέτως οἱ Γεωρ. μον. 797¹²⁻¹³, ΨΣυμ. Μαγ. 633⁷⁻⁸ καὶ Λέων Γραμμ. 219¹⁵⁻¹⁶ ὁμιλοῦν μόνον περὶ τοῦ «ἐνυπογράφου λόγου τοῦ βασιλέως») ἐχώρησε καὶ ἀποστολὴ τοῦ «σταυρικοῦ ἐγκολπίου» τοῦ βασιλέως (Γενεσ. III 63¹⁵), ἄλλως τοῦ φυλακτοῦ αὐτοῦ (Γεωργ. μον. 797¹⁸, ΨΣυμ. Μαγ. 633⁸, Λέων Γραμμ. 219¹⁶). Μνεῖα δόσεως ὅρκου εὔρηται μόνον παρὰ Ζωναρᾶ (ἐνθ' ἄνωτ., ὅπου παρασιωπῶνται τὰ περὶ φυλακτοῦ) καὶ Θεοφάνη (119¹⁰⁻¹¹) (Kaiserreg. 424, ἔτ. 831/2).

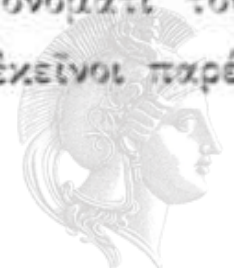
5. Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τὸν Δούκα τῆς Σικελίας Ἀλέξιον τὸν Μωσηλέ. Ἐν ταῖς πηγαῖς ἀναφέρεται ἡ δόσις «λόγου ἀπαθείας», ἐνυπογράφου ὡς συνάγεται (Γεωρ. μον. 795^{8,12}, ΨΣυμ. Μαγ. 631^{2,12}, Λέων Γραμμ. 217^{1,16}). Ἐξαιρουμένου τοῦ Γεωργίου μοναχοῦ οἱ λοιποὶ δύο χρονογράφοι ἀναφέρουν καὶ ἀποστολὴν τοῦ φυλακτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος (Kaiserreg. 433, ἔτ. 837/8).

6. Ἐπὶ Μιχαήλ Γ'. πρὸς τὸν Βάρδαν³⁸. Τὸ σχετικὸν ἔγγραφο ἔφερε πλὴν τῆς ὑπογραφῆς τοῦ αὐτοκράτορος καὶ σταυροὺς χαραχθέντας ὑπ' αὐτοῦ δι' ἐμβαπτίσεως τῆς γραφίδος εἰς Θείαν Κοινωνίαν. Προσέτι ἐδόθη καὶ ὅρκος (Γεωρ. μον. 829¹⁶, ΨΣυμ. Μαγ. 676²², Λέων Γραμμ. 243¹⁸) (Kaiserreg. 465, ἔτ. 866 περὶπου 25 Μαρτίου).

7. Ἐπὶ Λέοντος ΣΤ'. πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον Δούκαν³⁹ καταφυγόντα εἰς τοὺς Ἀραβας. Πᾶσαι αἱ πηγαὶ (ἐξαιρουμένου τοῦ Σκυλ. - Κεδρ. II 267¹⁷, ὅπου γίνεται μνεῖα «βασιλικοῦ γράμματος») ἀναφέρουν τὴν ἐκδοσιν χρυσοβούλλου (Γεωρ. μον. 867²¹, Θεοφ. Συνεχ. VI 26: 373²⁻⁴, ΨΣυμ. Μαγ. 711²⁻³, Λέων Γραμμ. 282², Ζωναρᾶς XVI 14: IV 45²¹⁻²⁴, Vita Euthymii XI ἐκδ. K. Karlin - Hayler ἐν Byzantion τ. 25 - 27 [1955 - 57] σ. 74⁸). Ἡ τελευταία πηγὴ ὁμῶς ἀναφέρει ἐπὶ πλεόν, ὅτι τὸ χρυσόβουλλον περιεῖχε «καὶ φρικτοὺς ὅρκους», προσέτι δὲ ὅτι ὁ

38) Δὲν γίνεται μνεῖα ἀμνηστίας, ἐν τούτοις ἐνυπάρχει αὕτη, διότι ὁ Μιχαήλ ἐπίστευε στηριζόμενος ἐπὶ διαφόρων μαρτυριῶν, ὅτι ὁ Βάρδας συνωμότηι κατ' αὐτοῦ.

39) Καὶ πρὸς ἕτερον ἐπιφανὲς μέλος τῆς οἰκογενείας Δούκα, τὸν Κωνσταντῖνον, παρεσχέθησαν ὀλίγον βραδύτερον ἐπὶ Κωνσταντίνου Η'. (Ζ', βλ. σχετικῶς κατωτέρω σημ. 40) (913 - 959) ἐγγυήσεις, ὅτι δὲν ὑφίστατο ἐπιβουλὴ κατὰ τῆς ζωῆς του. Αἱ ἐγγυήσεις, συνιστάμεναι εἰς τὴν δόσιν ὅρκων καὶ τὴν ἀποστολὴν φυλακτῶν, δὲν παρεσχέθησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος, ὄντος ἀνηλίκου, ἀλλ' ὑπὸ τῶν ἐπιτρόπων του (Βίος Βασιλείου τοῦ Νέου, ἐκδ. S. G. Vilinskiĭ, Zitie κλπ. [Zapiski imp. Novorossiiskago Universiteta, istoriko-filolog. fakulteta, 7], Odessa 1911, σ. 151²⁶⁻²⁹, ἕτερος βίος τοῦ αὐτοῦ αὐτόθι σ. 292²⁸⁻²⁹). Τὸ παράδειγμα τοῦτο ὁμῶς δὲν δύναται νὰ συναριθμηθῇ, διότι, καίτοι ἀσκοῦντες οἱ ἐπίτροποι τὴν ἐξουσίαν ἐν ὀνόματι τοῦ ἀνηλίκου αὐτοκράτορος, δὲν ἠδύναντο νὰ δεσμεύσουν τοῦτον δι' ὅρκου, τὸν ὁποῖον ἐκεῖνοι παρέσχον.

αυτοκράτωρ απέστειλε τὰ «φυλακτά του» (Kaiserreg. 546, έτ. 906 22 'Οκτ. - 907 Φεβρ.).

8. 'Επὶ 'Ιωάννου Α'. Τζιμισκῇ πρὸς τὸν Βάρδαν Φωκᾶν διὰ πρεσβείας (Λέων διακ. VII 2: 115^{1επ.}) (Kaiserreg. 732, έτ. 970).

9. 'Επὶ Βασιλείου Β'. πρὸς τὸν Βάρδαν Σκληρὸν εὐρισκόμενον παρὰ τοῖς 'Αραβι. Μαρτυρεῖται ἡ ἀποστολὴ γραμμάτων τοῦ αυτοκράτορος (Σκυλ.-Κεδρ. II 433²¹ - 434¹, Ζωναρᾶς XVII 6: IV 109⁸⁰ - 110²) (Kaiserreg. 764, έτ. 979).

10. 'Επὶ Κωνσταντίνου ΙΑ'. (Θ'.)⁴⁰ πρὸς τὸν Γεώργιον Μανιάκην ἐν Κάτω 'Ιταλίᾳ διὰ γραμμάτων (Σκυλ.-Κεδρ. II 548¹⁰, Ψελλ. Χρον. 139², Ζωναρᾶς XVII 22: IV 161⁸) ἡ χρυσοβούλλου λόγου^{40α} (Kaiserreg. 856, έτ. 1042 Αὐγ.).

11. 'Επὶ Μιχαήλ ΣΤ'. Στρατιωτικοῦ πρὸς τὸν 'Ισαάκ Κομνηνόν. 'Απεστάλησαν γράμματα διὰ πρεσβείας, πρὸς τὴν ὁποίαν ἐδόθη ἡ ἐντολὴ νὰ παράσχη ὄρκον (Σκυλ.-Κεδρ. II 632¹⁰, Ψελλ. Χρον. VII 19³: II 93, VII 33²⁶: II 103, Ζωναρᾶς XVIII 3: IV 188¹) (Kaiserreg. 935, 936, έτ. 1057 Αὐγ.).

12. 'Επὶ Κωνσταντίνου ΙΒ'. (Γ'.) Δούκα πρὸς τὸν πρωτοσπαθάριον Νικουλιτζᾶν τὸν Δελφινᾶν. 'Απεστάλησαν ὄρκοι, προφανῶς ἑγγραφοί, μετὰ εἰκόνης (Κεκαυμ. Στρατ. ροή', ρπ' έκδ. B. Wassiliewsky - V. Jernstedt, 70¹⁴, 71¹⁸) (Kaiserreg. 956, έτ. 1064/7)⁴¹.

40) Κατὰ τὴν ἀρίθμησην τῶν αυτοκρατόρων ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψει αἱ ὑπὸ τῆς Αἰκ. Χρυστοφειλοπούλου, 'Εκλογή, ἀναγόμεναι καὶ στέψας τοῦ βυζαντινοῦ αυτοκράτορος (Πραγματεῖαι τῆς 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν, 22, 2), ἐν 'Αθήναις 1956, προτεινόμεναι τροποποιήσεις. Βλ. τὸν ἐν τέλει τοῦ ἀνωτέρω ἔργου (σ. 232 - 237) προσηρητημένον πίνακα τῶν βυζαντινῶν αυτοκρατόρων.

40α) 'Η πληροφορία αὕτη παρέχεται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὑπὸ τῶν ἀκολουθῶν πηγῶν, τὰς ὁποίας δὲν ἠδυνήθην δυστυχῶς νὰ ἀνεύρω εἰς τινὰ τῶν ἐν 'Αθήναις δημοσίων βιβλιοθηκῶν: Annales Barenses έτος 1043 ἐν Monumenta Germaniae Historica, SS. τ. V σ. 56³¹, Lupus protospatharius, Annales έτος 1043, αὐτόθι τ. V σ. 58³⁰, Guilelmus Apuliensis, Poema de rebus Normannorum in Sicilia, Apulia et Calabria gestis, I στ. 491 - 2, αὐτόθι τ. IX σ. 251.

41) Διάφορος ἐρμηνεία εἰς τὸ συμβάν δίδεται ὑπὸ τοῦ H.-G. Beck, Vademecum des byzantinischen Aristokraten² (Byzantinische Geschichtsschreiber, 5), Graz κλπ. 1964, σ. 162 σημ. 101, ὅστις, πιστεύων ὅτι ἡ σταλεῖσα εἰκὼν περιεῖχε καὶ παράστασιν τοῦ αυτοκράτορος, ἐκλαμβάνει τὴν ἐκ μέρους τοῦ ἀποδέκτου παραλαβὴν ταύτης ὡς ἐκδήλωσιν ὑποταγῆς ἐναντι τοῦ εἰκονιζομένου προσώπου. Καίτοι περὶ τῆς ὑπάρξεως τοιοῦτου ἐθίμου ἐν Βυζαντίῳ οὐδεμία ὑφίσταται ἀμφιβολία (βλ. σχετικῶς O. Treitinger, Die oströmische Kaiser — und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell, Jena 1938 [ἀνατοπ. Darmstadt 1956], σ. 207 ἐπ., F. Dölger, Die Kaiserurkunde der Byzantiner als Ausdruck ihrer politischen Anschauungen ἐν Byzanz und die europäische Staatenwelt, Darmstadt 1964, σ. 16 [= Historische Zeitschrift τ. 159 [1938/9] σ. 235 ἐπ.] καὶ τὴν παρὰ τῷ πρώτῳ πλουσιωτάτῃ βι-

13. 'Επὶ Μιχαήλ Ζ'. Δούκα Παραπινάκη διετυπώθησαν διὰ πρεσβείας πρὸς τὸν Ρουσέλιον προτάσεις χορηγήσεως ἀμνηστίας μετὰ προσφορᾶς ἀξιωμάτων ('Ατταλ. 187⁸, Σκυλ. II 710¹¹, Ζωναρᾶς XVIII 16: IV 221²¹) (Kaiserreg. 995, ἔτ. 1073).

14. 'Επὶ Νικηφόρου Γ'. Βοτανειάτου ἐγένοντο ἐπανειλημμένοι προτάσεις χορηγήσεως ἀμνηστίας καὶ ἀναβιβάσεως εἰς ὑψηλὸν ἀξίωμα πρὸς τὸν Ἰωάννην Βρυένιον ἐν Ἀδριανουπόλει ('Ατταλ. 285^{4,22}, Σκυλ. II 735⁸, Νικηφ. Βρυεν. IV 2: 130¹⁸) (Kaiserreg. 1032 - 34, ἔτ. 1078).

15. 'Επὶ τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τὸν Νικηφόρον Βασιλάκιον. Παραδίδεται ὑπὸ τῶν πηγῶν ἡ ἐκδοσις χρυσοβούλλου λόγου ('Ατταλ. 298¹⁶, Ζωναρᾶς XVIII 19: IV 230⁸⁻¹¹) (Kaiserreg. 1037, ἔτ. 1078 θέρος).

16. 'Επὶ Ἀλεξίου Α'. Κομνηνοῦ πρὸς τὸν ἀποστατήσαντα στρατηγὸν Δυρραχίου Μονομαχάτον. Μαρτυρεῖται ἡ ἐκδοσις χρυσοβούλλου ('Αλεξιάς III 12,1: I 139⁶) (Kaiserreg. 1066, ἔτ. 1081 πρὸ τῆς 17 Ἰουν.).

17. 'Επὶ τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τὸν Τραυλόν. Ὡς καὶ ἐπὶ τῆς προηγούμενης περιπτώσεως διὰ χρυσοβούλλου ('Αλεξιάς VI 4,4: II 49²⁸) (Kaiserreg. 1120, ἔτ. 1084).

18. 'Επὶ Θεοδώρου Β'. Λασκάρεως πρὸς τὸν Μιχαήλ Παλαιολόγον. Ἐδόθη ἔνορκος διαβεβαίωσις κατὰ τὰς πλείστας τῶν πηγῶν ('Ακροπ. 69: 154⁶, Νικηφ. Γρηγ. III 2: I 59¹⁸, Κωντζκ. I 17: I 83^{17 42}, ΨΦραντζῆς I 1: 158¹⁸⁻²⁰). Ὁ Παχυμέρης κατ' ἐξάίρεσιν ὁμιλεῖ ἀορίστως περὶ «βασιλικῶν συλλαβῶν» (I 26⁵) (Kaiserreg. 1842, ἔτ. 1257 περίπου).

19. 'Επὶ Ἀνδρονίκου Β'. Παλαιολόγου κατηρτίσθη συμφωνία μετὰ τοῦ Συρ-

(βλιογραφίαν), ἔχω ἐν τούτοις τὴν γνώμην, ὅτι εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Κεκαυμένου ἐξιστορούμενον περιστατικὸν ἡ εἰκὼν ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου ΙΒ'. (Γ.) λόγῳ ἐγγυήσεως. Πρὸς τοῦτο ἐπικαλοῦμαι, πρῶτον μὲν τὴν ἔλλειψιν τῆς μνείας τοῦ αὐτοκράτορος μετὰ τῶν εἰκονιζομένων προσώπων, διὰ τὴν ὁποίαν δυσκόλως δύναται τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι παρελείφθη ἐσκεμμένως ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τοῦ Στρατηγικοῦ ὡς τι τὸ ἐπουσιῶδες, δεῦτερον δὲ τὴν ὑπὸ τοῦ παραλήπτου γενομένην χρῆσιν τῆς εἰκόνης, ἵνα πείσῃ τοὺς ἄνδρας τοῦ νὰ ἀποδεχθῶν τὴν προσφερομένην ἀμνηστίαν καὶ εἰρήνην: «προσκαλεσάμενος δὲ τὸν λαὸν ἐξήνεγκεν καὶ ἐνώπιον πάντων τὰς εἰκόνας καὶ ὑπέδειξεν αὐτοῖς, ὑπανέγνω δὲ αὐτοῖς καὶ τὸν ὄρκον καὶ προέτρπευεν αὐτοὺς εἰρηνεύειν καὶ ἕκαστον εἰς τὰ ἴδια ἀπελθεῖν» (ρπα' σ. 71²⁵⁻²⁸). Ἐκ τούτων ὁμῶς προκύπτει ὅτι ἡ ἐν λόγῳ εἰκὼν ἦτο μεγάλου κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον σχήματος, ἐνῶ ἀντιθέτως αἱ πρὸς τοὺς ὑπαλλήλους τοῦ κράτους στελλόμεναι εἰκόνες (laurata) πρὸς βεβαίωσιν τῆς σχέσεως ὑποτελείας ἦσαν μικροῦ σχήματος καὶ ἐφέροντο ὑπὸ τῶν ἀποδεκτῶν ἐπὶ τοῦ στήθους (A. G r a b a r, L'empereur dans l'art byzantin [Publications de la Faculté des Lettres de l'Université de Strasbourg, 75], Paris 1936, σ. 7).

42) Συγγέει τὸν Θεόδωρον Β'. Λάσκαριν μετὰ τοῦ Ἰωάννου Γ'. Βατάτζη.

γιάννη επισφραγισθεῖσα δι' ἀμοιβαίας παροχῆς «φρικωδῶν ὅρκων» (Νικηφ. Γρηγ. VIII 11: I 352¹⁷, Καντακ. I 24: I 119¹⁸ ἄνευ μνείας τοῦ ὅρκου). (Kaiserreg. 2464, ἔτ. 1321 πρὸ τοῦ Λύγ.). Περὶ χορηγήσεως ἀμνηστίας δὲν γίνεται λόγος ἐν ταῖς πηγαῖς. Ἐν τούτοις, λόγῳ τῆς προηγουμένης συμπεριφορᾶς τοῦ Συργιάννη, δέον τοῦτο νὰ θεωρηθῇ αὐτονόητον.

20. Μεταξὺ τοῦ Ἰωάννου Ε'. Παλαιολόγου καὶ Ἰωάννου ΣΤ'. Καντακουζηνοῦ συνήφθη συνθήκη, εἰς τῶν ὅρων τῆς ὁποίας προέβλεπεν ἀμνηστίαν τῶν ὁπαδῶν ἑκατέρου διὰ τὰ εἰς περιόδους διαμάχης διαπραχθέντα ἀδικήματα αὐτῶν. Πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς συμφωνίας ἐδόθησαν ὅρκοι (Νικηφ. Γρηγ. XXVII 47: III 166⁹, Καντακ. III 100: II 614⁶⁻¹⁸, IV 7: III 45²¹,) (Kaiserreg. 2915, ἔτ. 1347 8 Φεβρ.).

21. Νέα συμφωνία ἔχουσα τὸ αὐτὸ περιεχόμενον συνήφθη μεταξὺ τῶν αὐτῶν αὐτοκρατόρων μετὰ τινὰ ἔτη (Νικηφ. Γρηγ. XXIX 29: III 243¹⁰, Καντακ. IV 40: III 291²⁰, 294^{6,17}). Ρητὴν μνείαν δόσεως ὅρκων ποιεῖται μόνον ὁ Καντακουζηνός (Kaiserreg. 3032, ἔτ. 1354 24 Νοεμβρ.).

22. Ἐπὶ Ἰωάννου Ε'. Παλαιολόγου πρὸς τὸν καθαιρεθέντα μητροπολίτην Ρωσίας Ποιμένα καὶ τὸν ἀρχιμανδρίτην Θεόδωρον, οἵτινες συνωμοτήσαντες κατ' αὐτοῦ διέφυγον πρὸς τοὺς Τούρκους. Μαρτυρεῖται ἡ ἀποστολὴ τῶν ἐγκολπίων τοῦ αὐτοκράτορος (MM II ἀρ. CCCCIV σ. 125¹²⁻¹³). Ἡ πρᾶξις δὲν εὐρηται ἐν Kaiserreg. (πρὸ ἔτ. 1389 Φεβρ.).

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δεδομένων τούτων διαπιστοῦμεν ὅτι ἡ περὶ ἀμνηστίας πρᾶξις περιεβάλλετο πάντοτε τὸν ἐγγραφον τύπον. Παρὰ τὴν εἰς ὀλίγας τινὰς περιπτώσεις σιωπὴν τῶν πηγῶν, νομίζω ὅτι ἐπιτρέπεται ἡ καὶ ταύτας καλύπτουσα γενικὴ διατύπωσις τοῦ ἀνωτέρω συμπεράσματος, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ποικιλίας τῶν ὑπὸ τῶν συντακτῶν τῶν ἐν λόγῳ ἱστορικῶν ἔργων χρησιμοποιοηθεῖσων πηγῶν⁴³, δοθέντος ὅτι εἰς τὰς πλείστας τῶν περιπτώσεων δὲν ἀφηγοῦνται οὗτοι γεγονότα, τῶν ὁποίων ἔσχον ἰδίαν γνῶσιν. Ἀλλωστε καὶ τότε δὲν ἐπιτυγχάνεται πάντοτε, ἐκ ποικίλων λόγων, ὁμοιομορφία ἐν ταῖς ἐκ διαφόρων προσώπων προερχομέναις διηγήσεσιν, ὡς ἐκ τοῦ διαφόρου βαθμοῦ ἀντικειμενικότητος τούτων.

43) Ἡ ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ παρατηρουμένη ἐνίοτε ἀπόλυτος σύμπτωση κατὰ τὴν περιγραφὴν τῶν συμβάντων ὠρισμένης ἐποχῆς ὀφείλεται ἐν μέρει εἰς τὸ γεγονός, ὅτι τινὲς εἰς πλείονας συγγραφεῖς ἀποδιδόμεναι ἱστορίαι ἀποτελοῦν ἀπλῶς διαφόρους ἐπεξεργασίας ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἱστορικοῦ ἔργου, ἢ, ἄλλοτε, ὅτι τὸ χρονικῶς προγενέστερον ἔργον ἀπετέλεσε τὸν πυρῆνα ἣ ἐχρησιμοποιήθη ὡς πηγὴ κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ μεταγενεστέρου. Βλ. π.χ. παρὰ G. Moravcsik ἐνθ' ἄν. (σημ. 3) σ. 515 ἐπ. τὴν περίπτωσιν τῶν χρονογραφῶν Γεωργίου τοῦ μοναχοῦ, Ψευδο-Συμεῶνος τοῦ Μαγίστρου, Γεωργίου Κεδρηνοῦ, Λέοντος τοῦ Γραμματικοῦ καὶ Ἰωάννου τοῦ Ζωναρᾶ.

Οὐχὶ σπανίως μαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν ἢ κατὰ τὴν χορήγησιν ἀμνηστίας ἐκδοσις χρυσοβούλλων. Νομίζω ὅτι ἡ εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας ἀναζήτησις προσθέτων χαριστικῶν παροχῶν θὰ ἀπετέλει μάταιον κόπον, δεδομένου ὅτι ὁ τοιοῦτος τύπος ἐγγράφου δικαιολογεῖται καὶ ἐκ μόνης τῆς χαριστικῆς φύσεως τῆς περὶ ἀμνηστίας πράξεως. Θὰ ἤρκει βεβαίως καὶ κατὰ ἀπλούστερον τρόπον ἐκδεδομένον ἔγγραφον, πλὴν ἡ τοιοιυτοτρόπως προσδιδόμενη εἰς τὴν πράξιν πανηγυρικότης ἀπετέλει, πιθανῶς, πρόσθετον ἐγγύησιν. Ὡς ἐκ τούτου ἡ εἰς τοιαύτας περιπτώσεις ἀπόλυσις χρυσοβούλλου λόγου ἐτονίζετο ἰδιαίτερώς κατὰ τὴν ἐξιστόρησιν τῶν γεγονότων.

Ὡς ἤδη ἐγράφη, λόγῳ τῶν μεγίστων κινδύνων, εἰς οὓς ἐξετίθετο ὁ δεχόμενος τὴν ἀμνησίαν διὰ τῆς παραδόσεώς του εἰς τὰ ὄργανα τῆς πολιτείας, τὸ ἔγγραφον συνώδευον συνηθέστατα πρόσθετοι ἐγγυήσεις, τὰς ὁποίας παρεῖχεν ὁ αὐτοκράτωρ εἴτε ἐξ οἰκείας πρωτοβουλίας, ἢ, καθιστάμενος οὕτω πλέον πειστικός, ἀνατρέψῃ τοὺς τυχόν δισταγμοὺς ἰδίᾳ τῶν ἐκτὸς τοῦ κράτους εὐρισκομένων φυγάδων, εἴτε κατ' ἀπαίτησιν τοῦ ἀμνηστευομένου.

Τὰς ἐγγυήσεις ταύτας δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν εἰς προκυπτούσας ἐξ αὐτοῦ τοῦ κειμένου τοῦ ἐγγράφου καὶ εἰς κειμένας ἐκτὸς αὐτοῦ. Εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν δέον νὰ ὑπαχθῇ ἡ παροχὴ ὅρκου ἐκ μέρους τοῦ αὐτοκράτορος, ὡς ἄκως ἐγίνετο μνεία ταύτης ἐν τῷ ἐγγράφῳ. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι μνεία τοῦ ὅρκου ἐν αὐτῷ τῷ ἐγγράφῳ τῆς ἀμνηστίας μόνον εἰς δύο περιπτώσεις μαρτυρεῖται ρητῶς (ὑπ' ἀριθ. 7: Vita Euthymii XI 74^s, ὑπ' ἀριθ. 18: Νικηφ. Γρηγ. III 2: I 59¹⁸, ΨΦραντζῆς I 1: 158¹⁸⁻²⁰) εἰς ἑτέρας δὲ δύο συνάγεται ἐμμέσως (ὑπ' ἀριθ. 4: Θεοφ. 119¹⁰⁻¹¹, Ζωναρᾶς XV 28: III 413¹¹⁻¹⁶, ὑπ' ἀριθ. 12: Κεκαυμ. Στρατ. ροή' 70¹⁴), ἔχω τὴν γνώμην ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος δόσις ὅρκου ἐδηλοῦτο κατὰ κανόνα ἐγγράφως^{43a}, ἄλλως ἐστερεῖτο ὁ σχεδὸν πάντοτε μακρὰν εὐρισκόμενος ἀποδέκτης τοῦ περὶ ἀμνηστίας ἐγγράφου οἰασδῆποτε σχετικῆς ἀποδείξεως.

Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν δέον νὰ ὑπαχθῇ καὶ ἡ ὑπὸ τινος πηγῆς⁴⁴ παραδιδόμενη σημείωσις ὑπὸ τοῦ ὑπογράφοντος αὐτοκράτορος τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ

43a) Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι εὐρισκόμεθα ἐνταῦθα πρὸ περιπτώσεων ἐγγράφων ὅρκων, πολλῶν δὲ ἔλασσον ὅτι ὁ τύπος ἦτο συστατικός. Ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ὅρκου δυνάμεθα νὰ ὁμιλῶμεν περὶ ἐγγράφου τύπου μόνον ὡς ἄκως προκύπτῃ τοῦτο ρητῶς ἐκ τῶν χρησιμοποιηθεισῶν πηγῶν. Βλ. L. W e n g e r, Aus Novellenindex und Papyruswörterbuch (Sitzungsberichte d. Bayer. Akad. d. Wiss., Phil. - hist. Kl. 1928 ἀρ. 4), München 1928, σ. 92 ἐπ.

44) Γεωρ. μον. 829¹⁶, ΨΣυμ. Μαγ. 676²², Λέων Γραμμ. 243¹⁸ (περ. ὑπ' ἀριθ. 6). Ὡς πρὸς τὸ θέμα, διατί μίᾳ καὶ οὐχὶ τρεῖς πηγαὶ βλ. τὴν ὑποσημείωσιν 43.

διὰ γραφίδος ἐμβεβαπτισμένης εἰς Θείαν Κοινωνίαν. Πιθανὸν ὅμως ἢ ἐν λόγῳ ἐνέργεια νὰ μὴν ὑπῆρξεν αὐτοτελής, ἀλλὰ νὰ ἀπετέλεσεν ἐνιαίαν πράξιν μετὰ τοῦ, κατὰ τὴν αὐτὴν πηγὴν, συγχρόνως δοθέντος ὅρκου. Ἐνταῦθα ἀνήκει καὶ τρίτη μορφή ἐγγυήσεως, ἅπαξ ἀπαντῶσα (ὑπ' ἀριθ. 3: Θεοφ. 479²¹), συνισταμένη εἰς τὴν προσυπογραφὴν τοῦ σχετικοῦ ἐγγράφου ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν πατρικίων, ἐγγυωμένων, τρόπον τινα, τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν δι' αὐτοῦ παρεχομένων ὑποσχέσεων.

Ἡ ἐτέρα κατηγορία ἐγγυήσεων, τουτέστι τῶν μὴ προκυπτουσῶν ἐκ τοῦ περὶ ἀμνηστίας ἐγγράφου, περιλαμβάνει ἐν πρώτοις τὰς περιπτώσεις τοῦ μὴ ἐγγράφως βεβαιωθέντος ὅρκου. Τοῦτο, μὴ συνιστῶν κατ' ἀνάγκην παρέκκλισιν ἀπὸ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων, ἐπεβάλλετο ἐνίοτε ἐκ τῶν περιστάσεων, ὡςάκις ἀμφότερα τὰ μέρη, ἀμνηστεύων τε καὶ ἀμνηστευόμενος, ἦσαν παρόντα, ὅπερ σπανιώτατον, ἢ ἐφ' ὅσον ὁ ὅρκος ἐδίδετο ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ τελευταίου ὑπὸ ἀπεσταλμένου ἢ ἄλλου ἐκπροσώπου τοῦ αὐτοκράτορος κατ' ἐντολὴν τούτου⁴⁵. Τὸ δυνατόν τῆς ἐν τῇ κατ' ἐξοχὴν προσωποπαγεῖ ταύτῃ σχέσει ἀντιπροσωπεύσεως^{45α}, περὶ οὗ οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία δοθέντος ὅτι οἱ ἐνδιαφερόμενοι εἰς τὸν αὐτοκράτορα ἀπέβλεψαν καὶ οὐχὶ εἰς τὸν ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ, γεννᾷ πλεῖστα ἐρωτήματα, π.χ. ὡς πρὸς τὸν τύπον τοῦ ὅρκου, ἢ ποῖον πλήττουν αἱ κανονικαὶ συνέπειαι — περὶ συνεπειῶν ἐξ ἐπόψεως κοινοῦ ποινικοῦ δικαίου δὲν δύναται βεβαίως νὰ γίνῃ λόγος — ἐν περιπτώσει παραβιάσεως τοῦ ὅρκου. Τὰ ὑπὸ τῶν πηγῶν ὅμως παρεχόμενα στοιχεῖα εἶναι ὅλως ἀνεπαρκῆ διὰ τὴν διατύπωσιν οἰασδῆποτε ἀπαντήσεως, καὶ ἐπὶ ὑποθέσεως ἐτι στηριζομένης.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ διὰ τῆς ἀποστολῆς τῶν φυλακτῶν τοῦ αὐτοκράτορος, εἰδικώτερον σταυροῦ φερομένου ὑπ' αὐτοῦ ἢ ἐγκολπίου (περιπτώσεις ὑπ' ἀριθ. 3, 4, 5, 7 καὶ 22), ἢ εἰκόνας (περίπτωσις ὑπ' ἀριθ. 12) ἐπισφράγισις τῆς χορηγηθείσης ἀμνηστίας. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀποστολὴ τῶν ἐν λόγῳ ἀντικειμένων οὐχὶ σπανίως (εἰς τὰς περιπτώσεις ὑπ' ἀριθ. 4, 7 καὶ 12) συμβαδίζει πρὸς τὴν δόσιν ὅρκου, θὰ ἐθεώρουν τὴν τυχὸν προσπάθειαν συνταυτισμοῦ τούτων, διὰ τῆς προσδόσεως εἰς ταύτας τοῦ χαρακτῆρος διαδοχικῶν φάσεων τῆς αὐτῆς γενικωτέρας ἐνεργείας,

45) Οἱ πρὸς τὸν Ἰσαὰκ Κομνηνὸν ἀποσταλέντες πρέσβεις τοῦ Μιχαήλ ΣΤ'. Στρατιωτικοῦ ἔλαβον τὴν ἐντολὴν νὰ δώσουν ὅρκον πρὸς ἐκεῖνον (Ψέλλ. Χρον. VII 33²⁹: II 104, Ζωναρᾶς XVIII 3: IV 189²¹).

45α) Τὸ δυνατόν τῆς ἀντιπροσωπεύσεως περιορίζει ὁ E. Seidl ἐνθ' ἀν. (σημ. 13) σ. 130 διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐρευνηθεῖσαν περίοδον ἐπὶ τινων παρεπομένων ἐνεργειῶν, ὡς λ.χ. τὴν γραφὴν τοῦ σχετικοῦ ἐγγράφου, ἀποκλείων τὴν σχέσιν ταύτην κατ' αὐτὴν τὴν δόσιν τοῦ ὅρκου.

ὡς ὑπεράγαν τολμηράν⁴⁶. Ἡ ὑπόθεσις δηλονότι ὅτι ὁ σταυρός, τὸ ἐγκόλπιον ἢ ἡ εἰκὼν ἐστέλλοντο χάριν τῆς ἀποδείξεως τῆς δόσεως τοῦ ὅρκου θὰ προσέκρουεν ἐν πρώτοις ἴσως εἰς τὴν ἔλλειψιν ἀπολύτου συμπτώσεως κατὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν δύο τούτων γεγονότων, καίτοι τὴν σοβαρότητα τοῦ τοιούτου ἐπιχειρήματος μειοῖ ἢ ἀνωτέρω ὑπογραμμισθεῖσα ἀνομοιογένεια τῶν διαφόρου προελεύσεως ἱστορικῶν διηγήσεων, κυρίως ὅμως εἰς τὴν ἀνυπαρξίαν ἐσωτερικοῦ τινος συνδέσμου μεταξὺ τοῦ ὅρκου ἀφ' ἐνὸς καὶ τῶν εἰρημένων πραγμάτων ἀφ' ἑτέρου. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ ἐπὶ κλησις τοῦ Θεοῦ ἐγένετο ἐνίοτε ἐνώπιον ἀγίας τινὸς εἰκόνας, ἰδίᾳ τῆς εἰκόνας τῆς Θεοτόκου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μονῆς τῶν Ὁδηγῶν⁴⁷. Τοῦτο ὅμως δὲν ἀπετέλει ἐξωτερικὸν τύπον τῆς ὀρκοδοσίας· ἀπλῶς προσέδιδεν εἰς τὸν ὅρκον μείζονα πανηγυρικότητα⁴⁸. Κατὰ κανόνα ὁ ὅρκος παρείχετο, ὡς καὶ σήμερον, ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου⁴⁹.

Ἐν προκειμένῳ ἔχω τὴν γνώμην ὅτι ναὶ μὲν ἡ ἀποστολὴ τῶν ἀντικειμένων τού-

46) Τὴν ἀποψιν, ὅτι ἡ διὰ τῆς χειρὸς ἐπαφὴ τοῦ ἐπὶ τοῦ στήθους φερομένου ἐγκολπίου ἐδήλου τὴν δόσιν ὅρκου, ὑπεστήριξεν ὁ P. P o u s s i n (Possinus) ὑπὸ λ. «ἐγκόλπια» ἐν τῷ λεξιλογίῳ, ὅπερ εὑρεται ἐν τέλει ἐκάστου τόμου τῆς ἐν Βόννῃ γενομένης ἐκδόσεως τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου τοῦ Γεωργίου Παχυμέρη (τ. I σ. 554 ἐπ.). Τὰ ἐπιχειρήματα ὅμως, διὰ τῶν ὁποίων ὑποστηρίζεται ἡ γνώμη αὕτη, δὲν εἶναι πειστικά, ἰδίως ἐν τῇ ἐπιχειρουμένη ἐρμηνείᾳ τοῦ χωρίου III 17: II 108¹⁹⁻²² τῶν Ἱστοριῶν τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ.

47) Ὁρκομοτικὸν πρόσταγμα τοῦ Ἀνδρονίκου Γ'. ἐν J.G—R. I σ. 580²¹ - 581¹, Νικηφ. Γρηγ. VIII 4: I 298¹⁹⁻²⁰, XXVII 28: III 149⁶. Βλ. περὶ τῆς εἰκόνας ταύτης, ἣτις ἐθεωρεῖτο προστάτις τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων καὶ πολιοῦχος τῆς Βασιλευούσης Σ. Αάμπρου, Τρεῖς παραδοξογραφικαὶ διηγήσεις περὶ Πελοποννήσου, Πουλχερίας καὶ Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ ἐν Νέος Ἑλληνομνηνῶν τ. 4 (1907) σ. 131 ἐπ., R. J a n i n, La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin. I. Le siège de Constantinople et le patriarcat oecuménique. τ. III. Les églises et les monastères, Paris 1953, σ. 208 ἐπ., ἰδίᾳ 212 ἐπ.

48) Πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τούτου ἐδίδετό ποτε ὁ ὅρκος διαρκούσης αὐτῆς τῆς θείας λειτουργίας. Οὕτω κατὰ τὴν διήγησιν τοῦ Νικηφόρου Γρηγοῦ (X 7: I 498¹²) ἐδόθησαν ἑγγραφοὶ ὅρκοι «ἐνώπιον τῆς θείας καὶ ἱερᾶς τραπέζης, ἱερέων τὴν θείαν τελούντων μυσταγωγίαν».

49) Βασ. 3, 1, 8 (= N. 123,1), 6, 3, 50 (= N. 8 i. f.), 7, 4, 2 (= N. 112,2), 7, 4, 5 (= N. 124,1), 7, 6, 14 (= Cod. Just. III 1,14 § 4). ACO I, I, 2 σ. 37²⁶ (Γ'. Οἶκ. Σύνοδος ἐν Ἐφέσῳ), II, I, 1 σ. 135¹⁹, 180⁵ (Δ'. Οἶκ. Σύνοδος Α'. συνεδρία), II, I, 3 σ. 18¹⁶ (Δ'. Οἶκ. Σύνοδος ΙΑ'. συνεδρία).

των⁵⁰ ἐγίνετο, ἀνεξαρτήτως τῆς δι' αὐτῆς παρεχομένης αὐτοτελοῦς ἐγγυήσεως⁵¹, καὶ ἐπὶ σκοπῷ ἀποδείξεως, οὐχὶ ὅμως τῆς δόσεως τοῦ ὅρκου, ἀλλὰ τῆς χορηγήσεως τῆς ἀμνηστίας. Καὶ τοῦτο διότι τὸ περὶ αὐτῆς ἔγγραφον, προοριζόμενον δι' ἀποδέκτην εὐρισκόμενον οὐχὶ σπανίως ἐπὶ ἐχθρικοῦ ἐδάφους, ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει εἰς μεγάλην ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἀποκρυπτόμενον δυσκόλως λόγῳ τοῦ ὅγκου του, ἡδύνατο εὐχερῶς νὰ καταστραφῇ, ἀπωλεσθῇ ἢ διαρπαγῇ καθ' ὁδόν⁵². Ἐν φυλακτὸν ἀντιθέτως, εἴτε ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ ἐγκολπίου σταυροῦ εἴτε ὑπὸ οἴαν-δήποτε ἄλλην, ἡδύνατο ὑπὸ τὰς ἀνωτέρω συνθήκας εὐχερέστερον νὰ φθάσῃ εἰς τὸν προορισμὸν του καὶ νὰ ἐκπληρώσῃ διττὸν σκοπὸν. Ἦτοι ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ πείσῃ τὸν ἀμνηστευθέντα περὶ τῆς ὑπὲρ αὐτοῦ λήψεως τοῦ μέτρου, ἐφ' ὅσον τὸ ἔγγραφον δὲν περιῆλθεν εἰς χεῖρας του, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ χρησιμοποιηθῇ ὑπὸ τούτου ὡς ἀποδεικτικὸν μέσον ἐναντι τῶν πιθανῶν διωκτῶν του, οἵτινες, ἔχοντες προγενεστέραν τῆς ἀμνηστίας διαταγὴν ἐξοντώσεώς του, ἡγνόουν ἐνδεχομένως τὴν χορήγησιν ταύτης.

Ἐφ' ὅσον ἡ ἀμνηστία ἀφεώρα εἰς τὸν ἀρχηγὸν ἐνόπλου στάσεως περιελάμβανε καὶ τοὺς ὁπαδοὺς του. Περὶ τούτου ὅμως, τὸ ὅποῖον σήμερον θὰ ἐθεωρεῖτο αὐτονόητον διότι ἡ ἀμνηστία, ὡς ἡ ἔννοια αὐτῆς ἔχει διαπλασθῇ ἐν τῷ συγχρόνῳ δικαίῳ, καλύπτει ὠρισμένην πρᾶξιν καὶ οὐχὶ μόνον ὠρισμένον δράστην πράξεώς τινος, ἀπη-

50) Περὶ τῆς κατὰ τὴν σύναψιν μνηστειῶν λαμβανούσης χώραν ἀνταλλαγῆς ἐγκολπίων βλ. Ν. Μάτση, Μνηστεῖαι συναπτόμεναι δι' ἐγκολπίων καὶ διάσταυρικῶν δεσμῶν ἐν Ἑπετηρίδι Ἑταιρ. βυζ. Σπουδῶν τ. 30 (1960) σ. 354 ἐπ. ὡς καὶ τὰς αὐτόθι παραπομπὰς εἰς τὰς πηγὰς καὶ τὴν βιβλιογραφίαν. Ἐν προκειμένῳ ἔχω τὴν γνώμην ὅτι ἡ χρῆσις τῆς προθέσεως «διὰ» δὲν γίνεται κατὰ νομικὴν κυριολεξίαν, διότι ἡ ἀνταλλαγή ἐγκολπίων δὲν ἀπετέλει συστατικὸν τύπον τῆς μνηστείας, ἀλλ' ἐγγύησιν ἐκπληρώσεως τῶν ἐκ τῆς κατάρτισθαισιν συμβάσεως ἀπορρεουσῶν ὑποχρεώσεων. Οὕτω καὶ C. Du Cange ἐνθ' ἄν. εἰς λ. «ἐγκόλπιον» στ. 345. Κατὰ τὸν P. Poussin ἐνθ' ἄν. ἡ ἀνταλλαγή ἐγκολπίων ἦτο λίαν διαδεδομένη ἐν τῷ βυζαντινῷ δικαίῳ συναντωμένη οὐχὶ μόνον κατὰ τὴν σύναψιν μνηστειῶν ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἐτέρων δικαιοπραξιῶν.

51) Ὡς πρὸς τὴν αὐτοτέλειαν τῆς ἐγγυήσεως βλ. λίαν χαρακτηριστικὴν περικοπὴν ἐκ τῆς «Ἑποτυπώσεως» τοῦ πατριάρχου Ματθαίου Α', ἐτ. 1398, ἐν I. Oudot, Patriarchatus Constantinopolitani acta selecta (Codificazione canonica orientale. Fonti, ser. II, fasc. III), τ. I, [Βατικανόν] 1941, σ. 152¹³⁻¹⁸: «μηδένα ποτὲ τῶν ἱερωμένων τολμῆσαι δεσμὸν δι' ἐγκολπίων ποιῆσαι, ἢ κινδυνεύσει εἰς τὸν τῆς ἱερωσύνης βαθμὸν ὡς αἴτιος ὅρκου· νομοθεσία γὰρ τοῦ Σωτῆρος τὸ μὴ ὁμῶσαι ὅλως· ὁ δὲ τοιοῦτος δεσμὸς καὶ πλείων ὅρκου ἐστίν· ὡς ἐνέχυρον γὰρ δίδονται παρ' ἐκατέρων τῶν μερῶν αἱ δεσποτικαὶ καὶ θεῖαι εἰκόνες·....».

52) Χαρακτηριστικὰ εἶναι ἐν προκειμένῳ τὰ ληφθέντα μέτρα διὰ τὴν ἀσφαλῆ ἀποστολὴν τοῦ διὰ τὸν Ἀνδρόνικον Δούκαν προοριζομένου χρυσοβούλλου τοῦ Λέοντος ΣΤ', ὅπερ ἀπεκρύβη ἐντὸς κηροῦ (Γεωρ. μον. 867²⁰⁻²¹, Θεοφ. Συνεχ. VI 26: 373²⁻⁴, ΨΣυμ. Μαγ. 711²⁻³, Ζωναρᾶς XVI 14: IV 45²⁶).

τεῖτο ἰδιαιτέρα μνεία κατὰ τὴν ἐκδοσιν τῆς σχετικῆς πράξεως⁵³. Συνεπῶς ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ὁ ἀρχηγὸς τῶν στασιαστῶν ἔδει νὰ πείσῃ καὶ τοὺς ἀκολουθοῦντας αὐτὸν ἄνδρας περὶ τῆς χορηγηθείσης ἀμνηστίας ἐπιδεικνύων τὰς εἰς χεῖρας τοῦ ἐγγυήσεις, ἵνα προλάβῃ παντοίας ἀντιδράσεις τούτων, θεωρούντων τυχὸν ἑαυτοὺς ὡς εὐρισκομένους ἐν κινδύνῳ. Ἡ πρὸς πάντας ἐπίδειξις τοῦ φέροντος τὴν ὑπογραφὴν τοῦ αὐτοκράτορος ἐγγράφου, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ἐσώζετο, καὶ δυσχερῶς πραγματοποιησίμος θὰ ἦτο καὶ λίαν περιορισμένης ἀποτελεσματικότητος, καθ' ὅσον οἱ πλεῖστοι τῶν στρατιωτῶν ἠγνόουν γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν. Ἀντιθέτως ἡ πρὸς σύμπαν τὸ πλῆθος τῶν στρατιωτῶν ἐπίδειξις προσωπικοῦ ἀντικειμένου τοῦ αὐτοκράτορος, πλὴν τοῦ ὅτι εἶναι εὐκόλως ἐφικτή, ὑπερέχει καὶ εἰς πειστικότητα, ὡς ἐκ τῆς συγχρόνου συνδρομῆς τῆς ὁμαδικῆς ὑποβολῆς καὶ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ θρησκευτικοῦ παράγοντος⁵⁴.

Τέλος θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι τὰ προσωπικά ταῦτα ἀντικείμενα τοῦ αὐτοκράτορος, ἔχοντα ἴσως ἀποτετυπωμένην ἐπ' αὐτῶν τὴν μορφήν ἢ τὸ ὄνομα τούτου⁵⁵, παρεῖχον εἰς τὸν φέροντα αὐτὰ προστασίαν τινὰ ἐν εἴδει ἀσυλίας. Ἡ τοιαύτη ὁμῶς *de facto* ἐπιβίωσις στοιχείων τῆς λατρείας τοῦ ἡγεμόνος⁵⁶ δὲν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἐπιχείρημα εἰς τοὺς ὑποστηρικτὰς τῆς ἀπόψεως, ὅτι καὶ κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον αἱ πάσης φύσεως ἀπεικονίσεις τοῦ αὐτοκράτορος ἀπετέλουν τόπους ἀσυλίας⁵⁷, δοθέντος ὅτι ὁ ρωμαϊκὸς θεσμὸς τοῦ *ad statuas confugere*, μὴ μαρτυρούμενος ἄλλωστε πέραν τῆς πρωῒμου βυζαντινῆς περιόδου⁵⁸, δὲν ταυτίζεται

53) Θεοφ. 479²⁵, Σουλ. - Κεδρ. II 433³², Ζωναρῆς XVII 6: IV 109³¹, XVIII 3: IV 188¹⁴.

54) Λίαν ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἐν τῷ Στρατηγικῷ τοῦ Κεκαυμένου (ρπ' - ρπα' σ. 71²²⁻²⁶) περιεχομένη διήγησις (περ. ὑπ' ἀριθ. 12): «ἔλαβεν οὖν τοὺς ὄρκους καὶ τὴν ἀγίαν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ ἡμῶν καὶ τῆς Θεοτόκου καὶ ἄλλων ἁγίων πολλῶν τῶν ἐν τῇ εἰκόνι ὄντων, ἠὺχαρίστησεν τῷ Θεῷ τῷ τὴν εἰρήνην βραβεύοντι, προσκαλεσάμενος δὲ τὸν λαὸν ἐξήνεγκεν καὶ ἐνώπιον πάντων τὰς εἰκόνας καὶ ὑπέδειξεν αὐτοῖς,.....»

55) Ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ κατωτέρω ἐν σημ. 60 καταχωριζομένου χωρίου τῆς Ἀλεξιάδος (II 5,7: I 78¹⁸⁻²¹), ὁ σταυρὸς τοῦ αὐτοκράτορος διεκρίνετο ἐξωτερικῶς ἀπὸ τοὺς εἰς ἕτερα πρόσωπα ἀνήκοντας.

56) Ὡς παραδίδει ὁ Tacitus, ann. III 36 ὑπῆρχεν ἡ συνήθεια, νὰ χρησιμοποιῇται ἡ εἰκὼν τοῦ ἡγεμόνος πρὸς ἀποφυγὴν διώξεως. Τὸ αὐτὸ προκύπτει καὶ ἐκ D. 47, 10, 38. 48, 19, 28, 7. Βλ. ἐπ' αὐτοῦ Th. Mommsen ἐνθ' ἀν. σ. 460, Fr. von Woess ἐνθ' ἀν. σ. 108, 206. Ἐν τούτοις βλ. καὶ τὴν παρὰ E. Koestermann, Cornelius Tacitus Annalen, Heidelberg 1963, σ. 489 ἀποδιδόμενην εἰς τὸ χωρίον τοῦ Τακίτου μεταφορικὴν ἔννοιαν.

57) Οὕτως A. Grabar ἐνθ' ἀν. σ. 151, O. Treitinger ἐνθ' ἀν. σ. 216.

58) Δὲν εἶναι ἄνευ σημασίας τὸ ὅτι ἡ διάταξις τοῦ Cod. Just. I 25, 1 ἔτ. 386 (= Cod. Theod. IX 44,1) δὲν περιελήφθη εἰς τὰ Βασιλικά.

κατὰ τὸ περιεχόμενον πρὸς τὸν θεσμόν τοῦ ἀσύλου⁵⁹, ὡς οὗτος τελικῶς διεμορφώθη ἐν τῇ νομοθεσίᾳ τῶν χριστιανῶν αὐτοκρατόρων.

Ἡ διὰ τῆς ἐπιδόσεως τῶν συμβόλων τούτων παρεχομένη ἐξασφάλις καὶ προστασία ἐνισχύετο διὰ τῆς διευρύνσεως τοῦ κύκλου τῶν προσώπων, τὰ ὅποια ἐτέλουν ἐν γνώσει τοῦ γεγονότος. Ἡ κατάκρισις τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ λαϊκὴ ἀγανάκτησις ἐν περιπτώσει ἀθετήσεως τῆς αὐτοκρατορικῆς ὑποσχέσεως, μάλιστα δὲ τῆς δι' ὅρκου βεβαιωθείσης, ἀπετέλουν παράγοντας, οἱ ὅποιοι δὲν ἠδύναντο εὐχερῶς νὰ ἀγνοηθοῦν. Ὅθεν τὸ συμφέρον τῶν ἀμνηστευομένων ἐπέβαλλε τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν μεγαλυτέραν δημοσιότητα τῆς πρὸς αὐτοὺς ἐπιδειχθείσης βασιλικῆς εὐνοίας, δι' ἐμφανοῦς περιφορᾶς τῶν σταλέντων ἀντικειμένων, τῶν ὁποίων αἱ διαστάσεις καὶ τὸ εὐκρινές τῶν ἐπ' αὐτῶν διασήμεων τοῦ ἀποστολέως δὲν ἦσαν βεβαίως ἐν προκειμένῳ ἄνευ σημασίας⁶⁰.

Μειωμένης ἴσως σημασίας ἐγγύησις δέον νὰ θεωρηθῇ καὶ τὸ πρόσωπον, δι' οὗ ἐπέμπετο τὸ περὶ ἀμνηστίας ἐγγράφον ἢ διευτυποῦτο ἢ περὶ παροχῆς ταύτης πρότασις⁶¹. Ἡ σημασία τῆς ἐγγυήσεως τῆς μορφῆς ταύτης ἦτο συνάρτησις τῆς θέσεως, τὴν ὁποίαν τὸ πρόσωπον τοῦτο κατεῖχεν ἐν τῇ κρατικῇ ἢ ἐκκλησιαστικῇ ἱεραρχίᾳ.

III.

Ὁ θεσμὸς τῆς ἀμνηστίας ἐμφανίζει ὁμοιότητα πρὸς τὸν τοῦ ἀσύλου. Ἡ ὁμοιότης αὕτη συνίσταται εἰς τὸ ὅτι καὶ τὸ ἄσυλον ἐξασφαλίζει ἐπὶ τῶν ἐγκλημάτων ἐκείνων, εἰς ἃ παρέχεται, ἀτιμωρησίαν ἐν ὅσῳ διαρκεῖ ἡ ἐντὸς τῶν ἀπολαυόντων τοῦ

59) Βλ. τὰς διαφορὰς παρὰ T h. M o m m s e n ἐνθ' ἀν. σ. 460 ἐπ., F r. v o n W o e s s ἐνθ' ἀν. σ. 102, 206 ἐπ.

60) Λίαν διαφωτιστικοὶ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου εἶναι, καίτοι μὴ σχετιζόμενοι πρὸς ἀμνηστίαν, οἱ λόγοι τῆς Ἀννης Δαλασσηνῆς ζητούσης ἐγγύησιν, ἵνα ἐγκαταλείψῃ τὸν ναὸν τοῦ Ἀγίου Νικολάου, ἐνθα εἶχε καταφύγει: «...καθεσθεῖσα χαμαὶ ἀπρὶξ τῶν ἀγίων εἶχετο θυρῶν ἐπιβοωμένη ὡς «εἰ μὴ τὰς χεῖρας ἀποτμηθεῖν, οὐκ ἂν τοῦ ἱεροῦ τεμένους ἐξέλθοιμι, εἰ μὴ τὸν τοῦ βασιλέως ὥσπερ ἐχέγγυον τῆς σωτηρίας δεξαίμην σταυρὸν». 7 Ἐκβαλὼν δὲ ὁ Στραβορωμανὸς ὥνπερ ἐπεφέρετο σταυρὸν ἐγκόλπιον ἐδίδου. Ἡ δὲ «οὐκ ἀφ' ὑμῶν τὴν πληροφορίαν αἰτῶ, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ τοῦ βασιλέως ἐπιζητῶ τὴν εἰρημένην βοήθειαν. Καὶ οὐδ' ἀπλῶς ἐν μικρῷ μεγέθει τὸν διδόμενον ἂν σταυρὸν δεξαίμην, ἀλλ' ἀξιόλογον τὸ μέγεθος ἔχοντα», τοῦτο δὲ ἐπεζήτει, ἵνα καταφανὲς πρὸς ἐκείνην τὸ ὄρκιον γένοιτο· ἐν μικρῷ γὰρ σταυρῷ τῆς ὑποσχέσεως γινόμενης τάχα ἂν τοὺς πολλοὺς τὰ ἐμπεδούμενα διελάνθανον· «ἐκείνου τοίνυν τὴν κρίσιν καὶ τὸν ἔλεον ἀνακαλοῦμαι. Ἀπιτε, ἀπαγγείλατε αὐτῷ» (Ἀλεξιάς II 5, 6 - 7: I 78¹³⁻²⁸).

61) Διὸ βλέπομεν τὸν ἀρχιεπίσκοπον Θεόδωρον Κρίθινον δριμύως ἐπικρίνοντα τὸν αὐτοκράτορα Θεόφιλον, ὡς μὴ τηρήσαντα τὸν δι' αὐτοῦ σταλέντα «λόγον ἀπαθείας» πρὸς τὸν Δοῦκα Σικελίας Ἀλέξιον τὸν Μωσηλῆ (Γεωρ. μον. 795¹², ΨΣυμ. Μαγ. 631⁵, Λέων Γραμμ. 217¹²).

προνομίου χώρων παραμονή τοῦ ὑπαιτίου φυγάδος. Καίτοι ἡ καθιέρωσις τοῦ ἀσύλου⁶² δὲν ἀπέβλεπεν εἰς ἀνατροπὴν, ἔστω καὶ μερικὴν, τῶν ὑπὸ τοῦ ποινικοῦ δικαίου ὀριζομένων — ἄλλωστε ἡ ἐφαρμογὴ του δὲν περιορίζετο εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ νομικοῦ τούτου κλάδου καλυπτόμενον χώρον —, ἐν τούτοις, ἰδίᾳ κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας, ὠδήγησεν εἰς ἀποτροπὴν τῆς ἐπελεύσεως τῶν ὑπὸ τῶν ποινικῶν νόμων προβλεπομένων συνεπειῶν τῆς τελεσθείσης πράξεως, οὐχὶ ὅμως διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀμνηστίας, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς ἀντιλήψεως, ὅτι ἡ ἐπιβολὴ ἐκκλησιαστικῶν ποινῶν εἰς τὸν φυγάδα, ἐφ' ὅσον ἡ πρᾶξις συνίστα καὶ ἐκκλησιαστικὸν ἀδίκημα ἀπήλλασσε τοῦτον τῶν κοσμικῶν ποινῶν⁶³. Πλὴν τούτου ἡ χορήγησις ἀσύλου καὶ ἡ παροχὴ ἀμνηστίας ἠδύναντο νὰ ἀποτελέσουν ὡς ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἀλλήλων πράξεις διαδοχικὰς φάσεις τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως. Ἡ αἰτία τῆς τοιαύτης ἀλληλουχίας ἔγκειται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ὁ προσφεύγων εὐρίσκετο ἐν ἀσφαλείᾳ μόνον ἐν ὧσιν παρέμενεν ἐν τῷ ἱερῷ χώρῳ, εἰς τὸν ὁποῖον εἶχεν ἀναγνωρισθῇ τὸ προνόμιον τῆς ἀσυλίας, οὐχὶ ὅμως καὶ μετὰ τὴν ἀπὸ τούτου ἀπομάκρυνσίν του, ἐφ' ὅσον δὲν ἦτο ἐφωδιασμένος δι' εἰδικοῦ ἐγγράφου, παρεχομένου ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἢ ἀντιπροσώπου αὐτοῦ⁶⁴, καθιστῶντος ἀνεπίτρεπτον τὴν περαιτέρω δίωξιν ἐπὶ τῷ τελεσθέντι ἀδικήματι⁶⁵.

Ἀπὸ τινος χρονικοῦ σημείου καὶ ἐντεῦθεν τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐξεπλήρουν καὶ τὰ ὑπὸ ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν ἐκδιδόμενα ἐγγράφα, ἐκ τῶν ὁποίων προέκυπτεν ὅτι εἰς τὸν ὑπὲρ οὗ ταῦτα ἐξεδόθησαν ἐπεβλήθη ἡ διὰ τὸ ὑπ' αὐτοῦ διαπραχθὲν ἀδίκη-

62) Περὶ τοῦ θεσμοῦ τοῦ ἀσύλου βλ. τὴν λίαν ἐμπεριστατωμένην ἀνάπτυξιν τοῦ E. H e r m a n, Zum Asylrecht im byzantinischen Reich ἐν *Orientalia christiana periodica* τ. 1 (1935) σ. 204 ἐπ. ὡς καὶ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ μνημονευομένους συγγραφεῖς. Πρόσθετος εἰδικώτερον διὰ τὸ πρὸς τοὺς φονεῖς παρεχόμενον ἄσυλον M. T o u ρ τ ὅ γ λ ο υ, Τὸ φονικὸν καὶ ἡ ἀποζημίωσις τοῦ παθόντος (Συμβολαὶ εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλλην. καὶ τοῦ ρωμ. δικαίου κλπ., 11), Ἀθῆναι 1960, σ. 29 ἐπ., 33, 34 ἐπ.

63) Βλ. Πεῖραν ξς' 24 - 25 (J.G—R. IV σ. 249), E. H e r m a n ἐνθ' ἀν. σ. 217.

64) Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξίου Α'. Κομνηνοῦ ἐδόθη «λόγος ἀπαθείας» πρὸς τὸν ἐπαναστάτην Ραψομάτην, ὅστις εἶχε καταφύγει εἰς τινὰ νάον, ὑπὸ τοῦ πρὸς καταδίωξίν του σταλέντος Μανουὴλ τοῦ Βουτουμίτου (Ἀλεξιάς IX 2,3: II 164⁴⁻⁵). Καίτοι τοῦτο δὲν προκύπτει ἐκ τῆς διηγήσεως, ἔχω τὴν γνώμην ὅτι εἴτε αὐτὸς ὁ Βουτουμίτης εἴτε, ὅπερ καὶ πιθανώτερον, ὁ διοικητῆς τούτου Ἰωάννης ὁ Δούκας θὰ εἶχον λάβει σχετικὴν ἐξουσίαν παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ὅπως ἀσκήσουν τὸ αὐτῷ μόνῳ προσῆκον δικαίωμα.

65) Τὸ ἐγγράφον τοῦτο καλεῖται ἐν τῇ Νεαρχῇ τοῦ Μανουὴλ Α'. Κομνηνοῦ ἔτ. 1166 (J.G—R. I σ. 405⁴ = Kaiserreg. 1467) «γράμμα συμπαθείας». Βλ. σχετικῶς καὶ K. E. Z a c h a r i ä v o n L i n g e n t h a l, *Geschichte des griechisch-römischen Rechts*³, Berlin 1892 (ἀνατυπ. Aalen 1955), σ. 327, 330.

μα ὑπὸ τῶν κανόνων προβλεπομένη ἐκκλησιαστικὴ ποινὴ⁶⁶, ἥ ὅτι οὗτος ἀπηλλάγη δι' ἀποφάσεως ἐκκλησιαστικοῦ τινος δικαστηρίου. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἡ ὑπόθεσις δὲν ἠδύνατο νὰ τύχῃ νέας ἐξετάσεως ἐνώπιον κοσμικοῦ δικαστηρίου⁶⁷. Ἡ τοιαύτη μερικὴ⁶⁸ ὑπείσχευσις τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων εἰς τὸ ἔργον τῶν κοσμικῶν, συνεπαγομένη τὴν πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς ποινικῆς ἀξιώσεως τῆς πολιτείας ὑποκατάστασιν θείῳ δικαίῳ⁶⁹ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποινῆς εἰς τὴν θέσιν τῆς κοσμικῆς, ὑπῆρξε κατὰ κύριον λόγον, ὡς πιστεύω, ἀποτέλεσμα τῆς ὡς πρὸς τὰ ὅρια τῶν δύο δικαιοδοσιῶν, τῆς ἐκκλησιαστικῆς δηλονότι καὶ τῆς κοσμικῆς, ἐπελθούσης συγχύσεως⁷⁰. Πρὸς τὴν ἐξέλιξιν ταύτην, ἥτις προῆλθεν ἐκ τῶν πρὸς ἀμφοτέρας τὰς κατευθύνσεις σημειωθεῖσων παραβιάσεων τῶν ἀρχικῶς σαφῶς διακρινομένων ὁρίων, δὲν ὑπῆρξεν ἄσχετος οὐδὲ ὁ διττὸς χαρακτήρ πλείστων ὅσων ἀδικημάτων, πηγάζων

66) Δύο δείγματα τοιούτων ἐγγράφων δημοσιεύονται ἐν Συντ. Ε'. σ. 48 - 50. Πρόκειται περὶ ἐνὸς συνοδικοῦ σημειώματος ἐκδοθέντος ἐπὶ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Κωνσταντίνου Γ'. Λειχούδη ἔτ. 1059 «περὶ δούλου ἐγκληματικοῦ» (Grumel 887) καὶ ἐνὸς καθαιρετικοῦ γράμματος ἀφορῶντος εἰς φονεύσαντα ἱερέα, ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ πατριάρχου καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐκδοθέντος (Grumel 888). Ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ κειμένου ἀμφοτέρων τῶν ἐγγράφων, ταῦτα παρεσχέθησαν πρὸς προστασίαν τοῦ φορέως των ἐν περιπτώσει μελλοντικῆς διώξεως ἐπὶ τῷ αὐτῷ ἀδικήματι.

67) Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Θεοδώρου Βαλσαμῶνος εἰς σχόλιον ὑπὸ τὸν καν. 74 Βασιλ. (Συντ. Δ'. σ. 237¹⁸⁻²⁰) ἀπόφασις ἐπισκοπικοῦ δικαστηρίου κηρύσσουσα ἀθῶον στρατιώτην διαπράξαντα φόνον παρεπέμφθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Α'. Κομνηνοῦ πρὸς τὴν πατριαρχικὴν σύνοδον, ἥτις προεδρευομένη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Λουκᾶ τοῦ Χρυσοβέργη ἀνέτρεψε τὴν προηγηθεῖσαν ἀθωωτικὴν κρίσιν (Grumel 1071, ἔτ. 1166).

68) Εἰς τὰς ἀνωτέρω (σημ. 63) ὑπὸ τοῦ Εὐσταθίου τοῦ Ρωμαίου δημοσιευθείσας δύο ἀποφάσεις τὸ πολιτικὸν δικαστήριον ἀπέσχε τῆς ἐπιβολῆς ποινῶν, οὐχὶ ὅμως καὶ τῆς ρυθμίσεως τῶν ἐκ τῆς διαπράξεως τοῦ φόνου περιουσιακῶν διὰ τὸν δράστην συνεπειῶν.

69) Ἐνδεικτικὴ εἶναι ἡ ἀκόλουθος φράσις ἐκ τοῦ ἀνωτέρω (σημ. 66) καθαιρετικοῦ γράμματος τοῦ πατριάρχου Κωνσταντίνου Γ'.: «τοῖς γὰρ ἀφηρημένοις πᾶσαν ἐλπίδα ζωῆς μεγέθει τῶν πλημμεληθέντων αὐτοῖς, τοὺς τῆς θείας καὶ μεγάλης Ἐκκλησίας ἡνοιξεν περιβόλους· ὧν εἰ φθάσαιεν ἐντὸς γενέσθαι τινές, πάσης ἀφίᾳσιν αὐτοὺς ἐνοχῆς καὶ κακώσεως, τὴν εἰς τὸ ἱερὸν αὐτῶν ἄφιξιν οὐκ ἄνευ θείας προνοίας καὶ σωτηρίας κρίναντες γίνεσθαι» (Συντ. Ε'. σ. 49²²⁻²⁶).

70) Ἀποκατάστασις τῆς διαταραχθείσης τάξεως ἐπεχειρήθη διὰ τῆς μνημονευθείσης (ἀνωτ. σημ. 65) Νεαρχῆς τοῦ Μανουὴλ Α'. Κομνηνοῦ, κερ. α'., ἄνευ ὅμως ἀποτελέσματος, ὡς προκύπτει ἐκ τινων ἀποφάσεων τοῦ ἀρχιεπισκόπου Πρώτης Ἰουστινιανῆς Δημητρίου Χωματιανοῦ. Τοῦ φαινομένου τούτου τὴν ἐρμηνείαν, ἡ ὁποία ἐκφεύγει τῶν ὑπὸ τῶν διατάξεων τῆς περὶ ἀσύλου κειμένης νομοθεσίας παρεχομένων δυνατοτήτων, δίδει τὸ γεγονὸς, ὅτι τὴν πρὸς τὰ ἐκκλησιαστικὰ δικαστήρια προσφυγὴν ἐπέβαλλον σχεδὸν πάντοτε λόγοι ἀνάγκης, καὶ δὴ ἡ ὑπὸ τοῦ προσφεύγοντος ἀναζητήσις προστασίας ἐναντι παρανόμων ἐκ μέρους τῶν πολιτικῶν ὀργάνων διώξεων. Βλ. Μ. Τ ο υ ρ τ ὁ γ λ ο υ ἐνθ' ἀν. σ. 74 ἐπ. Αὐτόθι ἀναδημοσιεύονται ἐν παραρτήματι ἀριθ. 1 - 3, σ.

ἐκ τῆς εἰς σημαντικὴν ἔκτασιν ταυτίσεως τοῦ εἰδικοῦ μέρους τῶν οὐσιαστικῶν ποινικῶν δικαίων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, μηδὲ ἡ σύνθεσις ἐνίων δικαιοδοτικῶν ὀργάνων ἑκατέρας τούτων⁷¹.

Κατὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ τόπου τοῦ ἀσύλου κατέφευγον οἱ διωκόμενοι, ἐφ' ὅσον βεβαίως ἦτο τοῦτο δυνατόν, εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀγίας Σοφίας ἢ εἰς ἕτερον μέγαλον καὶ γνωστὸν τόπον λατρείας⁷². Ὁ λόγος τῆς τοιαύτης προτιμήσεως δέον νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὸ συναίσθημα ἀσφαλείας, τὸ ὁποῖον ἐγέννα ἡ σκέψις, ὅτι ἡ παραβίασις τοῦ ἀσύλου ἐν τῷ ἐν λόγῳ τόπῳ δὲν ἦτο εὐχερής, διότι γινομένη ὑπὸ μεγάλου ἀριθμοῦ προσώπων ἀντιληπτὴ θὰ προεκάλει λαϊκὴν ἀγανάκτησιν προστιθεμένην εἰς τὴν κατὰ μιᾶς τοιαύτης ἐνεργείας ἀντίδρασιν τῶν κληρικῶν, οἱ ὁποῖοι, καίτοι μὴ ἀποτελοῦντες ἰδίαν κοινωνικὴν τάξιν⁷³, δὲν ἐστεροῦντο, κυρίως οἱ ἀνήκοντες εἰς τὸν πολυπληθῆ κλῆρον τῆς Ἀγίας Σοφίας, καὶ κοινωνικῆς ὀντότητος⁷⁴. Παρὰ ταῦτα καὶ τὰς ὑπὸ τῆς νομοθεσίας προβλεπομένας αὐστηρὰς ποινάς⁷⁵, αἱ ὁποῖαι βεβαίως δὲν ἐπληττον τοὺς τυχόν κατ' ἐντολὴν τοῦ αὐτοκράτορος ἐνεργοῦντας, αἱ ἐν τῇ βυζαντινῇ ἱστοριογραφίᾳ μαρτυροῦμεναι παραβιάσεις τοῦ ἀσύλου δὲν εἶναι εὐάριθμοι⁷⁶.

Οἱ εἰς τοὺς ναοὺς προσφεύγοντες δὲν ἤρκοῦντο πάντοτε, ὡς φαίνεται, εἰς τὴν ἐν τοῖς πρὸς αὐτοὺς ἀποστελλομένοις «βασιλικαῖς γράμμασι» περιεχομένην διαβεβαίωσιν, ἀλλ' ἐζήτουν, ὡς ἂν ἐφοβοῦντο εἶτε λόγῳ τῆς ιδιότητός των εἶτε λόγῳ τῆς φύσεως τῆς τελεσθείσης πράξεως τὴν μὴ τήρησιν τῆς περὶ «ἀπαθείας» ἐπαγγελίας, τὴν παροχὴν προσθέτου ἐγγυήσεως, ὡς καὶ ἐπὶ ἀμνηστίας, ἵνα ἐγκαταλείψουν

114 - 120, αἱ ἀνωτέρω ἀποφάσεις τοῦ Δημητρίου Χωματιανοῦ (= J. B. P i t r a, *Analecta sacra et classica Spicilegio Solesmensi parata*, τ. VI. *Juris ecclesiastici Graecorum selecta paralipomena*, Parisiis-Romae 1891, ἀρ. ΡΙΣ' [= ΡΙΣΤ'], ΡΙΗ' καὶ ΡΑΑ' στ. 499-506 καὶ 533 - 536).

71) Περὶ τοῦ θέματος τῶν κατὰ τοὺς μέσους καὶ ὑστέρους βυζαντινῶν χρόνους σχέσεων ἐκκλησιαστικῆς καὶ κοσμικῆς δικαιοδοσίας, τοῦ ὁποῦ ἐκτενεστέρα ἀνάπτυξις θὰ ἐξέφευγε τῶν ὁρίων τῆς παρούσης μελέτης, βλ. τὸ σχετικὸν κεφάλαιον ἐν προσεχῶς δημοσιευθησομένῃ ἐργασίᾳ μου περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικονομίας ἀπὸ τοῦ 565 ἕως τὸ 1204.

72) E. H e r m a n ἐνθ' ἀν. σ. 237.

73) Βλ. H.—G. B e c k, *Konstantinopel. Zur Sozialgeschichte einer frühmittelalterlichen Hauptstadt ἐν Byzantinische Zeitschrift* τ. 58 (1965) σ. 25 ἐπ.

74) Βλ. H.—G. B e c k, *Kirche und Klerus im staatlichen Leben von Byzanz ἐν Revue des Études Byzantines* τ. 24 (1966) σ. 24.

75) Βλ. τὴν ἐξέλιξιν τούτων παρὰ K. E. Z a c h a r i ä v o n L i n g e n t h a l ἐνθ' ἀν. σ. 329 ἐπ. ἢ E. H e r m a n ἐνθ' ἀν. σ. 215.

76) Εἰς τὸ μνημονευθὲν ἔργον τοῦ συνεκέντρωσεν ὁ E. H e r m a n τὰς ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου γνωστὰς περιπτώσεις ἀσυλίας (σ. 219 ἐπ.), ὡς καὶ τὰς γενομένας παραβιάσεις (σ. 235 ἐπ.).

τὸ ἄσυλον. Τὸ πρῶτον ἐκ τῶν δύο ⁷⁷ γνωστῶν παραδειγμάτων, περιεχόμενον ἐν Θεοφ. 293 ¹⁸, ἀναφέρεται εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Φωκᾶ (602 - 610) δοθέντα ὄρκον πρὸς τὸν πατριάρχην Κυριακόν, ὅτι θὰ φεισθῇ τῆς συζύγου καὶ τῶν τριῶν θυγατέρων τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἐκθρονισθέντος Μαυρικίου, αἱ ὁποῖαι ἐζήτησαν ἄσυλον εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀγίας Σοφίας. Τὸ ἕτερον παράδειγμα διεσώθη ἐν τῷ ἱστορικῷ ἔργῳ τῆς Ἀννης Κομνηνῆς. Συμφώνως πρὸς τὴν διήγησιν ταύτης ἡ μήτηρ τῶν Κομνηνῶν Ἀννα Δαλασσηνή, ἵνα δεχθῇ καὶ μεταβῇ εἰς τὸ παλάτιον ἐγκαταλείπουσα τὸν ναὸν τοῦ Ἀγίου Νικολάου, ὅπου εἶχε καταφύγει, ἐζήτησε καὶ ἔλαβε τὸν σταυρὸν τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου Γ'. Βοτανειάτου ⁷⁸.

Ἡ ὑποχρέωσις παροχῆς ἐγγυήσεως διὰ τὴν ἐκ τοῦ ἱεροῦ χώρου ἀπομάκρυνσιν τοῦ φυγάδος καθιερώθη ὑπὸ τῆς πολλοῦς περιορισμοὺς εἰς τὸ δίκαιον τοῦ ἀσύλου εἰσαγαγούσης Ἐκλογῆς τῶν Νόμων τίτλ. ιζ'. κεφ. 1: «Μηδεὶς τὸν ἐν ἐκκλησίᾳ προσφεύγοντα βία ἀφαιρείσθω, ἀλλὰ τὴν αἰτίαν τοῦ προσφύγου δηλοποιεῖτω τῷ ἱερεῖ καὶ παρ' αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀσφαλῶν ⁷⁹ παραλαμβάνετω τὸν προσφεύγοντα τοῦ νομίμως ζητηθῆναι καὶ διοικηθῆναι τὸ κατ' αὐτὸν κεφάλαιον». Τυγχάνει, νομίζω, αὐτονόητον ὅτι τὴν ἐν λόγῳ «ἀσφάλειαν» δὲν παρεῖχεν ὁ αὐτοκράτωρ, ἀλλὰ τὸ πρὸς παραλαβὴν τοῦ πρόσφυγος εἰς τὸν ναὸν μεταβαῖνον πολιτειακὸν ὄργανον, τοῦ ὁποῖου ὅμως ἡ ἐν τῇ κρατικῇ ἱεραρχίᾳ θέσις ἔδει νὰ εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον σημαντική, ἄλλως θὰ ἐστερεῖτο σημασίας ἡ ὑπ' αὐτοῦ παρεχομένη ἐγγύησις, τοσούτω μᾶλλον καθ' ὅσον, ὡς πιστεύει ὁ Zachariä von Lingenthal ⁸⁰, ἐνταῦθα νοεῖται ἑνορκος «ἀσφάλεια». Καίτοι ἡ διάταξις δὲν παρέμεινεν ἐπὶ μακρὸν ἐν ἰσχύϊ, δοθέντος ὅτι ἡ Ἐκλογὴ τῶν Νόμων ἀνετράπη μετὰ τοῦ λοιποῦ νομοθετικοῦ ἔργου τῶν Σύρων αὐτοκρατόρων (Ἰσάυρων) ὑπὸ τῶν Μακεδόνων, συναντῶμεν ἐπιδράσεις αὐτῆς εἰς πολὺ μεταγενέστερον χρόνον ⁸¹.

77) «Πίστεις ἀπαθείας» παρέσχεν ἐν ἔτει 969 Δεκ. καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Α'. Τζιμισκῆς πρὸς τὸν κουροπαλάτην Λέοντα Φωκᾶν καὶ τὸν υἱὸν του, καταφυγόντας εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν (Λέων διακ. VI 2: 96². Kaiserreg. 727), πλὴν δὲν προσδιορίζεται τὸ εἶδος τούτων.

78) Ἀλεξιάδης II 5, 6: I 78⁹ - 79⁸ (ἀπόσπασμα τοῦ χωρίου τούτου καταχωρίσθη ἀνωτέρω ἐν σημ. 60). Τὰ περὶ τῆς σημασίας τῆς ἀποστολῆς σταυρῶν ἢ φυλακτῶν ἤδη ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀμνηστίας παρατηρηθέντα ἰσχύουν καὶ ἐνταῦθα.

79) Κατ' ἄλλην ἀνάγνωσιν: «μετὰ ἀσφαλειῶν», ὡς σημειοῖ αὐτὸς οὗτος ὁ ἐκδότης τοῦ κειμένου K. E. Zachariä von Lingenthal ἐνθ' ἀν. σ. 329 σημ. 1109.

80) Ἐνθ' ἀν. σ. 329 σημ. 1109.

81) Τὴν διάταξιν ἐπανέλαβεν ὁ Ματθαῖος Βλάσταρης εἰς E' 13 τοῦ «Συντάγματος κατὰ στοιχεῖον» (Συντ. ΣΤ'. σ. 264), μετατρέψας τὴν ἐπίμαχον λέξιν εἰς «ἀσφαλῶς», ἄγνωστον ὅμως μὲ ποίαν σημασίαν.

IV.

Συχνήν προσφυγήν εἰς τὸν ὅρκον διαπιστοῦμεν καὶ ἐπὶ ἐνὸς ἐτέρου τομέως τῆς δραστηριότητος τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων. Πρόκειται περὶ τῶν περιπτώσεων ἐκείνων, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ αὐτοκράτωρ εἴτε κατήρτιζε συμφωνίας μετὰ συμβασιλέων τοῦ ἢ μελῶν τῆς ἰδίας αὐτοῦ οἰκογενείας ἢ τῆς τῶν προκατόχων του, δι' ὧν ἐρρυθμίζοντο θέματα διαδοχῆς ἢ ζητήματα ἀφορῶντα εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ κράτους, εἴτε παρεῖχε διὰ μονομεροῦς πράξεως ὑπόσχεσιν πρὸς τι τῶν ἀνωτέρω προσώπων, ὅτι θὰ φεισθῇ αὐτῶν ἢ θὰ σεβασθῇ ὠρισμένα δικαιώματά των. Ὁ συνηθέστερος τρόπος ἐπιρρώσεως τῶν μονομερῶν ἢ διμερῶν τούτων πράξεων ἦτο ὁ ὅρκος. Ἕτεροι τρόποι, ὡς π.χ. οἱ συνιστάμενοι εἰς τὴν παροχήν ἐνίων ἀντικειμένων, δὲν ἀπαντοῦν ἐνταῦθα, διότι ἡ ιδιότης τῶν συμμετεχόντων προσώπων ὡς καὶ ἡ φύσις τοῦ περιεχομένου τῶν συνθηκῶν ἢ ὑποσχετικῶν πράξεων, ἀποκλείουσαι θέματα ἀποδείξεως καὶ ἐξασφαλίζουσαι δημοσιότητα, καθίστων τούτους περιττούς.

Ἐν ταῖς βυζαντιναῖς φιλολογικαῖς πηγαῖς γίνεται μνεία τῶν ἀκολούθων περιστατικῶν:

1. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἡρακλωνᾶς (641) ἔδωκεν ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Πύρρου ὅρκον, ὅτι δὲν θὰ θιγοῦν τὰ τέκνα τοῦ προκατόχου τοῦ Κωνσταντίνου Γ'. (Νικηφ. Ἰστ. 30¹). Ἡ πρᾶξις δὲν εὑρεται ἐν Kaiserreg.

2. Ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδόσιος Γ'. (715 - 717) παρέσχε «λόγον ἀπαθείας» ἢ, κατ' ἄλλην πηγήν, «πίστεις» πρὸς τὸν προκατόχον τοῦ Ἀναστάσιον Β'. τῇ μεσολαμβάνει τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ Α'. (Νικηφ. Ἰστ. 51²⁸⁻²⁹, Λέων Γραμμ. 172¹⁹, Ζωναρᾶς XIV 27: III 332³² - 333², Θεοδ. Σκουτ. 120²⁶). Ἡ πρᾶξις δὲν εὑρεται ἐν Kaiserreg.

3. Ὁ ἀνωτέρω αὐτοκράτωρ ἐκθρονισθεὶς παρὰ τοῦ Λέοντος Γ'. ἔλαβε παρὰ τούτου «λόγον ἀπαθείας» ἢ «πληροφορίαν» μέσω τοῦ αὐτοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ Α'. (Θεοφ. 390²², Σκυλ.-Κεδρ. I 787²⁰, Λέων Γραμμ. 173¹³, Ζωναρᾶς XIV 28: III 333¹⁸, Ἰωῆλ 51¹⁸) (Kaiserreg. 277, ἔτ. 716 Ἀπριλ.).

4. Ὁ Νικηφόρος Β'. Φωκᾶς (963 - 969) ὠρκίσθη νὰ ἀπόσχη πάσης πράξεως κατὰ τῶν τέκνων τοῦ Ρωμανοῦ Β'. καὶ νὰ σεβασθῇ τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου δικαιώματά των (Λέων διακ. II 12: 34¹⁵, Μανασσῆς 5683 - 4: 242). Ἡ πρᾶξις δὲν εὑρεται ἐν Kaiserreg.

5. Ὁ Μιχαήλ Ε'. (1041 - 1042) παρέσχεν ἑγγραφον ὅρκον, γεγραμμένον διὰ Θείας Κοινωνίας, σεβασμοῦ καὶ ὑποταγῆς πρὸς τὴν αὐτοκράτειρα Ζωὴν (Ἀτταλ. 11²⁻⁵, Μιχ. Γλυκ. IV 589¹⁹). Ἡ πρᾶξις δὲν εὑρεται ἐν Kaiserreg.

6. Ἐγγραφον ὅρκον παρέσχε καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαήλ ΣΤ'. ὁ Στρατιωτικὸς

(1056 - 1057) πρὸς τὴν Θεοδώραν, ὅτι καὶ μετὰ τὸν θάνατόν της θὰ ἀκολουθῇ ἐν τῇ διοικήσει τοῦ κράτους τὰς ὁδηγίας τῶν συμβούλων της (Θεοδ. Σκουτ. 163²¹⁻²³). Ἡ πρᾶξις δὲν εὔρηται ἐν Kaiserreg.

7. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος Α'. Κομνηνὸς ἐξέδωκε χρυσόβουλλον λόγον χάριν τῆς συζύγου τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἐκθρονισθέντος αὐτοκράτορος Νικηφόρου Γ'. Μαρίας καὶ τοῦ ἐκ τοῦ μετὰ τοῦ Μιχαήλ Ζ'. γάμου υἱοῦ αὐτῆς Κωνσταντίνου (Ἀλεξιάς III 4,6: I 115²³) (Kaiserreg. 1064, ἔτ. 1081 Ἀπριλ.).

8. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος Β'. συνῆψε συνθήκην εἰρήνης μετὰ τοῦ ἐγγόνου του Ἀνδρονίκου Γ'. βεβαιωθεῖσαν δι' ἀμοιβαίων ὀρκων (Καντακ. I 23: I 118¹⁶, 119⁶) (Kaiserreg. 2463, 2661, ἔτ. 1321 Ἰουν.).

9. Μεταξὺ τῶν αὐτῶν αὐτοκρατόρων κατηρτίσθη, ὁμοίως δι' ἀμοιβαίων ὀρκων, νέα συνθήκη εἰρήνης περιέχουσα προσέτι ρήτρας ἀναφερομένας εἰς τὴν διοίκησιν καὶ τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους (Καντακ. I 34: I 166²⁴, 167²⁻¹²) (Kaiserreg. 2479, 2672, ἔτ. 1322 Ἰουλ.).

10. Ὁ Ἰωάννης Ε'. Παλαιολόγος καὶ ἡ μήτηρ του ἔδωκαν δημοσίᾳ ὀρκους πρὸς τὸν Ἰωάννην ΣΤ'. Καντακουζηνόν, βεβαιοῦντες ὅτι οὐδέποτε θὰ στραφοῦν κατ' αὐτοῦ καὶ τῆς οἰκογενείας του (Νικηφ. Γρηγ. XXVII 33: III 154¹⁵, XXVII 34: III 155¹⁵, XXVII 36: III 157⁴, XXVII 47: III 166⁹) (Kaiserreg. 2918, ἔτ. 1347 Μάιος).

11. Ὁ Ἰωάννης ΣΤ'. ἐβεβαίωσε δι' ὀρκου ὑπόσχεσιν δοθεῖσαν ἐγγράφως πρὸς τὴν βασιλομήτορα Ἄνναν, ὅτι θὰ μεταβιβάσῃ εἰς τὸν υἱόν της Ἰωάννην Ε'. τὸ σύνολον τῶν αὐτοκρατορικῶν ἐξουσιῶν μετὰ τὴν σύναψιν εἰρήνης μετὰ τῶν Σέρβων (Νικηφ. Γρηγ. XXVII 28: III 149⁷, XXVII 52: III 170⁵) (Kaiserreg. 2994, ἔτ. 1352 θέρος. Ἀμφιβόλου γνησιότητος).

12. Οἱ αὐτοκράτορες Ἰωάννης ΣΤ'. Καντακουζηνὸς καὶ Ματθαῖος Καντακουζηνὸς παρέσχον ἐγγράφους ὀρκους πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννην Ε'. Παλαιολόγον, ὅτι οὐδέποτε θὰ στραφοῦν κατ' αὐτοῦ ἢ τοῦ υἱοῦ του Ἀνδρονίκου Δ'. Ὁ ὀρκος ἐπεκυρώθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου, ὅστις ἀπήγγειλεν ἀφορισμὸν κατὰ τοῦ τυχόν παραβάτου τοῦ ὀρκου (Καντακ. IV 49: III 356²⁰, MM I ἀρ. CXCIV σ. 448³⁰) (Kaiserreg. 3017, ἔτ. 1357 Δεκ.).

13. Μεταξὺ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Ε'. Παλαιολόγου καὶ τοῦ υἱοῦ του Ἀνδρονίκου Δ'. συνήφθησαν ὡς πρὸς τὴν διαδοχὴν ἐγγραφοὶ συνθήκαι βεβαιωθεῖσαι δι' ὀρκων. Ἐπ' αὐτῶν «εἰς πλείονα συντήρησιν καὶ πληροφορίαν καὶ ἀσφάλειαν» ἐξεδόθη καὶ συνοδικὴ ἀπόφασις ἀπειλοῦσα ἀφορισμὸν κατὰ τοῦ ἀθετοῦντος τὴν συμφωνίαν (Δημ. Κυδώνη, Ἐπιστ. II ἀρ. 198, 219, ἐκδ. R. J. Loenertz τ. II

[Studi e testi 208, Βατικανόν 1960] 73²⁷, 100^{19, 23}, Δούκας XII 4: 73²⁰, MM II αρ. CCCXLIV σ. 25 έπ.) (Kaiserreg. 3171, έτ. 1381 Μάιος).

14. 'Ο αὐτοκράτωρ 'Ιωάννης Η'. Παλαιολόγος απέστειλεν «όρκωμοτικόν» πρὸς τὸν ἀδελφόν του δεσπότην Δημήτριον, χολωθέντα καὶ ἀναχωρήσαντα εἰς Βενετίαν, ἵνα ἐπιστρέψῃ εἰς Φερράραν (Συροπ. VII 13: 208²⁵, IX 11: 266⁴⁷, 267²). Τὸ κείμενον δὲν διεσώθη, ἐκ δὲ τῆς ἀνωτέρω πηγῆς δὲν προκύπτει ποίων ὑποσχέσεων τὴν ἐκπλήρωσιν ἐζησφάλιζεν ὁ ὅρκος (Kaiserreg. 3484, έτ. 1438 Δεκ.).

15. Μεταξὺ τῶν αὐτῶν προσώπων συνήφθη συνθήκη εἰρήνης ἐνισχυθεῖσα καὶ δι' ὅρκων (Σ. Λάμπρου, Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά, τ. Β', 'Αθήναι 1912 - 1924, 59¹³, 60²³⁻²⁴) (Kaiserreg. 3493, έτ. 1441).

Εἰς πάσας τὰς περιπτώσεις ταύτας δὲν εὕρισκόμεθα ἐνώπιον ἐκδηλώσεων τῆς ἐλευθεριότητος τοῦ αὐτοκράτορος. Αἱ ὑπὸ τούτου διδόμεναι ὑποσχέσεις, εἴτε ὑπὸ τὴν μορφήν μονομεροῦς δηλώσεως, εἴτε ὡς συστατικὸν στοιχεῖον συμβάσεως, ἀπετέλουν πολιτικὰς πράξεις ἐξυπηρετούσας ὀρισμένην σκοπιμότητα συνισταμένην, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἰς μείωσιν ἢ ἐξουδετέρωσιν τῶν ἐν δεδομένη στιγμῇ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος ἀσκουμένων παντοδαπῶν πιέσεων. Οὕτως, ἐπὶ παραδείγματι, εἰς τὰς τρεῖς πρώτας περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας γίνεται μνεῖα ἀναμείξεως τοῦ πατριάρχου, δύναται νὰ διατυπωθῇ ἡ ὑπόθεσις, ὅτι ἡ παροχή τῆς ὑποσχέσεως καὶ ἡ ἀντίστοιχος δόσις τοῦ ὅρκου ἀπετέλεσαν προϋπόθεσιν τῆς στέψεως, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι αἱ ἐγγυήσεις αὗται παρεσχέθησαν κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀνόδου εἰς τὸν θρόνον τῶν αὐτοκρατόρων 'Ηρακλωνᾶ, Θεοδοσίου Γ' καὶ Λέοντος Γ'. ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ γεγονός, ὅτι ἀρχομένου τοῦ Ζ' αἰῶνος καθίσταται ἡ στέψις αὐτοτελὲς θρησκευτικὴ τελετὴ⁸², μὴ στερουμένη ἀρχικῶς νομικῆς σημασίας⁸³, ὡς συνέβη βραδύτερον. Συνεπῶς ὁ πατριάρχης ἠδύνατο διὰ τὴν τέλεσιν αὐτῆς νὰ ἀσκῇ πίεσιν πρὸς ἱκανοποίησιν ὀρισμένων ἀξιώσεων τοῦ⁸⁴. Τοῦ τοιούτου χαρακτῆρος μετέχουν βε-

82) Βλ. Αἱκ. Χριστοφιλοπούλου ἐνθ' ἀν. (σημ. 40) σ. 57, 61, 65, τῆς αὐτῆς Περί τοῦ πρόβλημα τῆς ἀναδείξεως τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος ἐν 'Επιστ. ἐπετηρίδι Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν τ. 12 (1961/62) σ. 168.

83) Βλ. Αἱκ. Χριστοφιλοπούλου, 'Εκλογή κλπ. σ. 140 έπ.

84) Βλ. J. B. Bury, A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I (A. D. 802 - 867), London 1912, σ. 39. Αἱ ἀξιώσεις αὗται τοῦ πατριάρχου ἠδύναντο νὰ προκαλέσουν τὴν ἀπὸ τῆς ἀναγορεύσεως μέχρι τῆς στέψεως πάροδον σημαντικοῦ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον χρονικοῦ διαστήματος. Οὕτως ὁ 'Ιωάννης Α'. Τζιμισκῆς ἐστέφθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Πολυεύκτου 15 ὅλας ἡμέρας μετὰ τὴν εἰς αὐτοκράτορα ἀναγόρευσίν του καὶ ἀφοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἱκανοποίησε τὰ αἰτήματα τοῦ τελευταίου. 'Επὶ ἄλλων αὐτοκρατόρων τὸ μεταξὺ ἀναγορεύσεως καὶ στέψεως μεσολαβῆσαν διάστημα ὑπῆρξε πολὺ μακρότερον. Βλ. παρὰ Αἱκ.

βαίως καὶ οἱ πρὸς διασφάλισιν τῶν ὑποσχέσεων τούτων διδόμενοι ὅρκοι λόγῳ τῆς παρακολουθηματικῆς φύσεως αὐτῶν.

V.

Λόγῳ τῆς ἀνωτέρω «ἀποκοσμικοποιήσεως» τῆς τελετῆς τῆς στέψεως καὶ τῆς συνεπείᾳ ταύτης ἐνισχύσεως τῆς θέσεώς του, ἐπωφελεῖτο, φαίνεται, ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως τῆς εὐκαιρίας, ἵνα λάβῃ παρὰ τοῦ νέου αὐτοκράτορος ἐγγυήσεις τινὰς χάριν τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ συνόλῳ τῆς. Οὕτως ὁ Θεοφάνης ἐξιστορεῖ ὡς ἀκολούθως τὰ τῆς εἰς αὐτοκράτορα ἀνακηρύξεως τοῦ Λέοντος Γ'. (390²²): «ἔλαβε» (sc. ὁ Θεοδόσιος Γ'.) «λόγον διὰ τοῦ αὐτοῦ πατριάρχου παρὰ Λέοντος τῆς αὐτοῦ ἀβλαβείας <καὶ τοῦ ἀσάλευτον φυλάττειν τὴν ἐκκλησίαν>, καὶ οὕτως ἐγχειρίζει αὐτῷ τὴν βασιλείαν»⁸⁵.

Ἐν ἐπιστολῇ τοῦ πατριάρχου Φωτίου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Βασίλειον Α'. γίνεται μνεία «φρικωδῶν ὀρκῶν» δοθέντων ὑπὸ τοῦ δευτέρου πρὸς τὸ πρῶτον⁸⁶. Θεωρῶ λίαν πιθανόν, ὅτι οἱ ὅρκοι οὗτοι ἐδόθησαν κατὰ τὴν στέψιν τοῦ ἐν λόγῳ αὐτοκράτορος, ἥτις ἔλαβε χώραν ἐπὶ Φωτίου, ἢ τὴν κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος πραγματοποιηθεῖσαν ἀναγόρευσιν αὐτοῦ⁸⁷. Ἐν τούτοις δὲν δύναται νὰ ἀποκλεισθῇ τὸ ἐνδεχόμενον νὰ ἔλαβε χώραν ἡ ὀρκοδοσία καὶ κατ' ἄλλον χρόνον, δοθέντος ὅτι οἱ πατριάρχαι ἀπῆλθον παρὰ τῶν αὐτοκρατόρων ἐγγυήσεις σεβασμοῦ τῶν ἐκκλησιαστικῶν προνομίων ἢ ἀνανέωσιν προγενεστέρων ὑποσχέσεων εἰς πᾶσαν εὐκαιρίαν, ἐφ' ὅσον τὸ ἐπέβαλλον αἱ περιστάσεις⁸⁸.

Χ ρ ι σ τ ο φ ι λ ο π ο ὐ λ ο υ, Ἐκλογὴ κλπ. σ. 108 ἐπ. τὰς παραπομπὰς εἰς τὰς πηγὰς ὡς καὶ σύντομον ἔκθεσιν τῶν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ διχογνωμιῶν ἐπὶ τῆς σημασίας τῆς καθυστέρησεως ταύτης.

85) Τὸ ἐντὸς γωνιῶν χωρίον συνεπληρώθη ὑπὸ τοῦ ἐκδότου, ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ κριτικοῦ ὑπομνήματος, βάσει τῆς λατινικῆς μεταφράσεως τοῦ Ἀναστασίου τοῦ Βιβλιοθηκαρίου, ὅστις ὁμῶς, ὡς γνωστόν, εἶχεν ὑποστῇ τὴν ἐπίδρασιν εἰκονοφίλων κύκλων. Ὅθεν δὲν ἀποκλείεται τὸ ἐνδεχόμενον, νὰ εἶναι τὸ χωρίον ἐμβόλιμον. Βλ. K. K r u m b a c h e r, Geschichte der byzantinischen Literatur², München 1897 (ἀνατυπ. N. York), σ. 345.

86) Ἐπιστ. I 16, PG PB' στ. 765 B: «Ἀκουσον, ὦ φιλόφρονε βασιλεῦ, οὐ προβάλλομαι νῦν παλαιὰν φιλίαν· οὐ φρικώδεις ὀρκους καὶ συνθήκας· οὐ χρίσμα καὶ χειροθεσίαν βασιλείας...».

87) Βλ. σχετικῶς Α ἱ κ. Χ ρ ι σ τ ο φ ι λ ο π ο ὐ λ ο υ, Ἐκλογὴ κλπ. σ. 90 ἐπ.

88) Οὕτως ὁ πατριάρχης Ἀθανάσιος Α'. ἔλαβε παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Β'. «ὑποσχετικὸν γράμμα» κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς δευτέρας πατριαρχείας του. Βλ. σχετικῶς V. L a u r e n t, Le serment de l'empereur Andronic II Paléologue au patriarche Athanase Ier, lors de sa seconde accession au trône oecuménique (Sept. 1303) ἐν Revue des Études Byzantines τ. 23 (1965) σ. 124 - 139, τὸ γράμμα ἐκδίδεται ἐν σελ. 135 - 138. Ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ χαρακτηρίζεται ἡ ὑπόσχεσις τοῦ Ἀνδρονίκου Β'. ὡς ἑνορκος, καίτοι τοῦτο οὐδόλως προκύπτει ἐκ τοῦ κειμένου. Ὁ ὅρος ὁμῶς οὗτος χρησιμοποιεῖται συμβατικῶς καὶ οὐχὶ κατὰ νομικὴν ἀκριβολογίαν,

Αί τοιαῦται ἐπὶ τὴν παροχὴν μεμονωμένων ἐγγυήσεων κατευθυνόμεναι ἀξιώσεις ἐνίων πατριαρχῶν ἦσαν, νομίζω, ἀνεξάρτητοι τῆς κατὰ τὸ ἔτος 491 τὸ πρῶτον μαρτυρουμένης⁸⁹ κατὰ τοὺς μέσους δὲ βυζαντινοὺς χρόνους γενικευθείσης συνηθείας⁹⁰, ὅπως ὁ πατριάρχης ἀπαιτῇ παρὰ παντὸς εἰς τὸν θρόνον ἀνερχομένου αὐτοκράτορος ὁμολογίαν πίστεως⁹¹. Γίνεται ὑπὸ τινων δεκτὸν⁹² ὅτι ἀσκῶν τὸ ἔργον τοῦτο ὁ πατριάρχης ἐνήργει οὐχὶ ὡς ὁ προκαθήμενος τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ὡς ὁ πρῶτος τῶν πολιτῶν, ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι ἡ διαπίστωσις τῆς ὀρθοδοξίας τοῦ νέου αὐτοκράτορος ἦτο ἀξιῶσις οὐχὶ μόνον τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ ἔθνους. Ἡ ὁμολογία πίστεως παρείχετο κατὰ τοὺς ὑστέρους βυζαντινοὺς χρόνους ἐγγράφως⁹³. Διὰ τοὺς προγενεστέρους αἰῶνας τὸ μεμονωμένον τῶν μαρτυριῶν δὲν ἐπιτρέπει τὴν μετὰ βεβαιότητος γενικὴν διατύπωσιν.

Ὑπὸ τινων συγγραφέων⁹⁴ ὑπεστηρίχθη ὅτι τὸ περιεχόμενον τῆς ὑπὸ τοῦ αὐτο-

ὡς διευκρινίζει ὁ ἐκδότης τοῦ ἐγγράφου: «La suscription, d'une seconde main il est vrai, le qualifie de Γράμμα ὑποσχετικόν, que l'on peut tenir, en droit byzantin, comme l'équivalent du Serment promissoire engageant pleinement la responsabilité du signataire» (σ. 132).

89) Βλ. A. M i c h e l ἐνθ' ἄν. (σημ. 3) σ. 144 (= Ostkirch. Studien τ. 4 σ. 31) καὶ τὰς αὐτόθι παραπομπὰς (ιδίᾳ σημ. 1012). Ὁ J. B. B u r y, The Constitution of the Later Roman Empire ἐν Selected Essays of J.B.B. ἐκδ. ὑπὸ H. T e m p e r l e y, Cambridge 1930, σ. 114 καὶ A History (ἀνωτ. σημ. 84) σ. 39 βαίνων ἔτι περαιτέρω δέχεται ὅτι ἡ ὁμολογία πίστεως ὑπῆρξεν ἐνορκος. Βλ. ἐν τούτοις καὶ τοὺς λίαν εὐλόγους ἐνδοιασμούς τῆς A i κ. Χ ρ ι σ τ ο φ ι λ ο π ο ὕ λ ο υ, Ἐκλογή κλπ. σ. 41 ἐπ., ὡς πρὸς τὰ κατὰ τὴν ἀναγόρευσιν καὶ στέψιν τοῦ Ἀναστασίου Α' λαβόντα χώραν.

90) Ἀπαρίθμησιν τῶν γνωστῶν παραδειγμάτων βλ. παρὰ W. S i e k e l, Das byzantinische Krönungsrecht bis zum 10. Jahrhundert ἐν Byzantinische Zeitschrift τ. 7 (1898) σ. 547 σημ. 78. Εἰδικῶς ὡς πρὸς τὸν Λέοντα Ε' ἐρμηνεύων ὁ V. G r u m e l (Regestes ἀρ. 389) τὰς ἀντιφατικὰς πληροφορίες τῶν πηγῶν, καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν ὑπεγράφη ὁμολογία πίστεως (Kaiserreg. 386).

91) Κατὰ τὸν J. B. B u r y, The Constitution κλπ. σ. 114 ἀρχικῶς ἐζητεῖτο ἡ ὁμολογία πίστεως παρὰ τῶν αὐτοκρατόρων ἐκείνων, διὰ τοὺς ὁποίους ὑπῆρχον ὑποψίαι δογματικῶν παρεκκλίσεων.

92) Βλ. τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν ὡς καὶ τὰς προβαλλομένας ἀντιρρήσεις ἐν N. S v o r o n o s ἐνθ' ἄν. (σημ. 12) σ. 125 ἐπ.

93) Τὸν τύπον τοῦ ἐγγράφου τῆς ὁμολογίας πίστεως διέσωσεν ὁ Ψευδο-Κωδινός (253⁴ - 254¹⁴).

94) J. B. B u r y, The Constitution κλπ. σ. 114, C h. D i e h l - G. M a r c a i s, Le monde oriental de 395 à 1081 ἐν G. G l o t z, Histoire du Moyen Age, τ. III, Paris 1936, σ. 492, A. M i c h e l ἐνθ' ἄν. σ. 145 (= Ostkirch. Studien τ. 4 σ. 32), F. D ö l g e r ἐν Byzantinische Zeitschrift τ. 43 (1950) σ. 146, W. E n s s l i n ἐν The Cambridge Medieval History IV. The Byzantine Empire. Part II. Government, Church and Civilisation, Cambridge 1967, σ. 3.

κράτορος παρεχομένης όμολογίας πίστεως ένισχύετο καί διά τής δόσεως όρκου. Τό άνωτέρω συμπέρασμα βασίζου⁹⁵ τοῦτο μέν επί πληροφορίας παρεχομένης υπό τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου⁹⁶, τοῦτο δέ επί τοῦ «περί στεφηφορίας βασιλέως» κεφαλαίου τοῦ εἰς τόν Κωδινόν ψευδεπιγράφως αποδιδομένου έργου. Καί ὡς πρὸς μέν τήν πρώτην πηγὴν παρατηρητέα τὰ ἀκόλουθα: Ὁ χρόνος τής συγγραφῆς τής ἀνάγεται εἰς τὸ μέσον τοῦ Γ'. αἰῶνος, τουτέστιν εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν τὸ ἀναγκαῖον τής συμμετοχῆς τοῦ πατριάρχου εἰς τήν τελετὴν τής στέψεως, διατηρούσης εἰσέτι τήν πολιτικὴν αὐτῆς σημασίαν, παρεῖχεν εἰς τοῦτον ὅπλον ἰσχυρὸν πρὸς ἐπιβολὴν τής θελήσεώς του χάριν τής προστασίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν συμφερόντων, τὰ ὅποια οὐχὶ σπανίως, ἰδίᾳ κατὰ τὴν περίοδον τῶν εἰκονομαχικῶν ἐρίδων, εὐρέθησαν ἐν κινδύνῳ. Ἀπὸ τοῦ τέλους τής βασιλείας τοῦ Λέοντος Δ', ἥτις τίθεται ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου ὡς χρονικὴ ἀφετηρία τής συνηθείας τής παροχῆς ὅρκου μετὰ τής όμολογίας πίστεως, μέχρις αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἐστέφθη πλῆθος αὐτοκρατόρων. Ἐν τούτοις περὶ οὐδενὸς ἐκ τούτων δυνάμεθα, ὡς εἶδομεν, νὰ εἰπώμεν μετὰ βεβαιότητος ὅτι παρέσχε τοιαύτην ἑνορκον όμολογίαν πίστεως. Ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ συγχρόνου Θεοφάνους παρεχομένη περιγραφῇ τής στέψεως τοῦ Μιχαήλ Α', τοῦ πρώτου μετὰ τὸν Λέοντα Δ' αὐτοκράτορος, περὶ οὗ μαρτυρεῖται ἡ ὑποβολὴ όμολογίας πίστεως, οὐδεμία μνεία γίνεται περὶ δόσεως ὅρκου⁹⁷. Ἀπὸ τής ἐποχῆς, καθ' ἣν ἔγραψεν ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος μέχρι τοῦ χρόνου τής συντάξεως τοῦ «Περὶ ὁφικιαλίων» έργου παρῆλθον ἀκριβῶς τέσσαρες αἰῶνες. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο δὲν φαίνεται νὰ ἐδόθη ὅρκος ἐξ ἀφορμῆς τής στέψεως αὐτοκράτορος, συμφῶνως πρὸς τὰς ὑπὸ τῶν πηγῶν παρεχομένας εἰδήσεις, οὐδὲ ἅπαξ⁹⁸. Συνεπῶς ἡ μαρτυ-

95) Αἱ παραπομπαὶ εὗρηνται μόνον παρὰ C h. Diehl-G. Margais ἐνθ' ἄν. σ. 492 σημ. 33. Οἱ J. B. Burg, The Constitution κλπ. σ. 124 σημ. 18, F. Dölger καὶ W. Ensslin (σ. 3 σημ. 4) περιορίζονται εἰς τὸ χωρίον τοῦ Ψευδο-Κωδινού. Ὁ δὲ A. Michel δὲν μνημονεύει τὴν πηγὴν τῶν πληροφοριῶν του.

96) De adm. imp. 13 σ. 68⁶⁷⁻⁷¹: «... ἔκτοτε» (sc. μετὰ τὸν Λέοντα Α') «τύπος ἐγένετο, ὥστε ἐν τῷ μέλλειν στέφεσθαι τὸν βασιλέα πρότερον ὁμνύειν καὶ ἀσφαλιζεσθαι, ὅτι οὐδὲν ἐναντίον τῶν προστεταγμένων καὶ ἐκ παλαιοῦ φυλαττομένων τολμήσει ποιήσῃν ἢ ἐννοήσασθαι καὶ οὕτως ὑπὸ τοῦ πατριάρχου στέφεσθαι...». Τὴν σχετικὴν πρὸς τὸ χωρίον βιβλιογραφίαν, εἰς ἣν πρόσθετες τὰ μνημονευθέντα ἔργα τῶν C h. Diehl-G. Margais καὶ A. Michel, βλ. ἐν De administrando imperio, ἐκδ. R. J. H. Jenkins, τ. II, London 1962, σ. 66.

97) Θεοφ. 493¹⁰: «Νικηφόρος δὲ ὁ πατριάρχης ἔγγραφον ἐξ ἰδιοχείρου παρὰ Μιχαήλ ἡπαίτησε περὶ τής ὀρθῆς πίστεως». Κατὰ ταῦτα εἶναι ἀνεξήγητον, πῶς ὁ συντάκτης τῶν σχολίων τοῦ ἀνωτέρω ἀναφερθέντος έργου τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου (βλ. προηγ. ὑποσημείωσιν) καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Μιχαήλ Α' παρέσχεν ἑνορκον όμολογίαν πίστεως.

98) Ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου Β', κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1272 ἀνάδειξίν του εἰς βασιλέα, παρασχε-

ρία τοῦ Πορφυρογεννήτου, καὶ ἀκριβῆς ἔτι ὑπολαμβανομένη, δὲν καλύπτει τὸν μετὰ τὸ μέσον τοῦ Γ'. αἰῶνος χρόνον, διὰ τὸν ὅποιον πρέπει νὰ δεχθῶμεν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὴν δι' ἀχρησίας κατάργησιν τῆς ποτε κρατησάσης συνηθείας.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἑτέρα πηγή, εἰς τὴν ὁποίαν παραπέμπουν οἱ ὑποστηρικταὶ τῆς ἀποκρουομένης ἀπόψεως, δὲν παρέχει ἐπαρκῆ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ αὐτῆς. Ὅντως ἡ ἐν τῷ «Περὶ ὁφικιαλίων» ἔργῳ τοῦ Ψευδο-Κωδινού (254⁸) φράσις: «ταῦτα δὲ πάντα ὑπισχνοῦμαι φυλάττειν ἐνώπιον τῆς ἀγίας τοῦ θεοῦ καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας» οὐδόλως δικαιολογεῖ τὴν ἐξαγωγήν τῆς ἀνωτέρω κρίσεως, οὐδὲ καὶ ὑπὸ μορφὴν ὑποθέσεως, διότι ἡ ἐν αὐτοκρατορικοῖς ἐγγράφοις δόσις ὅρκου ἐδηλοῦτο δι' ὅλως διαφόρου καὶ λίαν σαφοῦς διατυπώσεως⁹⁹. Ἡ τοιαύτη δὲ σαφήνεια ἀποκλείει τὴν ἐκδοχὴν, ὅτι πιθανὸν ἡ ἐν τῷ ἐγγράφῳ ἔλλειψις νὰ ἀνεπληροῦτο διὰ συγχρόνως γινομένων κινήσεων τοῦ αὐτοκράτορος, διὰ τῶν ὁποίων ἐκδηλοῦται συνήθως ἡ δόσις τοῦ ὅρκου, π.χ. διὰ θέσεως τῆς χειρὸς ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου. Ἀλλωστε ἡ ἐν τῷ ἐγγράφῳ μὴ ἀναγραφὴ τῆς ὀρκοδοσίας θὰ προσέκρουεν εἰς ἀντίδρασιν τῆς Ἐκκλησίας, ὥς μειοῦσα τὴν πρακτικὴν ἀξίαν τῆς δόσεως τοῦ ὅρκου. Πλὴν τούτου ἡ ὁμολογία πίστεως τοῦ αὐτοκράτορος, τὸ περιεχόμενον τῆς ὁποίας διέσωσεν ὁ Ψευδο-Κωδινός, δὲν ἠδύνατο λογικῶς νὰ ἐνισχυθῇ δι' ὅρκου, ὥς ἀποτελοῦσα ἔκθεσιν τῆς πίστεως τοῦ δηλοῦντος καὶ μὴ περιέχουσα ὑποσχέσεις εἰ μὴ εἰς περιορισμένην ἔκτασιν¹⁰⁰. Διὰ τοὺς λόγους τούτους ἔχω τὴν γνώμην ὅτι τὴν ὁμολογίαν πίστεως δὲν συνώδευσεν, τοῦλάχιστον κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας, ἡ δόσις ὅρκου καὶ ὅτι ἡ ἀντίθετος ἄποψις τῶν ἐν λόγῳ ἱστορικῶν εἶναι ἐσφαλμένη.

VI.

Αἱ περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου κατέφευγεν εἰς τὸν ὅρκον, ὅσας ἤθελε νὰ περιβάλλῃ μίαν πρᾶξιν διὰ μείζονος κύρους ἢ νὰ προσ-

θεῖς πρὸς τὸν πατέρα τοῦ Μιχαὴλ Η'. ὅρκος (Νικ. Γρηγ. IV 9: I 109¹⁰⁻¹⁴) δὲν ἐμπίπτει εἰς τὴν παροῦσαν κατηγορίαν. Πρῶτον μὲν διότι ἐδόθη οὐχὶ πρὸς τὸν πατριάρχην, ἀλλὰ πρὸς τὸν αὐτοκράτα, δεύτερον δὲ διότι παραλλήλως πρὸς τὸν σεβασμὸν τῶν ἐκκλησιαστικῶν προνομίων ὑπεσχέθη ὁ Ἀνδρόνικος νὰ ἀπόσχῃ πάσης ἐπιβουλῆς κατὰ τῆς βασιλείας τοῦ πατρὸς τοῦ στρεφόμενης. Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην ὑπόσχεσιν δεόν νὰ ἀναζητηθῇ ἡ αἰτία τῆς δόσεως τοῦ ὅρκου, λόγῳ τῶν γενικῶν συνθηκῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας αὕτη ἐπραγματοποιήθη.

99) Βλ. π.χ. τὸ ὀρκωμοτικὸν πρόσταγμα τοῦ Ἀνδρονίκου Γ'. ἐν J.G—R. I σ. 580²⁵: «Ἡ βασιλεία μου... ὁμνύει εἰς τὰ ἅγια τοῦ θεοῦ εὐαγγέλια καὶ εἰς τὸν τίμιον καὶ ζωοποιὸν σταυρὸν ἐνώπιον τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν θεοτόκου τῆς ὁδηγητρίας, ...». Ἀναλόγους διατυπώσεις βλ. αὐτόθι σ. 482³⁴⁻³⁶, MM III σ. 77¹⁻⁸, 100²⁸⁻²⁹, 106¹⁻².

100) ΨΚωδ. 253²² - 254³.

δώση εἰς τινὰ δῆλωσιν τοῦ ἐντονώτερον πανηγυρικὸν χαρακτῆρα, ἦσαν τόσον ποικίλαι, ὥστε ἡ βάσει κοινῶν γνωρισμάτων εἰς κατηγορίας διαίρεσίς των δὲν τυγχάνει εὐχερῆς. Οὕτως ἀπαντοῦν εἰς τὰς πηγὰς δύο παραδείγματα ὅρκου, ἡ ἑνταξίς των ὁποίων εἰς μίαν των ἀνωτέρω ἐξετασθεισῶν διακρίσεων δὲν εἶναι δυνατή.

Τὸ πρῶτον τούτων ἀφορᾷ εἰς τὸ ὀρκωμοτικὸν πρόσταγμα τοῦ Ἀνδρονίκου Γ', τοῦ ἔτους 1329¹⁰¹. Τὸ πρόσταγμα τοῦτο ἀπελύθη χάριν των καθολικῶν κριτῶν των Ρωμαίων, δι' αὐτοῦ δὲ παρέσχεν ὁ αὐτοκράτωρ εἰς τούτους πάσας τὰς ἐγγυήσεις, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ἀπρόσκοπτον ἐκτέλεσιν τοῦ εἰς αὐτοὺς ἀνατεθέντος ἔργου. Τοσαύτης δὲ σημασίας ἦτο τὸ ἔργον τοῦτο, δοθέντος ὅτι διὰ τῆς δημιουργίας τοῦ θεσμοῦ των καθολικῶν κριτῶν ἐπεζητήθη ἡ ἀνανέωσις τοῦ δικαστικοῦ μηχανισμοῦ τῆς αὐτοκρατορίας¹⁰², ὥστε αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ ὑπέβαλεν ἑαυτὸν διὰ τοῦ ἀνωτέρω προστάγματος εἰς τὴν δικαιοδοσίαν των δικαστῶν τούτων. Καίτοι ἡ διὰ τοῦ ὅρκου ἐνίσχυσις νομοθετικῆς πράξεως, δι' ἧς τίθεται ἐξ ἀντικειμένου δίκαιον, δημιουργεῖ ἐκ πρώτης ὀψεως ἀπορίας, ἐν τούτοις τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ πρόσταγμα περιέχει συγκεκριμένους ὑποσχέσεις παρέχει ἐπαρκῆ ἐξήγησιν τοῦ φαινομένου. Αἱ ὑποσχέσεις αὗται δὲν ἐδημιουργοῦν προνόμιον ὑπὲρ ὠρισμένων ἀτόμων, τουτέστι των καθολικῶν κριτῶν καὶ των κατιόντων των, ἀλλ' ἀπέβλεπον εἰς τὸ συμφέρον τοῦ συνόλου των ὑπηκόων. Ὁ λόγος οὗτος κατέστησεν ἐπιβεβλημένην τὴν ἔκδοσιν προστάγματος καὶ οὐχὶ χρυσοβούλλου λόγου¹⁰³.

Εἰς τὸ δεύτερον παράδειγμα ἔχομεν τὸ «ὀρκωμοτικόν» τοῦ Μανουὴλ Β', διὰ τοῦ ὁποίου παρέσχεν οὗτος λόγῳ δωρεᾶς κάστρον πρὸς τὸν Καίσαρα Ἀλέξιον Ἀγγελὸν Φιλανθρωπηνόν¹⁰⁴. Δεδομένου ὅτι τὸ ἔγγραφον τοῦτο δὲν περιεσώθη αὐτούσιον, ἀλλ' εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς περὶ αὐτοῦ εἰδήσεως ἐν ἑτέρῳ ἐγγράφῳ, ὡς πρὸς τὸ ἀκριβές του περιεχόμενον μόνον ὑποθέσεις δύνανται νὰ διατυπωθοῦν. Πάντως ὁ ὅρ-

101) J.G—R. I σ. 580 ἐπ. = Kaiserreg. 2747.

102) Βλ. P. L e m e r l e, Le juge général des Grecs et la réforme judiciaire d'Andronic III ἐν Mémorial L. Petit (Archives de l'Orient Chrétien, I), Bucarest 1948, σ. 294 ἐπ. Τὴν περὶ τοῦ θεσμοῦ τούτου βιβλιογραφίαν βλ. ἐν τῇ μνημονευθείσῃ μελέτῃ σ. 292 ἐπ. τὰ δὲ νεώτερα ἔργα παρὰ τῷ αὐτῷ, Documents et problèmes nouveaux concernant les juges généraux ἐν Δελτίον Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας περ. Δ' τ. Δ' (1964) (Τιμητικὸς Γ. Σωτηρίου) σ. 29 ἐπ.

103) Ὡς πρὸς τὰς μεταξὺ των δύο τούτων μορφῶν αὐτοκρατορικῶν ἐγγράφων διαφορὰς βλ. F. D ö l g e r, Der Kodikellos des Christodulos in Palermo ἐν Byz. Diplomatiek σ. 39 ἐπ. (= Archiv für Urkundenforschung τ. 11 [1929] σ. 35 ἐπ.).

104) Γ. Θ ε ο χ α ρ ῖ δ ο υ, Δύο νέα ἔγγραφα ἀφορῶντα εἰς τὴν Νέαν Μονὴν Θεσσαλονίκης ἐν Μακεδονικά τ. 4 (1957) σ. 322^{7, 10, 14} (Kaiserreg. 3175α, ἔτ. 1382 θέρος—1384 Ἰαν.).

κος ἀφεώρα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὸ διηνεκές τῆς δωρεᾶς, ἥτοι ἀπετέλει ἐγγύησιν τοῦ αὐτοκράτορος περὶ μὴ ἀνακλήσεως αὐτῆς.

Ὑπὸ ἀσαφείας περιβάλλεται εἰδησις περιεχομένη ἐν ἐπιστολῇ τοῦ πατριάρχου Νικολάου Α'. Μυστικοῦ¹⁰⁵. Κατ' αὐτὴν ὁ λόγῳ τοῦ θέματος τῆς τετραγαμίας ἐξωσθεῖς ὑπὸ τοῦ Λέοντος ΣΤ'. πατριάρχης ἐδέχθη ἐπιστολὴν τοῦ αὐτοκράτορος τούτου, δι' ἧς τῷ παρείχετο ἡ διαβεβαίωσις μεθ' ὅρκου, ὅτι θὰ ἀνακληθῇ ἐκ τῆς ἐξορίας ἀποκαθιστάμενος εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον. Ἡ ἀπώλεια τοῦ κειμένου τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Λέοντος ΣΤ'., ἐφ' ὅσον βεβαίως ἐστάλη αὕτη, τοῦθ' ὅπερ ὅμως δὲν ἐπιβεβαιοῦται ἄλλοθεν¹⁰⁶, καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν διερεύνησιν τῶν συνθηκῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας συνετελέσθη ἡ δόσις τοῦ ὅρκου. Εἶναι πάντως ἄξιον προσοχῆς τὸ ὅτι ἐν τῇ πατριαρχικῇ ἐπιστολῇ γίνεται σαφὴς διάκρισις μεταξὺ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῶν συναποσταλέντων «ὀρκίων»¹⁰⁷. Ἐκ τούτου δέον νὰ συναχθῇ ὅτι ἡ δόσις τοῦ ὅρκου ἀπετέλεσε τὸ περιεχόμενον ἰδίου ἐγγράφου. Τὴν ἀποστολὴν προσωπικοῦ τινος ἀντικειμένου τοῦ αὐτοκράτορος, οἷον σταυροῦ ἢ ἐγκολπίου, θεωρῶ ὀλιγώτερον πιθανήν, πιστεύων ὅτι ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ θὰ ἐγένετο ρητὴ μνεῖα περὶ αὐτῆς ἐν τῷ κειμένῳ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ πατριάρχου.

VII.

Ἀντικείμενον μελέτης εἰς τὰς προηγηθείσας παραγράφους ὑπῆρξαν αἱ ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος παρεχόμεναι ἐγγυήσεις πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἐπελεύσεως ὠρισμένων ἀποτελεσμάτων ἐν τῷ πλασίῳ ἐννόμων σχέσεων, αἱ ὁποῖαι ἐγεννῶντο καὶ ἐξειλίσσοντο ἐντὸς τῶν ὀρίων τοῦ κράτους. Ἦδη, πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἐρεύνης, ὑπολείπεται ἡ ἐξέτασις τῶν ἐπὶ «διεθνοῦς» ἐπιπέδου διδομένων ὑπ' αὐτοῦ ἐγγυήσεων, ἥτοι πρὸς ἀλλοδαποὺς ἡγεμόνας καὶ γενικώτερον ξένα κράτη, ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει χάριν προσώπων μὴ καταλεγομένων εἰς τοὺς ὑπηκόους του.

Ἡ παροχὴ τοῦ μεγίστου μέρους τῶν ἐν λόγῳ ἐγγυήσεων ἀπεσκοπεῖ εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἐκπληρώσεως τῶν διὰ διεθνῶν συνθηκῶν ἀναλαμβανομένων ὑποχρεώσεων. Καίτοι, ὡς καὶ ὁ ὅρος δηλοῖ, πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τῶν μεταξὺ τοῦ

105) I. O u d o t ἐνθ' ἀν. (σημ. 51) σ. 6' (Grumel 632, ἔτ. 912 Ἰουν.). Ἡ ἐπιστολὴ ἐξεδόθη καὶ ὑπὸ τοῦ Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *Varia graeca sacra*, Πετρούπολις 1909, σ. 255 - 259, ἐνθα ὅμως ἐσφαλμένως ἀποδίδεται εἰς τὸν Κανισκίαν Ἀρέθον.

106) Ἡ πρᾶξις αὕτη τοῦ Λέοντος ΣΤ'. δὲν κατεχωρίσθη ἐν *Kaiserreg.*

107) «καὶ γράμματι τοῦτο ἐδήλωσε» (sc. ὁ Λέων), «καὶ ὅρκους ἐβεβαίον τὸ δόξαν, ἀποστόλῳ χρησάμενος καὶ τοῦ γράμματος καὶ τῶν ὀρκίων διακόνῳ τῷ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ τὸ δύνασθαι παρ' αὐτοῦ λαχόντι...» (I. O u d o t ἐνθ' ἀν. σ. 6¹⁻³ = Α. Παπαδόπουλος-Κεραμέως ἐνθ' ἀν. σ. 257¹¹⁻¹³).

βυζαντινοῦ κράτους ἀφ' ἐνὸς καὶ ξένων πολιτειῶν ἀφ' ἑτέρου καταρτιζομένων συμφωνιῶν, ὁ τύπος, τὸν ὁποῖον ἀρχικῶς περιεβάλλοντο, ἐνεφάνιζε σημαντικὴν ἰδιορρυθμίαν. Τουτέστιν ἀντὶ τῆς ἐπὶ διμερῶν συμφωνιῶν συνήθους μορφῆς, οἱ ὑπὲρ τῆς ἀλλοδαπῆς ἐπικρατείας συνομολογηθέντες ὅροι τῆς συνθήκης ἀπετέλουν μέχρι τοῦ ΙΓ'. αἰῶνος τὸ περιεχόμενον χρυσοβούλλου λόγου παρεχομένου ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος δίκην μονομερῶς παραχωρουμένου προνομίου εἰς ἐνδειξιν τῆς βασιλικῆς εὐνοίας¹⁰⁸, ἔστω καὶ ἂν οἱ ὅροι οὗτοι ᾔσαν βαρεῖς, ἐνίοτε δὲ καὶ ταπεινωτικοί. Ἡ ἐξήγησις τοῦ φαινομένου τούτου ἔγκειται κατὰ τὸν F. D ö l g e r εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν Βυζαντινῶν, ὅτι τὸ ἔδαφος τῶν μετὰ τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἐκάστοτε συμβαλλομένων κρατῶν ἐξηκολούθει νομικῶς νὰ ἀνήκῃ εἰς ἐκείνην¹⁰⁹. Ἡ γνώμη ὅμως αὕτη τοῦ ἐγκρίτου βυζαντινολόγου ἐμφανίζεται λίαν ἀσθενὴς ἀπὸ νομικῆς ἐπόψεως ἔναντι προγενεστέρας ἐρμηνείας αὐτοῦ τοῦ ἰδίου¹¹⁰ γενομένης ἀποδεκτῆς καὶ ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ του O. T r e i t i n g e r¹¹¹, καθ' ἣν ἡ τοιαύτη τακτικὴ τῶν Βυζαντινῶν, τῆς πλασματικῆς τουτέστι παροχῆς προνομίων, ἀπῆχει τὴν ἐπὶ μακρὸν παρ' αὐτοῖς διατηρηθεῖσαν ἀξίωσιν παγκοσμίου κυριαρχίας. Ἀνεξαρτήτως τῆς ἀπόψεως ταύτης, δὲν ὑπῆρξεν ὁ τοιοῦτος τρόπος καταρτίσεως διεθνῶν συνθηκῶν, νομίζω, ἄσχετος καὶ πρὸς ἑτέραν ἀντίληψιν, κοινὴν ἔχουσιν μετὰ τῆς προηγουμένης τὴν καταγωγὴν. Τὴν ἀντίληψιν δηλονότι τὴν ἀποκλείουσιν πᾶσαν κατὰ τὴν θέσπισιν κανόνων δικαίου δέσμευσιν τοῦ αὐτοκράτορος¹¹² ἄλλοθεν προερχομένην ἢ ἀπὸ τῶν ἐν τῷ θείῳ νόμῳ περιεχομένων ἐπιταγῶν. Μεταβολὴ εἰς τὴν τοιαύτην πρακτικὴν τῆς καταρτίσεως τῶν διεθνῶν συμβάσεων ἐσημειώθη ἐν ἔτει 1261 διὰ τῆς ἐπ

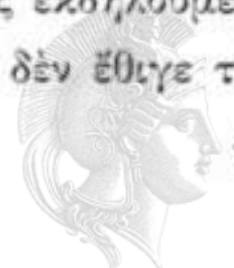
108) Βλ. O. T r e i t i n g e r ἐνθ' ἀν. σ. 211. Αἱ αὐτόθι ἐν σημ. 222 παραπεμπόμεναι μελέται τοῦ F. D ö l g e r ἀναδημοσιεύονται ἐν Byz. Diplomatiek (ἀνωτ. σημ. 14) σ. 43 καὶ 82 ἀντιστοίχως. Πρόσθετες F. D ö l g e r, Die Kaiserurkunde κλπ. (ἀνωτ. σημ. 41) σ. 21 (= Hist. Ztschr. τ. 159 σ. 240), τοῦ αὐτοῦ, Der Vertrag des Sultans Qala' un von Ägypten mit dem Kaiser Michael III. Palaiologos (1281) ἐν Byz. Diplomatiek σ. 236 ἐπ. (= Serta Monacensis f. F. Babinger, Leiden 1952, σ. 71 ἐπ.).

109) Die Kaiserurkunde κλπ. σ. 21.

110) Der Kodikellos κλπ. σ. 43 σημ. 186 (= Archiv f. Urkundenforschung τ. 11 σ. 39), Epikritisches κλπ. (ἀνωτ. σημ. 14) σ. 82 (= Archiv f. Urkundenforschung τ. 13 σ. 51).

111) Ἐνθ' ἀν. σ. 211, Vom oströmischen Staats—und Reichsgedanken ἐν τῷ προηγουμένῳ ἔργῳ σ. 272 (= Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa τ. 4 [1940] τευχ. 1/2).

112) Τὸ ἀδιανόητον τῆς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἀναλήψεως συμβατικῶν δεσμεύσεων τονίζει καὶ ὁ B. P a r a d i s i, Dai «foedera iniqua» alle «crisobulle» bizantine ἐν Studia et documenta historiae et iuris τ. 20 (1954) σ. 117. Ἐν τῇ αὐτῇ μελέτῃ βλ. σ. 118 ἐπ. περὶ τῆς γενικωτέρας χρησιμοποίησεως τῶν χρυσοβούλλων εἰς τὰς διεθνεῖς σχέσεις. Ἡ τοιοῦτοτρόπως ἐκδηλουμένη «αὐτοδέσμευσις» τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τὴν δῆλωσιν τῆς πολιτειακῆς βουλήσεως δὲν ἔθιγε τὰς

Μιχαήλ Η'. Παλαιολόγου συνάψεως τῆς μετὰ τῶν Γενουατῶν συνθήκης τοῦ Νυμφαίου ¹¹³.

Περὶ τῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν προηγουμένων τῆς συμφωνίας διαπραγματεύσεων ἀναλαμβανομένων ὑπὸ τῶν ξένων ἀπεσταλμένων ὑποχρεώσεων συνετάσσετο ἔγγραφον ¹¹⁴, τὸ ὁποῖον παρεῖχον οὗτοι πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ὑποσχόμενοι συνάμα ἐνόρκως ὅτι θὰ ἐνεργήσουν τὰ δέοντα, ὅπως τὸ περιεχόμενον τῶν συμφωνιῶν τύχη ἐπικυρώσεως καὶ ὑπὸ τῶν κυβερνήσεων των. Τοὺς πρέσβεις συνώδευον κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν των ἀπεσταλμένοι ἐκ Βυζαντίου κομίζοντες τὸ διὰ τὸ ξένον κράτος προοριζόμενον πρωτότυπον τοῦ εἰς διπλοῦν συνταχθέντος αὐτοκρατορικοῦ ἐγγράφου — τὸ ἕτερον παρέμενεν ἐν Κωνσταντινουπόλει —, τὸ ὁποῖον οὗτοι τότε μόνον παρέδιδον, ὅταν ἐλάμβανον ἀνὰ χεῖρας ἔγγραφον τοῦ κατὰ τὸ δίκαιον τῆς ξένης δυνάμεως ἀρμοδίου ὀργάνου, περιέχον τὴν ἐπικύρωσιν τῶν ἐν Βυζαντίῳ συμπεφωνημένων. Σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου ἡ μείωσις τῆς δυνάμεως τῆς αὐτοκρατορίας ἔσχεν ὡς συνέπειαν τὴν ἐν πολλοῖς ἀπλοποιήσιν τῆς ἀνωτέρω ἐν γενικαῖς γραμμαῖς περιγραφείσης διαδικασίας ¹¹⁵.

Ἀρχικῶς καὶ μόνῃ ἡ παροχὴ τοῦ χρυσοβούλλου λόγου ¹¹⁶ ἀπετέλει ἐπαρκῆ ἐγγύησιν διὰ τὰ μετὰ τοῦ Βυζαντίου συναλλασσόμενα ξένα κράτη. Ἡ διὰ δόσεως ὅρκου ἐπισφράγισις τῆς συμφωνίας ἐκ μέρους τοῦ αὐτοκράτορος, ἀπαντῶσα κατ' ἀρχὰς μεμονωμένως ¹¹⁷ ἐγενικεύθη βραδύτερον ¹¹⁸ καταστᾶσα συστατικὸν στοιχεῖον κατὰ τὴν

περὶ τοῦ ἀπεριορίστου τῆς κρατικῆς κυριαρχίας ἀντιλήψεις. Βλ. συνοπτικὴν ἔκθεσιν τῶν σχετικῶν θεωριῶν ἐν Π. Κ α ν ε λ λ ο π ο ὕ λ ο υ, Περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ διεθνoῦς δικαίου ἀπὸ κριτικοφιλοσοφικῆς ἀπόψεως, ἐν Ἀθήναις 1926, σ. 14 ἐπ., ἰδίᾳ σ. 23 ἐπ.

113) J.G—R. I σ. 488 - 495 = Kaiserreg. 1890. Παρὰ τῷ ἐγγράφῳ τούτῳ, καίτοι διατηρεῖται ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς aurea bulla, ἐλλείπουν τὰ εἰς τὸν χρυσόβουλλον λόγον προσιδιάζοντα στοιχεῖα. Βλ. σχετικῶς F. D ö l g e r, Der Vertrag κλπ. σ. 240 σημ. 104 (= Serta Monacensia σ. 75).

114) Τοιοῦτον δὲν ἀπαντᾷ πρὸ τῶν Κομνηνῶν. Βλ. C. N e u m a n n, Über die urkundlichen Quellen zur Geschichte der byzantinisch-venetianischen Beziehungen vornehmlich im Zeitalter der Komnenen ἐν Byzantinische Zeitschrift τ. 1 (1892) σ. 371.

115) Λεπτομερῇ περιγραφὴν τῆς διαδικασίας ταύτης, ἐνθα ἐκτίθενται καὶ αἱ κατὰ τὰς περιστάσεις γινόμεναι παρεκκλίσεις μετὰ παραπομπῶν εἰς τὰς πηγὰς καὶ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας βλ. παρὰ F. D ö l g e r, Der Vertrag κλπ. σ. 237 - 244 (= Serta Monacensia σ. 72 - 78).

116) Περὶ τῶν ἐν τῇ πράξει παρατηρουμένων διαφορῶν ὡς πρὸς τὴν μορφήν τοῦ ἐγγράφου βλ. F. D ö l g e r, Der Vertrag κλπ. σ. 240 σημ. 104 (= Serta Monacensia σ. 75).

117) Βλ. τὴν μετὰ τῆς Βενετίας ἐπὶ Θεοδώρου Α'. Λασκάρεως ἐν ἔτει 1219 συναφθεῖσαν συνθήκην ἐν J.G—R. I σ. 482⁸⁴⁻⁸⁷ (= Kaiserreg. 1703).

118) Βλ. Kaiserreg. 1934, 2052, 2138, 2273, 2515, 2680, 2787, 3047, 3052, 3237, 3332, 3364, 3383, 3414, 3524.

σύναψιν μεγάλου ἀριθμοῦ διεθνῶν συμβάσεων. Τὸ γεγονὸς τῆς παροχῆς τοῦ ὅρκου ὡς καὶ τὸ περιεχόμενον τούτου κατεχωρίζετο ἐν τῷ ἐγγράφῳ¹¹⁹. Ἡ ὀρκοδοσία δὲν ἀπετέλει βεβαίως δικαιοπραξίαν. Ἐν τούτοις ταῦτιζόμενος ἐνίοτε ὁ ὅρκος, λόγῳ τοῦ εἰς τὴν συγκεκριμένην περίπτωσιν παρακολουθηματικοῦ του χαρακτήρος, μετὰ τῆς ὑποσχέσεως, πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ὁποίας παρείχετο, ἐδίδετο ὑπὸ αἵρεσιν. Αὕτη συνίστατο εἰς τὸ γεγονὸς τῆς ὑπὸ τοῦ ἀντισυμβαλλομένου καθ' ὅμοιον τρόπον ἐπικυρώσεως τῆς συνθήκης¹²⁰. Ἐν τῇ πραγματικότητι ὁ ὅρκος ἠκολούθει ὡς στοιχεῖον παρεπόμενον τὴν τύχην τῆς συμβάσεως. Ὅθεν μὴ καθισταμένης ταύτης τελείας, ἐθεωρεῖτο καὶ ἐκεῖνος ὡς οὐδέποτε δοθείς. Ἡ κατὰ κανόνα ἀσαφὴς ὁμῶς διατύπωσις τῶν κειμένων παρεμποδίζει τὴν διαστολὴν ταύτην¹²¹.

Διὰ τῶν πρὸς ἐξασφάλισιν συμβατικῶν ὑποχρεώσεων ἐναντι ξένων κρατῶν διδομένων ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος ὅρκων δὲν ἐξαντλοῦνται, ὡς ἤδη παρετηρήθη, αἱ περιπτώσεις τῶν πρὸς ξένους ἡγεμόνας καὶ γενικώτερον ἄλλοδαπὰ πρόσωπα παρεχομένων ἐγγυήσεων. Ὑπολείπεται ἐλάχιστός τις ἀριθμὸς περιστατικῶν, εἰς τὰ ὅποια ἢ πρὸς τι τῶν ἐν λόγῳ προσώπων διδομένη ὑπόσχεσις τοῦ αὐτοκράτορος συνωδεύετο καὶ ὑπὸ ἐνόρκου ἐγγυήσεως. Ὡς εἶναι εὐνόητον πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τῶν κατ' οὐσίαν καὶ οὐχὶ μόνον φαινομενικῶς (περὶ ὧν βλ. ἀνωτέρω) ὑποσχετικῶν πράξεων τοῦ αὐτοκράτορος.

Οὕτως ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Η'. Παλαιολόγος ἀπέστειλεν ἐγγράφους ὅρκους ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς τὸν Δεσπότην τῆς Δυτικῆς Θεσσαλίας Δημήτριον (Παχυμ. I 439¹⁹, II 407¹⁵) (Kaiserreg. 2032, ἔτ. 1278), ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Τραπεζοῦντος Ἰωάννην Β'. (Παχυμ. I 522¹⁰, Νικηφ. Γρηγ. V 7: I 148²²) (Kai-

119) Βλ. π.χ. τὴν συνθήκην τοῦ Μιχαὴλ Η'. Παλαιολόγου μετὰ τοῦ Δουκὸς τῆς Βενετίας Ραινερίου Ντζένου ἐν MM III σ. 77¹⁻⁸, 84³⁻⁴ (= Kaiserreg. 1934, ἔτ. 1265), τὴν συνθήκην τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος μετὰ τοῦ σουλτάνου τῆς Αἰγύπτου Κελαοῦν ἐν F. Dölger, Der Vertrag κλπ. σ. 229¹ (= Serta Monacensia σ. 64) (= Kaiserreg. 2052, ἔτ. 1281) καὶ τὰς μετὰ τῆς Βενετίας συνθήκας τοῦ Ἀνδρονίκου Β'. ἐν MM III σ. 100¹⁷⁻¹⁹, 104¹⁶ (= Kaiserreg. 2515, ἔτ. 1324) καὶ τοῦ Ἀνδρονίκου Γ'. ἐν MM III σ. 105³⁴ - 106², 110³⁴ (= Kaiserreg. 2787, ἔτ. 1332).

120) Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐν τῷ κειμένῳ τῆς μετὰ τοῦ Σουλτάνου Κελαοῦν συνθήκης τοῦ Μιχαὴλ Η'. Παλαιολόγου σχετικὴ ρήτρα: «Ὁ παρὼν ὅρκος ἡμῶν ἔσεται βεβαίως ἐν παρατηρήσει παρὰ τῷ κράτει ἡμῶν καὶ παρὰ τῇ αὐθεντίᾳ αὐτοῦ, ἐὰν καὶ ὁ περίβλεπτος αὐθέντης παρέξῃ ἡμῖν ὅμοιον ὅρκον καὶ ἐπομόσηται φυλάξειν πρὸς τὸ κράτος ἡμῶν ἀγάπην βεβαίαν καὶ ἀπαράθραυστον» (F. Dölger, Der Vertrag κλπ. σ. 234⁷⁻¹⁰ [= Serta Monacensia σ. 69]).

121) Ἐξαιρέσιν ἀποτελεῖ ἡ ἐν τῇ συνθήκῃ τοῦ Μιχαὴλ Η'. Παλαιολόγου μετὰ τοῦ Δουκὸς τῆς Βενετίας Ραινερίου Ντζένου διατύπωσις: «ἢ δέ γε βασιλεία μου οὕτως ὁμνύει φυλάξαι ταῦτα πάντα, ἐὰν καὶ ὁ εὐγενέστατος δούξ Βενετίας καὶ τὸ κουμόνιον ταύτης καὶ ἡ μικρὰ καὶ μεγάλη βουλὴ στέρωσι καὶ φυλάξωσι ταῦτα...» (MM III σ. 84³⁻⁷).

serreg. 2051, έτ. 1281/2), δια τῶν ὁποίων ἐξησφαλίζετο ἡ ἀκίνδυνος μετάβασις τῶν ἀποδεκτῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀντιθέτως εἰς τὸν ἐπὶ Ἀλεξίου Α'. Κομνηνοῦ πρὸς τὴν σύζυγον καὶ τὴν ἀδελφὴν τοῦ σουλτάνου, ὡς καὶ πρὸς πάντας τοὺς Τούρκους τῆς Νικαίας παρασχεθέντα χρυσόβουλλον λόγον περὶ ἀπαθείας καὶ χρηματικῶν καὶ ἄλλων παροχῶν δὲν φαίνεται νὰ περιείχετο ὅρκος, συμφώνως πρὸς τὴν διήγησιν τῆς Ἀννης Κομνηνῆς (Ἀλεξιάς XI 2,5: III 12³¹ - 13²) (Kaiserreg. 1204, έτ. 1097 πρὸ Ἰουν. 19).

Ἡ ὑπόσχεσις καὶ ὁ ὅρκος τοῦ αὐτοκράτορος ἦτο δυνατὸν νὰ παρείχοντο πρὸς ὁλόκληρον ἔθνος. Οὕτως ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστῖνος Β', ἵνα πείσῃ τοὺς Ἀρμενίους νὰ ἐπαναστατήσουν κατὰ τῶν Περσῶν, παρέσχε πλῆθος ὑποσχέσεων, τὴν τήρησιν τῶν ὁποίων ἡγγυήθη ἐνόρκως (Εὐαγγρίου, Ἐκκλ. ἱστ. V 7, έκδ. J. Bidez - L. Parmentier, London 1898, 203¹³⁻¹⁵, Νικηφ. Καλλ. Ξανθ., Ἐκκλ. ἱστ. XVII 37, PG PMZ' στ. 317 A) (Kaiserreg. 17, έτ. 570).

VIII.

Ἡ διὰ τῶν ἐγγυήσεων παρεχομένη ἐξασφάλισις εἰς τοὺς δεομένους ταύτης δὲν ἦτο ἀπόλυτος, δεδομένου ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος παραβίασις τοῦ πρὸς ὑπηκόους, ἰδίως ἐπὶ περιπτώσεων ἀμνηστίας, δοθεισῶν ἐνόρκων ἢ μὴ διαβεβαιώσεων δὲν ἀπετέλει σπάνιον φαινόμενον¹²². Ἐφ' ὅσον ὑπῆρχεν ἡ μεταγενεστέρως ἀνέκυπτεν ἡ πρόθεσις ἀθετήσεως τοῦ παρασχεθέντος ὅρκου πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἀσταθμῆτων συνεπειῶν τῆς ἀντιδράσεως τῆς Ἐκκλησίας ἢ τῆς ἀγανακτήσεως τοῦ πληθυσμοῦ, ἐκτάσεως καὶ ἐντάσεως κυμαινομένης ἐκάστοτε ἀναλόγως τοῦ προσώπου, πρὸς τὸ ὁποῖον παρεσχέθη ἡ ὑπὸ μορφὴν ὅρκου ἐγγυήσις, κατεβάλλετο προσπάθεια, ὅπως ἐπιτευχθῇ ἡ ἐκκλησιαστικὴ λύσις τοῦ ὅρκου. Ἀρμόδιον πρὸς τοῦτο ὄργανον ἦτο ὁ

122) Ὁ στρατηγὸς Ναρσῆς ἐκὰς ζῶν κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος Φωκᾶ (602 - 610) παρὰ τὰς «ἐνόρκους πίστεις», αἱ ὁποῖαι παρεσχέθησαν διὰ τοῦ μαγίστρου Δομεντζιόλου (Θεοφ. 293², Ζωναρᾶς, XIV 14: III 301¹⁶⁻¹⁸). Ὁ αὐτοκράτωρ Θεόφιλος δὲν ἐτήρησε τὸν ἐγγραφον «λόγον ἀπαθείας», τὸν ὁποῖον μετὰ τοῦ φυλακτοῦ τοῦ ἀπέστειλε τῷ 837/8 πρὸς τὸν Δοῦκα Σικελίας Ἀλέξιον τὸν Μωσηλῆ διὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεοδώρου τοῦ Κριθίνου (Γεωρ. μον. 795⁸⁻¹, ΨΣυμ. Μαγ. 631⁴⁻⁵, Λεων. Γραμμ. 217⁷⁻⁸). Ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ΙΒ'. (Γ') Δούκας προέβη εἰς τὴν δίωξιν τοῦ πρωτοσπαθαρίου Νικουλιτζᾶ ἐν έτει 1064/7 παρὰ τὴν ἐνόρκως δοθεῖσαν ἀμνηστίαν (Κεκαυμ. Στρατ. ρπβ' σ. 72¹⁹⁻²¹). Ὁ Φώτιος ἐν ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν Βάρδαν (PNΘ' έκδ. I. Βαλέττα, ἐν Λονδίνῳ 1864, σ. 495¹⁹⁻²⁰) παραπονεῖται ὅτι, καίτοι ἔλαβε λόγον ἀπαθείας ὑπὲρ κληρικοῦ τινος, οὗτος ἐδιώχθη παθὼν τὰ μέγιστα. Δὲν προκύπτουν ὁμῶς ἐκ τοῦ κειμένου αἱ συνθηκαί, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐδόθη ὁ λόγος ἀπαθείας, ὡς καὶ ἐὰν παρεσχέθησαν πρόσθετοι ἐγγυήσεις. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς παραβιάσεις τοῦ ἀσύλου βλ. ἀπαρίθμησιν τῶν ἐκ τῶν πηγῶν γνωστῶν παραδειγμάτων παρὰ E. Herman ἐνθ' ἀν. (σημ. 62) σ. 235 ἐπ.

πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ περὶ αὐτὸν σύνοδος¹²³, οὐχὶ βεβαίως δυνάμει κανονικῆς τινος διατάξεως ἀλλὰ βάσει τοῦ τεκμηρίου τῆς ἀρμοδιότητος, τὸ ὅποῖον ἴσχυεν ὑπὲρ τοῦ ἀνωτάτου τούτου διοικητικοῦ ὀργάνου τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ νομοθεσία ἐπιβάλλει τὴν τήρησιν τῶν δοθέντων ὁρκῶν, προβλέπουσα αὐστηρὰς ποινὰς κατὰ τῶν ἐπιορκούντων¹²⁴. Αἱ ἐν λόγῳ ἐπιταγαὶ δὲν ἦσαν ἐν τούτοις ἀπηλλαγμέναι ἐξαιρέσεων. Σχετικῶς ἐνωρὶς ἀνέκυψαν ἐν τῇ πράξει περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ τήρησις τοῦ ὁρκου ἦτο ἐκ πραγματικῶν, νομικῶν ἢ ἠθικῶν λόγων ἀδύνατος. Πρὸς ἄρσιν τοῦ τοιοιτοτρόπως δημιουργουμένου ἀδιεξόδου ἐθεσπίσθη ὑπὸ τῶν Πατέρων τὸ ἐπιτετραμμένον τῆς συντρεχουσῶν ὀρισμένων προϋποθέσεων μὴ τηρήσεως τοῦ ὁρκου¹²⁵. Περὶ τῆς συνδρομῆς τῶν προϋποθέσεων τούτων ἔκρινε τὸ τῆς ἐκδικάσεως τοῦ ἀδικήματος τῆς ἐπιορκίας ἐπιλαμβανόμενον ἐκκλησιαστικὸν δικαστήριον, δυνάμενον κατὰ τὰς περιστάσεις νὰ ἀπαλλάξῃ τὸν ὑπαίτιον πάσης ποινῆς ἢ νὰ ἐπιβάλλῃ μειωμένην τοιαύτην¹²⁶. Οὐδὲν ὅμως ἐκώλυε τὸν ἐν τοιούτῳ ἠθικῷ διλήμματι εὐρισκόμενον, ὅπως, παρὰ τὴν ἔλλειψιν ρητῆς διατάξεως¹²⁷, ἀπευθύνη ἐρώτημα περὶ τοῦ πρακτέου πρὸς τὸ ἐκάστοτε ἀρμόδιον ἐκκλησιαστικὸν ὄργανον¹²⁸. Ἐφ' ὅσον τοῦτο ἔκρινεν, ὅτι συνέτρεχον αἱ κανονικαὶ προϋ-

123) Ἐφ' ὅσον ὁ ὁρκὸς ἀφεώρα εἰς τὴν ἐξασφάλισιν ἀμνηστίας παρασχεθείσης πρὸς ἐπαναστάτην, ἡ ἐπὶ τὴν λύσιν τούτου κατευθυνομένη ἀξίωσις τῶν αὐτοκρατόρων ἐστηρίζετο ἀσφαλῶς ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου καὶ τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων ὀφειλομένης πρὸς τὸν αὐτοκράτορα νομιμοφροσύνης. Βλ. ἐπ' αὐτοῦ Ν. S y n o r o n o s ἐνθ' ἀν. (σημ. 12) σ. 113 ἐπ., ἰδίᾳ σ. 115 ἐπ.

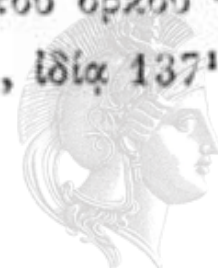
124) Βλ. σχετικῶς τὴν παρὰ Ν. O i k o n o m i d è s ἐνθ' ἀν. (σημ. 5) σ. 113 ἐπ. συνοπτικὴν ἔκθεσιν.

125) Βλ. καν. 10, 17 καὶ 29 Βασιλ., ὡς καὶ τὰ ὑπ' αὐτοὺς σχόλια ἐν Συντ. Δ' σ. 125 ἐπ., 139 ἐπ., 166 ἐπ.

126) Οὕτως ἡ σύνοδος ἐπὶ πατριάρχου Λουκᾶ τοῦ Χρυσοβέργη (1157 - 1169/70) ἔλυσε τὸν ὁρκὸν τοῦ εὐνούχου Ἰζίτα, νὰ μεταβῇ χάριν προσκυνήσεως εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐπιβαλοῦσα εἰς τοῦτον «μέτριον ἐπιτίμιον» (σχόλιον Βαλσαμῶνος ὑπὸ καν. 29 Βασιλ. ἐν Συντ. Δ' σ. 168³¹ - 169¹ = Grumel 1105).

127) Ρητὴν διάταξιν προβλέπουσαν τὴν λύσιν τοῦ ὁρκου ὑπὸ ἐκκλησιαστικῶν ὀργάνων, ἐφ' ὅσον πληροῦνται αἱ ἐν αὐτῇ καθοριζόμεναι προϋποθέσεις, ἀνευρίσκουμεν μόνον εἰς τοὺς Πανδέκτας τοῦ μοναχοῦ Νίκωνος τοῦ ἐν τῷ Μέλανι "Ορει, κεφ. 14. Βλ. περίληψιν τῆς διατάξεως ἐν C. d e c l e r c q Les textes juridiques dans les pandectes de Nikon de la Montagne Noire (Codificazione canonica orientale. Fonti, ser. II, fasc. XXX), Venezia 1942, σ. 35.

128) Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ὡς ἄνω πατριάρχου ἠρωτήθη ἡ σύνοδος κατ' ἐντολὴν τοῦ αὐτοκράτορος περὶ τῆς ἰσχύος ὁρκου ἀφορῶντος εἰς νηστείαν (σχόλιον Βαλσαμῶνος ὑπὸ καν. 29 Βασιλ. ἐν Συντ. Δ' σ. 168¹⁵⁻³⁰ = Grumel 1104). Συμφώνως πρὸς παράδοσιν διαμορφωθεῖσαν κατὰ τοὺς ὑστέρους βυζαντινοὺς χρόνους καὶ ἡ Πουλχερία ἐλύθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου καὶ τοῦ πάπα τοῦ ὁρκου τῆς, νὰ παραμείνῃ διὰ βίου ἄγαμος. Βλ. Σ. Α ἄ μ π ρ ο ν ἐνθ' ἀν. (σημ. 47) σ. 133 ἐπ., ἰδίᾳ 137^{10.13}

ποθέσεις μὴ φυλάξεως τοῦ ὅρκου, ἡ τοιαύτη ἀπόφασις δὲν εἶχε πλέον διαπιστωτικὸν χαρακτήρα, ὡς ἐν τῇ προηγουμένη περιπτώσει, ἀλλὰ διαπλαστικόν, καθ' ὅσον ἔλυε τὸν ὅρκον, ἡ παραβίασις τοῦ ὁποίου συνιστᾷ τὸν πυρῆνα τῆς ἀντικειμενικῆς ὑποστάσεως τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἀδικήματος τῆς ἐπιουρκίας. Οὕτως ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ΙΒ'. (Γ'.) Δούκας προσεπάθησε, ἄνευ ὅμως ἀποτελέσματος, νὰ ἐπιτύχῃ τὴν παρὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου Η'. Ξιφιλίνου λύσιν τοῦ πρὸς τὸν πρωτοσπαθάριον Νικουλιτζᾶν δοθέντος ὅρκου (Κεκαυμένου, Στρατηγικὸν ρπβ' 72¹³⁻¹⁸) (Grumel 894, Kaiserreg. 956, ἔτ. 1064/67). Περισσότερον ἐπιδεξία ὑπῆρξεν ἡ σύζυγος τοῦ ἀνωτέρω αὐτοκράτορος Εὐδοκία ἐπιτυχοῦσα τὴν παρὰ τοῦ αὐτοῦ πατριάρχου λύσιν τοῦ ὅρκου, τὸν ὁποῖον εἶχε παράσχει πρὸς τὸν ἀποθνήσκοντα σύζυγόν της, ὑποσχομένη νὰ μὴν ἔλθῃ εἰς δεύτερον γάμον (Ζωναρᾶς XVIII 10: IV 205¹⁰⁻²⁴, πρβλ. Grumel 898)¹²⁹.

Λύσις τοῦ ὅρκου ἀπαγγελλομένη μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ ὑποχρέου παραβίασιν τούτου ἔχει ἀπλῶς διαπιστωτικὸν χαρακτήρα ὡς πρὸς τὴν συνδρομὴν τῶν αἰρόντων τὸ ἀξιόποινον λόγων ἢ, κατὰ τὰς περιστάσεις, συνιστᾷ συγκεκαλυμμένην, ἴσως καὶ καταχρηστικὴν, παροχὴν ἀμνηστίας πρὸς τὸν ὑπαίτιον τῆς τελέσεως τοῦ ἀδικήματος τῆς ἐπιουρκίας. Τοῦτο συνέβη κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1183 ἐπὶ πατριάρχου Βασιλείου Β'. Καματεροῦ διὰ συνοδικοῦ τόμου λύσιν τοῦ ὅρκου, τὸν ὁποῖον εἶχε δώσει ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος Α'. πρὸς τὸν Μανουήλ Α'., ὅτι δὲν θὰ ἐπιβουλευθῇ τὸν υἱὸν τοῦ τελευταίου Ἀλέξιον Β'. (Νικ. Χων. 357¹¹ - 358¹, Θεοδ. Σκουτ. 334²⁴⁻²⁹) (Grumel 1163). Ὁ ὅρκος εἶχε παραβιασθῇ διὰ τῆς δολοφονίας τοῦ Ἀλεξίου Β'.

Κατὰ τὴν περὶ ὅρκου διδασκαλίαν τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς¹³⁰ ἐπιτρέπεται ἡ μὴ τήρησις ἐνόρκου ὑποσχέσεως μεταξὺ ἄλλων καὶ ἐὰν ἔπαυσαν ὑφιστάμεναι αἱ συνθηκαί, ὑφ' ἃς αὕτη ἐδόθη, ἢ ἡ ἐκπλήρωσις αὐτῆς ἀποβαίνει ἀδύνατος διὰ τινὰ ἐπιγενόμενον λόγον ἢ τέλος παρεσχέθη ὑπὸ ὅρους, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐτηρήθησαν. Τοῦ τελευταίου τούτου λόγου ἐγένετο χρῆσις κατὰ τὴν διάρρηξιν ἐνόρκως ἐπικυρωθεῖσων διεθνῶν συνθηκῶν, ὡσάκις ἡ διάρκεια τῆς ἰσχύος τοῦ ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος δοθέντος ὅρκου ἤρτητο ἐκ τῆς ὑπὸ τῆς ἀντισυμβαλλομένης δυνάμεως τηρή-

129) Τὸ ἐγγραφοῦν τοῦ ὅρκου ἐκδίδεται ὑπὸ τοῦ Ν. Οἰκονομίδου ἐνθ' ἀν. σ. 105 - 108. Τὴν ἱστορικὴν ἀνάλυσιν τῶν γεγονότων βλ. αὐτόθι σ. 124 ἐπ.

130) Βλ. Π. Δημητράκοπουλου, "Ὁρκος ἐν Θρησκευτικῇ καὶ Ἠθικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ τ. 9 (1966) στ. 966 - 971, ἰδίᾳ 970, ἐνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

σεων τῶν ὄρων τῆς συνθήκης¹³¹. Ἀλλά καὶ ἂν ἔτι δὲν εἶχε περιληφθῇ τοιαύτη ρή-
τρα ἐν τῷ κειμένῳ τῆς συμβάσεως, ἡ ἔλλειψις αὕτη ἀνεπληροῦτο ὑπὸ τῆς κατὰ τὰς
ἀνωτέρω περὶ ἰσχύος τοῦ ὅρκου ἀντιλήψεις ἐξυπακουομένης *clausula rebus sic
stantibus*.

131) Βλ. π.χ. τὸν ἐν τῇ συνθήκῃ τοῦ Μιχαήλ Η΄. Παλαιολόγου μετὰ τοῦ Δουκὸς τῆς Βε-
νετίας Ραινερίου Ντζένου σχετικὸν ὅρον (MM III σ. 84³⁻⁷ = ἀνωτ. σημ. 121).

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΑΙ

- ACO = Acta conciliorum oecumenicorum, έκδ. E d. S c h w a r t z , τ. I - III, Berolini-Lipsiae 1914 - 1940.
- Grumel = V. G r u m e l, Les registres des actes du Patriarcat de Constantinople. I. Les actes des Patriarches, τεύχη I - III, 1932 - 1947.
- J. G - R. = Ιω. καὶ Παυ. Ζέπου, Jus Graecoromanum, τ. I - VIII, Ἀθήναι 1931 (ἀνατυπ. Aalen 1962).
- Kaiserreg. = F. D ö l g e r, Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches (Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit. Reihe A, Abt. I), τεύχη I (1924), II (1925), III (1932), IV (1960), V (1965), München-Berlin.
- MM = Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana, έκδ. F r. M i k l o s i c h - J. M ü l l e r, τ. I - VI, Vindobonae 1860 - 1890 (ἀνατυπ. Ἀθήναι ἄ.ἔ.).
- PG = Patrologiae cursus completus, series graeca έκδ. J. B. M i g n e, τ. Α' - ΡΞΑ', Lutetiae Parisiorum 1857 - 1866.
- Συντ. = Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων καὶ τῶν ἁγίων καὶ πανευφύμων Ἀποστόλων καὶ τῶν ἱερῶν οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων καὶ τῶν κατὰ μέρος ἁγίων πατέρων έκδ. ὑπὸ Γ. Α. Ράλλη καὶ Μ. Πουτλῆ, τ. Α' - ΣΤ', Ἀθήνησιν 1852 - 1859 (ἀνατυπ. Ἀθήναι 1966).
- Κατὰ τὰς εἰς τοὺς βυζαντινοὺς ἱστορικοὺς καὶ χρονογράφους παραπομπὰς ἐγένετο γενικῶς χρῆσις τοῦ Corpus scriptorum historiae byzantinae ἐξαιρουμένων τῶν ἀκολούθων ἔργων, διὰ τὰ ὅποια ἐχρησιμοποιήθησαν αἱ παραπλεύρως σημειούμεναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ νεώτεραι ἐκδόσεις: Ἄννης Κομνηνῆς Ἀλεξιάς, έκδ. B. L e i b, τ. I - III, Paris 1937 - 1945 (ἀνατυπ. 1967).
- Γεωργίου Ψευδο-Κωδινῶ Περι τῶν ὀφρικιαλίων, έκδ. J. V e r p e a u x, Paris 1966.
- Γεωργίου Σφραντζῆ Χρονικόν, έκδ. B. G r e c u, Bucuresti 1966.
- Δούκα Ἱστορία, έκδ. B. G r e c u, Bucuresti 1958.
- Θεοδώρου Σκουταριώτου Σύνοψις χρονική, έκδ. Κ. Σάθα ἐν Μεσαιωνικῇ Βιβλιοθήκῃ τ. Ζ', ἐν Παρισίοις 1894 (ἀνατυπ. Ἀθήναι ἄ.ἔ.).
- Θεοφάνους Χρονογραφία, έκδ. C. d e B o o r, τ. I, Lipsiae 1883.
- Ἰωάννου Ζωναρᾶ Ἐπιτομή ἱστοριῶν, έκδ. L. D i n d o r f, τ. I - IV, Lipsiae 1868 - 1875.
- Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου De administrando imperio, έκδ. G. M o r a v c s i k, τ. I, Budapest 1949.
- Μιχαὴλ Ψέλλου Χρονογραφία, έκδ. É. R e n a u l d, τ. I - II, Paris 1926 - 1928 (ἀνατυπ. 1967).
- Νικηφόρου πατριάρχου Ἱστορία σύντομος, έκδ. C. d e B o o r, Lipsiae 1880.
- Σιλβέστρου Συροπούλου Ἀπομνημονεύματα τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου, έκδ. R. C r e y g h t o n, Hagae 1660.

